VAN DE
REVOLUTIE
TOT DE
RESTAURATIE

DOOR
JOHANNA W.A.
NABER

HAARLEM H.D. TJEENK WILLINK & ZOO[N]

Van de Revolutie tot de Restauratie.

Van de Revolutie tot de Restauratie

DOOR

JOHANNA W. A. NABER

MADAME CAMPAN
EUGÉNIE DE COUCY
LETIZIA RAMOLINO

DERDE DRUK

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK & ZOON
1913

INLEIDING.

Van de Revolutie tot de Restauratie reikt slechts eene korte spanne tijds, slechts het vierde eener eeuw; maar tusschen den aanvang der eerste in Mei 1789, met de samenkomst der États-Généraux, en het intreden der tweede in April 1814, met den terugkeer der Bourbons, liggen de val van een koningshuis, de opkomst en de ondergang van een keizerrijk, het doorbreken van nieuwe denkbeelden en beginselen, die onder storm en onweder zich een weg baanden om der maatschappelijke samenleving niet enkel binnen Frankrijk, maar ook daarbuiten, in geheel Europa, eenen stempel op te drukken, dien zij nog heden draagt. De drie vrouwen, wier beeld in de volgende bladzijden wordt geteekend, zijn van den loop dier geweldige gebeurtenissen getuigen geweest; maar zij hebben er geenen invloed op uitgeoefend. Evenmin als de meesten onzer het zijn in onze dagen, waren zij in de hare geroepen om richting te geven en leiding aan wat daar vóór hare oogen plaats greep. Maar als ieder onzer het is in onzen tijd, waren zij in den haren verantwoordelijk

voor de houding, die zij daartegenover aannamen. Zij hebben zich die verantwoordelijkheid waardig betoond. Niet lijdelijk en willoos hebben zij zich laten medesleepen door den stroom. Onder al die wisselingen, die hare uitwendige levensomstandigheden beheerschten, hebben zij hare eigene individualiteit weten te bewaren; tegenover zoo veel, dat werd omver geworpen en dat ineén zonk, hebben zij haar leven weten op te bouwen tot een harmonisch geheel.

Dat ik dit drietal schetsen tot eenen bundel heb vereenigd onder den titel: Van de Revolutie tot de Restauratie, *is dan ook niet zoozeer, omdat de hoofdmomenten uit het leven der daarin geschilderde vrouwen besloten liggen binnen het tijdsverloop door deze data bepaald, — maar veel meer omdat haar leven, ofschoon begonnen in dagen van Revolutie, toch is geëindigd met eene vredige Restauratie; in eene verzoening met het leven trots al zijne teleurstellingen en moeilijkheden; in waardeering van oude vormen, die hunne hooge waarde en diepe beteekenis hadden gehad, al moesten zij voorbij gaan met de maatschappelijke verhoudingen, waarvan zij eens de uitdrukking waren geweest; maar toch ook met een hoopvol begroeten van nieuwe denkbeelden als van den dageraad, die een nieuw en hooger tijdperk van algemeen menschelijke ontwikkeling ging inleiden.*

De probleemen, welke onze aankomende jonge vrouwen zullen hebben op te lossen, zijn weder geheel andere dan

die, waarmede een Madame Campan, eene Eugénie de Coucy, eene Letizia Ramolino eens hadden te worstelen. Maar 's menschen groote levenstaak, te komen tot volle, individueele ontwikkeling, blijft de eeuwen door onveranderlijk dezelfde; en daarom kan het voor een jonger geslacht van groote waarde zijn om kennis te nemen van de wijze, waarop een ouder geslacht is gekomen van Revolutie tot Restauratie.

JOHANNA W. A. NABER.

AMSTERDAM, 1913.

MADAME CAMPAN.
(JEANNE LOUISE HENRIETTE GENET.)
Lithographie van C. MOTTE.

MADAME CAMPAN.

MADAME CAMPAN.

JEANNE LOUISE HENRIETTE GENET.

1752—1822.

I

»Ik zoude mij wel kunnen vergelijken met de »Sibylle, die de eeuwen door heet geleefd te hebben; »zoovele gebeurtenissen, personen en zaken zijn er aan »mijne oogen voorbij gegaan. Eigen leed en meer nog »anderer leed, waarvan ik getuige was, hebben mij »eene ondervinding van meer dan honderd jaren »gegeven." Aldus schreef in haren ouderdom de vrouw, wier naam wij hier boven plaatsten; en met eenig recht mocht deze zich alzoo uitlaten. Als kind reeds verbonden aan het hof der Bourbons en bij hunnen val slechts ternauwernood ontkomen aan de verschrikkingen van de Revolutie en van het Schrikbewind, wist Madame Campan zich eene eervolle plaats en eenen veelomvattenden werkkring te verwerven onder het Consulaat en onder het Keizerrijk, om ook de schittering daarvan te zien voorbijgaan, als ware dat alles niet

geweest. Wat wonder, dat het haar in hare brieven en gedenkschriften bijkans eene behoefte was om, »van »zooveel storm en schipbreuk mededeeling te doen aan »jongeren, die nog nimmer buiten de haven zijn ge- »komen, maar die juist daarom dubbel gaarne naar »lange reisverhalen luisteren."

Niet enkel als lijdelijke toeschouwster had zij dit alles doorleefd, al ontzegde de bescheiden, ondergeschikte plaats, die zij als eerste kamervrouw van koningin Marie-Antoinette aan het hof bekleedde, haar ieder werkzaam aandeel aan wat die fel bewogen tijden brachten. Hartstochtelijk koos zij partij; zij bewonderde en veroordeelde en oefende in alle stilte scherpe critiek, terwijl haar sterk geheugen de ontvangen indrukken trouw bewaarde. Met onverflauwde levendigheid herinnerde Madame Campan zich nog als oude vrouw den dag, waarop zij in het jaar 1767 voor het eerst het paleis te Versailles binnentrad. De uiterst zorgvuldige opvoeding, welke zij had genoten, hare kennis van het Engelsch en het Italiaansch, hare bedrevenheid in declamatie, zang en harpspel hadden de vijftienjarige Jeanne Genet (dit was Madame Campan's meisjesnaam), in aanmerking doen komen voor den post van lectrice bij Mesdames, de vier ongehuwde dochters van koning Lodewijk XV. Deze aanstelling was eene groote verlichting voor haren vader, die, te onbemiddeld om zijnen dochters eenen toen vereischten bruidschat te verschaffen, zich gelukkig achtte, haar

aldus bezorgd te weten. Zelve was de jonge voorlezeres wel meest vervuld van haar nieuw hofcostuum van rose zijde met queue en paniers; het was zoo heerlijk die met eene snelle beweging als eenen grooten, wijd uitstaanden ballon om zich heen te doen golven. Die luchthartigheid werd echter dra overstemd door den diepen indruk, welken de geheel nieuwe, vorstelijke omgeving op haar maakte. »Koningin Maria »Lecszinska, de vrouw van Lodewijk XV, was juist »gestorven," verhaalde zij in later jaren. »De lange »reeks van staatsievertrekken, geheel met zwart be»hangen: de hooge troonzetels onder de met dichte »vederbossen versierde hemels: de onmetelijke hofstoet »in zwaren rouw: tot zelfs de met goud en zilver »geborduurde schouderstrikken der pages en lakeien: »al dat vorstelijk vertoon overweldigde mij zoozeer, »dat ik moeite had om mij goed te houden, toen ik »aan de prinsessen werd voorgesteld. De eerste maal, »dat ik haar moest voorlezen, kon ik slechts een paar »zinnen uitbrengen; het hart bonsde mij in de keel »en mijne stem beefde, terwijl de letters van mijn »boek voor mijne oogen schemerden. Wat was die »oude weidsche praal, die als eene machtige betoove»ring van grootheid en waardigheid den persoon van »den vorst omgaf, goed berekend!"

In den aanvang kreeg Mlle Genet van het eigenlijke hofleven echter weinig te zien, daar de koninklijke prinsessen in bijna kloosterlijke afzondering leefden,

geheel buitengesloten van de luidruchtige en weinig stichtelijke feesten haars vaders, die zijnen dochters slechts het allernoodigste voor haar levensonderhoud toestond. Verwaarloosd in hare jeugd en tengevolge van zeer te onpas toegepaste zuinigheidsbegrippen opgevoed, niet naar den eisch van haren rang te Saint-Cyr, de stichting van Madame de Maintenon, maar in een alledaagsch nonnenklooster op het land, waren de vorstinnen op haar twaalfde jaar het alphabet nog niet meester en eerst na de zoogenaamde voltooiing harer opvoeding en haren terugkeer naar Versailles leerden zij vloeiend lezen. Hare weetlust was er niet minder om geworden en zwaar was de taak, die de vier zusters aan hare voorlezeres oplegden. Italiaansch, Engelsch, geschiedenis, mathesis en werktuigkunde moest deze met haar beoefenen en dan nog voorzingen en voorspelen, om ten slotte, als hare stem haar begaf, mede de hand te helpen leggen aan groote tapisseriewerken.

Het waren bezige, gevulde uren, waarin Jeanne Genet den grond legde van die groote belezenheid, die haar later zoo uitnemend te stade kwam en de prinsessen waren vriendelijk en goed voor haar. Maar zij was pas vijftien jaar en de dagen op deze wijze doorgebracht schenen haar soms hopeloos somber en eindeloos eentonig toe. Een genot was het dan voor haar, aanwezig te zijn bij de bezoeken, die de dauphine Marie-Antoinette, pas gehuwd met den

dauphin, den lateren koning Lodewijk XVI, aan hare tantes bracht, en dan de aanvallige vorstin te mogen begeleiden op de harp bij haar zingen van aria's van Grétry. Marie-Antoinette schepte harerzijds ook behagen in de kleine, vroolijke voorlezeres en weldra verbond zij deze onmiddellijk aan haren dienst met den rang van eerste kamervrouw: een post, die aanzienlijk genoeg was, al behoorde zij als zoodanig niet tot de eigenlijke hofdames.

Naast het aan haren rang verbonden inkomen, dat, voor een deel bestaande uit de opbrengst der kaarsen, die, aangebrand of niet, dagelijks in de koninklijke vertrekken werden vernieuwd, ongeveer 50.000 frcs. 's jaars bedroeg, schonk koning Lodewijk XV aan Mlle Genet bij gelegenheid van hare aanstelling een jaargeld van 5000 livres, terwijl hij haar, terwille van hare verhouding tot de dauphine, in den adelstand verhief met haren echtgenoot. Want tegelijkertijd werd zij, zonder er veel in gekend te worden, uitgehuwelijkt aan eenen Monsieur Campan. Dit huwelijk, waarvan Madame Campan in hare gedenkschriften nimmer en in hare uitgegeven brieven slechts ééne enkele maal melding heeft gemaakt, werd niet gelukkig. In de twintig jaren, dat deze verbintenis heeft geduurd, trachtte zij in alle oprechtheid eene goede echtgenoote te zijn; maar het mocht haar niet gelukken den lichtzinnigen, verkwistenden man aan zich te verbinden. Zeer innig daarentegen werd hare betrek-

king tot haren schoonvader, den secretaris van het kabinet der koningin. Diens bekendheid van jaren her met het terrein harer werkzaamheid, hij had het ambt van secretaris eerst bij Maria-Lecszincka vervuld, effende haar den weg in die zeer bijzondere wereld van een hof, »waar men elkander ver»dringt en onmogelijk tracht te maken met een »woord van spot of van afgunst, zooals men in den »strijd zijnen vijand met eenen kogel in het stof »doet bijten," gelijk Madame Campan in later jaren schreef. Haar schoonvader was het ook, die haar leerde zwijgen over alles wat zij hoorde en zag en dat in haar levendig gemoed ook alleen door sterk zelfbedwang bleef bewaard, tot later de behoefte om de nagedachtenis van hare geliefde meesteres te zuiveren van menigen haar ten onrechte aangewreven blaam haar tot spreken drong en haar die Mémoires sur la vie privée de Marie-Antoinette in de pen gaf, waarin zulk een aanschouwelijk beeld der dauphine, der koningin en der zwaar beproefde lijderes ons wordt geschilderd. »En mijn woord verdient ge»loof," schrijft Madame Campan. »Bij mijne driedubbele »werkzaamheid van lectrice, eerste kamervrouw en »trésorière der koningin, week ik bijna nimmer van »hare zijde. Des morgens was ik bij haar werkzaam »en des avonds waakte ik aan hare legerstede. Be»hoorende tot het Huis der Koningin had ik »steeds mijne vaste plaats bij de hofceremoniën, die in

»hare vertrekken plaats hadden. O, ik heb veel gezien »en goed gezien. Ik vergezelde de koningin niet »buiten het paleis: dat liet mijn rang niet toe; dan »waren de hofdames van dienst. Maar ik sleet mijne »dagen in hare binnenkameren, als de hofstoet er niet »was en zij schonk mij sedert mijnen meisjestijd, toen »zij mij aan haren persoon verbond, een vertrouwen, »dat ik nimmer heb misbruikt, maar waarvan ik thans »gebruik zal maken om hare uitstekende hoedanig»heden te doen kennen: hare natuurlijke vroolijkheid »in dagen van voorspoed, hare heldhaftigheid in tijden »van gevaar, hare welsprekendheid als de gelegenheid »drong; en hoe onder den glans van de kroon haar »hart zoo warm was gebleven en onder het ontzettend »gewicht van eigen leed zoo teergevoelig voor dat »van anderen."

Madame Campan hing hare meesteres aan met eene innige, liefhebbende bewondering, die haar echter niet blind maakte voor die honderd kleinigheden, die de jonge koningin in gedachtelooze onverschilligheid weigerde op te merken, en die zich zouden opstapelen tot eenen berg van verwijten en beschuldigingen, waaronder zij ten laatste verpletterd werd. »De koningin »was lieftallig, verstandig, schoon en goed," getuigt Madame Campan, »maar zij was genotzuchtig en zij »schepte er behagen in hare schoonheid te doen be»wonderen. In feest op feest bleef het hof gevangen, »tot het ruw werd opgeschrikt door den luiden roep

»van meeningen, die reeds eene halve eeuw in Frank-
»rijk hadden gewoeld en die op het onverwachtst
»eene onwederstaanbare macht bleken te vertegen-
»woordigen."

De opvoeding van Marie-Antoinette was hoogst gebrekkig geweest, en hoe kort had die ook slechts geduurd voor eene vorstin, die reeds op haar vijftiende jaar haar vaderland en haar ouderlijk huis voor goed verliet! Men bemerkte het aan het Fransche hof spoedig genoeg en vandaar de algemeen verbreide voorstelling, dat zij dom was. Dat dit echter eene dwaling was, bewees de moeite, die zij zich gaf om het verzuimde in te halen. »De dauphine moet zorgen »voor den goeden naam van de aartshertogin," schertste zij en met hare lectrice legde zij zich toe op het Fransch, op het Italiaansch (hare thema's werden later door Madame Campan als heilige relieken trouw bewaard) en zij liet zich geregeld muziekonderwijs geven. Maar zij was zoo eenzaam in haren hoogen rang en er was niemand, geen enkele boven haar geplaatste vrouw van leeftijd en van ondervinding, die de jeugdige vorstin waarschuwen en leiden kon. De moeder van haren echtgenoot was jong gestorven. Zijne tantes waren in hare afzondering van het eigenlijke leven vervreemd en bovendien niet geheel vrij van eenige wrevelige afgunst, omdat zij, de dochters des konings, den voorrang moesten afstaan aan hunne nicht, de dauphine; en dit gevoel gaf zich lucht in zekere min-

achting voor »de Oostenrijksche", zooals Marie-Antoinette dikwijls werd genoemd, en in protest tegen de staatkunde, die dit huwelijk van haren neef had tot stand gebracht. De hertogin van Noailles, de dame d'honneur, eene deftige, statige matrone, kwelde de jonge vorstin met duizend voorschriften en vermaningen, waaraan Marie-Antoinette zich niet onderwerpen wilde, omdat zij het gewicht en de beteekenis er van niet begreep; die zij van zich afschudde zooveel zij kon, omdat Madame de Noailles de étiquette blindelings als eene gewijde traditie gehandhaafd wilde zien en, verhaalt Madame Campan, »haar die oude gebrui»ken, hoe hinderlijk ook voor den vorst, niet deed »kennen als berekend op de noodzakelijkheid om onder »alle omstandigheden eerbied af te dwingen voor diens »persoon en om althans eene jonge, onervaren vorstin »door de voortdurende aanwezigheid van een groot »gevolg te beveiligen tegen elken mogelijken laster. »Zij had haar moeten doen gevoelen, dat de waardig»heid, de goede naam der dauphine in Frankrijk, bij »den luchthartigen, spotzieken geest van het Fransche »volk en zijn neiging tot afbreken en verkleinen, »inderdaad afhankelijk waren van allerlei ceremoniëel, »dat de aartshertogin te Weenen aan haars vaders hof »terecht overtollig achten mocht." Marie-Antoinette vatte het niet; spotte met wat haar hinderlijk was; noemde hare dame d'honneur Madame Étiquette en kwetste noodeloos veler zelfgevoel door geene

waarde te hechten aan menige oprecht gemeende hulde, die men haar brengen wilde, »omdat zij niet had ge-»leerd in die oude, traditioneele étiquette een symbool »te zien van den eerbied, waarmede men zich buigt »voor de dragers, de vertegenwoordigers der begrip-»pen van macht en waardigheid."

Daarnaast was de jonge koningin in het dagelijksche leven de vriendelijkheid en goedheid zelve voor hare omgeving en in het minst niet veeleischend. Zij stelde een levendig belang in het lot van ieder, die haar nabij kwam en waakte over de jongeren onder hare hofdames, adellijke meisjes zoo pas van Saint-Cyr gekomen, met moederlijke zorg. Vriendschappelijke omgang met vrouwen van gelijken leeftijd, zooals Madame de Polignac, de prinses de Lamballe, was haar eene werkelijke behoefte. Zij gaf zich geene moeite om perk te stellen aan de nog altijd voortdurende losheid van zeden aan het hof; maar gaf toch het voorbeeld van trouwe, hartelijke gehechtheid aan haren echtgenoot en zij was eene innige, liefhebbende moeder voor hare kinderen. Zij zelve en wie haar lief hadden, gingen zonder zorg de toekomst tegen. De geboorte van haar eerste kind bracht haar aan den rand van het graf, en luide uitte zich aller blijdschap, toen zij toch nog behouden werd. »Wat heb ik later »dikwijls stil gestaan," schrijft Madame Campan, »bij »die ondoordringbare en gezegende duisternis, die de »toekomst voor ons verborgen houdt. Als eene stem uit

»den hemel eens bij onze vreugde weerklonken had
»en ons had toegeroepen: Prijs die wijsheid der men-
»schenkinderen niet, die haar uit den dood tot het
»leven wederbrengt! Ween eerder om haren terugkeer
»tot eene wereld, die haar en hun, die zij liefheeft,
»zoo noodlottig zal zijn! Laat haar heengaan, geëerd,
»bemind en diep betreurd. Nu zoudt gij mogen schreien
»op haar graf en dat met bloemen bestrooien....
»Maar een dag zal komen, waarop zij, door furiën ver-
»volgd, gewond door de vergiftige pijlen van den laster,
»hare edele, zachte trekken vóór den tijd geteekend
»en verouderd door kommer en smart, overgeleverd
»zal worden aan folteringen zooals die zelfs voor mis-
»dadigers niet bestaan; een dag, waarop aan haar afge-
»marteld lichaam tot zelfs eene eervolle begrafenis zal
»worden ontzegd en waarop het kleinste blijk van
»medelijden en van afschuw over zooveel wreedheid u
»met haar in den afgrond zal doen storten."

II

Het was echter niet het beeld van Marie-Antoinette maar dat van Madame Campan, dat ik teekenen wilde. Voor deze laatste waren de eerste vijftien jaren, gedurende welke zij eerst de dauphine en daarna de koningin ter zijde stond, in waarheid goede jaren. Na

iedere maand van dienst werd zij geregeld afgelost door de tweede kamervrouw en dan betrok zij haar eigen huis te Parijs, waar zij een vrij grooten staat voerde, daar ook de betrekkingen van haren schoonvader en van haren echtgenoot aanzienlijk waren. Zij ontving er veel bezoek en onderhield er betrekkingen met tal van toongevende personen uit die dagen. Haar geestelijke ontwikkeling, in den aanvang gevoed door de veelzijdige en uitgebreide lectuur, die tijdens hare werkzaamheid als lectrice bij de dochters van Lodewijk XV tot haar kwam, was sedert tot rijpheid gebracht door den gestadigen omgang met haren schoonvader. Deze wekte hare waardeering voor het opgewekte geestesleven, dat in de tweede helft der achttiende eeuw in Frankrijk was ontwaakt, en met warme belangstelling nam Madame Campan er kennis van, zoo dikwijls zij eenigen tijd in de hoofdstad kon vertoeven. Want nu niet langer, als vroeger, tijdens de regeering van Lodewijk XIV den grooten Zonnekoning, was Versailles het brandpunt van wat er in Frankrijk werd gewerkt, gedacht en voortgebracht. Te Parijs, in de salons, vormden zich de denkbeelden, de geschriften der philosophen, die (al brachten zij zelf ze nog weinig in toepassing) de meest verheven stellingen verkondigden aangaande de heilige plichten van het huwelijk, van de roeping der vrouw als moeder, de liefde tot de deugd, de rechten van den mensch. De werken, waarin dit alles met brandende

geestdrift werd uitééngezet, werden met niet minder geestdrift verslonden en oefenden eenen klimmenden invloed op het publiek. Het algemeene peil der zedelijkheid was wel niet hooger dan het tijdens het Regentschap was geweest, maar er was toch een verlangen naar iets beters ontstaan. Men redeneerde druk over de middelen om de heerschappij te hervormen. Al bleef men de oude wegen vooralsnog bewandelen, men voelde toch dat verandering noodig was. »Reeds twintig jaren »vóór de omwenteling," schrijft Madame Campan, »hoorde ik fluisteren, dat de glans van het hof ge»weken was met de machtige persoonlijkheid van »Lodewijk XIV; dat de grondslagen der oude monar»chie zeer wankel stonden; dat het volk gebukt onder »de hooge heffingen, nu nog wel zwijgend leed, maar »het oor begon te leenen aan de vermetele taal der »philosophen, die van de lijdensgeschiedenis en van de »rechten van het volk luidkeels gewag maakten; in »één woord, dat de eeuw niet ten einde neigen kon »zonder dat een geweldige schok Frankrijk zoude doen »trillen en het aangezicht der dingen ten eenenmale »veranderen."

De adel bleef aan dezen stroom van meeningen niet vreemd. Aan het hof heerschten nog wel de oude voorschriften der étiquette; maar daar buiten noemde men elk verschil in rang rondweg een vooroordeel. Het werd bijna zonder tegenspraak erkend, dat verdienste boven geboorte ging, en de adel telde er

trouwens velen onder zijne leden, die dientengevolge geenen enkelen tred terug behoefden te gaan. Terwijl de middenstand zich verhief, trotsch op zijne kennis, zijne talenten, zijne jonge kracht, gingen de hoogere standen hem als het ware tegemoet, gedreven door een gevoel van welwillendheid en belangstelling beide. Natuurlijk bracht deze omkeer van denkwijze, die nog werd aangevuurd door eene levendige deelneming in het verloop van den Amerikaanschen vrijheidsoorlog, eene groote opgewektheid van toon in de causeries in de salons, waar de dames minstens even hartstochtelijk als hare echtgenooten hare meening uitten en, vol ijver voor de publieke zaak, reeds als van zelven tot vrijzinnigheid neigden. Men hoort den nagalm er nog van in de brieven en Mémoires, die later in grooten getale werden uitgegeven. »Wie toen hebben »geleefd," schrijft Madame de Staël, »zullen moeten »erkennen, dat nog nimmer zulk een opgewekt intel»lectueel leven allerwege de gemoederen had vervuld, »en welk eene groote menigte van mannen en vrou»wen van talent werd toen als het ware door de om»standigheden gevormd. Nog nooit was het gezelschaps»leven zoo schitterend en tegelijk zoo rijk aan diepte »geweest als gedurende die drie of vier jaren van »1788—1791. Nimmer en nergens is de kunst om zijne »gedachten onder woorden te brengen tot zulk eene »merkwaardige hoogte opgevoerd."

Doch hoe levendig de conversatie in de salons ook

zijn mocht, zij was aanvankelijk vrij van alle bitterheid en ontaardde niet in twistgesprek, want in de strooming van edelmoedigheid, die allen medevoerde, was men in den grond der zaak volstrekt éénstemmig; men koesterde geene zorgen voor de toekomst en zag alles in een rooskleurig licht. »Er was iets zeer aan-»trekkelijks in de samenkomsten aan het begin onzer »vreeselijke omwenteling," schrijft een andere tijdgenoote, de vicomtesse de Noailles, »toen fijn be-»schaafde geesten en warme harten samenstemden in »een zelfde streven naar het goede en ware. De nieuwe »denkbeelden van vrijheid, gelijkheid en broederschap »werden vertolkt in de sierlijke vormen van den goe-»den ouden smaak." Maar die tijd duurde kort en ging snel voorbij. De salons met hunne fijne, geestige causeries werden verdrongen door de clubs met hunne heftige, schreeuwerige disputen. De werkelijkheid hield geene rekening met de plannen en bespiegelingen dier hervormingsbegeerigen, die voor het ongeduldige volk al te lang draalden met de hand aan het werk te slaan. De eerste uitbarstingen van de ontevredenheid van het volk, de inneming der Bastille, het plunderen en verbranden der oude kasteelen, de bewerking eener nieuwe constitutie deed dezen kring op het onverwachtst uitéénstuiven. De emigratie begon; en men bestreed het voor en het tegen van een wijken uit den lande met eene bitterheid en eene heftigheid, die eene onderlinge verdeeldheid wekten,

waardoor men zwakker dan ooit bleek te staan tegenover den woesten omwentelingsstroom.

Steeds kleiner werd de hofkring, die de ten ondergang gedoemde vorsten omgaf. De broeders des konings, de prinsen van den bloede, de hoofden van de aanzienlijkste geslachten, vluchtten, de een na den ander. Het hoofdkwartier der emigranten was te Coblentz, van waar zij Frankrijk bedreigden met al de ongewisse kansen van een burgeroorlog en in hunnen overmoed hun, die bleven, er een verwijt van maakten, dat zij zich nog als een laatste bolwerk stelden om hunnen vorst.

Maar al hadden door haar verkeer in het Parijsche salonleven en door hare betrekkingen met vele leden der Assemblée Nationale de nieuwe leuzen van den dag en de oproep tót verandering en verbetering van zooveel dat verandering en verbetering inderdaad ook dringend behoefde, warmen weerklank gevonden bij Madame Campan, deze wist ook, dat Marie-Antoinette en Lodewijk XVI hun volk in waarheid lief hadden. Zij wist ook, dat de koning zijn regeering had ingewijd met verschillende maatregelen van algemeen nut, als de afschaffing van de pijnbank, van de heerendiensten op de koninklijke domeinen, van eenige oude belastingen ten bate zijner particuliere kas; zij gevoelde, dat hij daarmede een onbewimpeld getuigenis had afgelegd van zijne begeerte om de toen nog onuitgesproken wenschen der natie te voorkomen; zij

meende, dat alleen de hartstocht van den partijstrijd blind kon maken voor zijne goede trouw, zijn plichtsgevoel, zijne nauwgezetheid van geweten, zijn reinheid van denkwijze en van wandel. Naarmate de storm dreigender opstak, gevoelde Madame Campan zich inniger verkleefd aan den persoon harer meesteres en aan de traditie van het oude koningsschap. Doch het was met toenemende zorg en smart. »Dikwijls kwam »het in mij op," schrijft zij, »hoe ik mijnen vader de »oude Fransche monarchie eens had hooren vergelijken »bij een fraai overoud standbeeld, waarvan ontegen»sprekelijk het voetstuk oud en vermolmd was, terwijl »de schoone vormen schuil gingen onder een weefsel »van klimop en woekerplanten, die het gaandeweg »hadden bedekt. En was er dan geen enkele bouw»meester, niet ééne bekwame hand om het voetstuk te »hernieuwen en het standbeeld te behouden? Maar »niemand heeft het gekund en alle pogingen er toe »hebben slechts den val verhaast. De storm der los»gelaten hartstochten is er tegen aan gedreven: het »geheele monument is inééngestort en heeft in zijnen »dreunenden val geheel Europa doen sidderen."

III

Met een beklemd hart zag Madame Campan het schoone gelaat harer meesteres betrekken. De wandelingen in Trianon, de schitterende hoffeesten, de fraaie toiletten, zij waren vergeten, verdrongen door zorg en smart. Als moeder droeg Marie-Antoinette den rouw om haar jong gestorven oudsten zoon en als vorstin zag zij zich met tegenzin genoodzaakt, deel te nemen aan de staatkundige overleggingen des konings, waarvan zij zich altijd verre had gehouden. »Men gaat nu »ook nog een intrigante van mij maken," klaagde zij. Maar het gold thans de verdediging van de kroon van haren echtgenoot, van de erfenis van haren zoon. Uren lang zat Madame Campan thans des avonds aan hare legerstede, waar haast geen slaap meer tot haar kwam en luisterde er naar hare klachten, dat het volk nog wel aan zijnen koning was gehecht maar haar, »de Oostenrijksche," haatte met eenen haat, die door kwaadwillige leiders werd onderhouden en aangevuurd. Zij begon zich te Versailles niet meer veilig te gevoelen en nam verschillende maatregelen voor een mogelijk overhaast vertrek naar Parijs. Zij pakte hare diamanten, ordende hare papieren, verbrandde een deel harer correspondentie en gaf het overige in bewaring aan Madame Campan. De bestorming van het paleis te Versailles op den 6den October 1789 vond haar dus niet onvoorbereid. Een oogenblik voor het vertrek der

koninklijke familie naar Parijs te midden eener tierende, scheldende menigte, die vooral de koningin bedreigde, gaf Marie-Antoinette aan Madame Campan hare laatste opdrachten. Den ganschen dag bijna was zij ten prooi geweest aan platte schimpwoorden en beleedigende blikken en uren lang had zij alles met de grootste waardigheid en kalmte doorstaan; maar het korte oogenblik van samenzijn met hare vertrouwden ontnam haar alle zelfbeheersching. »Zij kon slechts met »moeite spreken," schrijft Madame Campan; »de tranen »stroomden haar langs de wangen. Zij omhelsde mij »en stak mijnen schoonvader de hand toe om die te »kussen. »Kom zoo snel mogelijk na," beval zij ons, »»ik zal u in de Tuileriën zelf doen wonen. Kom »»vooral snel en verlaat mij niet; trouwe dienaren »»worden in oogenblikken als deze dierbare vrienden. »»Wij zijn verloren; het is een weg ten doode, dien »»wij gaan en voor gevangen vorsten duurt die niet »»lang." "

Na de overplaatsing der koninklijke familie van Versailles naar de Tuileriën verlegde ook de Assemblée Nationale hare zittingen naar Parijs. Het opgewonden volk meende nu in het samenzijn van koning en volksvergadering binnen de hoofdstad een onderpand te bezitten van snelle, ingrijpende verbeteringen van alle maatschappelijke nooden; het zag daarin een bezegeling van het verbond tusschen het souverein gezag en de in bewerking zijnde constitutie. De eerstvolgende

maanden na dien vreeselijken 6den October, toen het volk het paleis te Versailles was binnengedrongen, waren daarom nog uitwendig kalm. »Zoodra het hof »voor goed in de Tuileriën gevestigd was," verhaalt Madame Campan, »hernam de koningin dan ook hare »gewone leefwijze. Des morgens wijdde zij zich aan »de opvoeding van den vierjarigen dauphin en aan die »van hare dochter, Madame Royale, welke laatste »al hare lessen in tegenwoordigheid van hare moeder »ontving. In het overige van den tijd zette Marie-»Antoinette groote tapisseriewerken op touw. Haar »geest was door de snel opeenvolgende gebeurtenissen »en door de dreigende gevaren om haar heen te »onrustig gestemd voor geregelde lectuur en hare »naald was het eenige, wat haar nog afleiding bezor-»gen kon. Wel deed zij mij, als zij aan het borduur-»raam was gezeten, het een of ander boek ter hand »nemen om voor te lezen; maar altijd dwaalde het »gesprek weder af naar de omwenteling en naar wat »die mogelijk nog brengen kon. Zij gaf zich alle »moeite om zich de veranderde gezindheid der Parij-»zenaars jegens haar persoonlijk te verklaren en om »te begrijpen, waarmede zij de aanhankelijkheid had »verbeurd van het volk niet alleen, maar ook van »zoovelen onder de hoogere standen. Zij wist wel, dat »veel van dit alles moest worden gesteld op rekening »van den partijgeest, van de afgunst en den haat van »den hertog van Orleans, van de Fransche lichtzinnig-

»heid, die nu eenmaal eenen totalen omkeer van zaken »wilde; maar pijnlijk bleef zij vorschen naar bijzonder»heden aangaande de veranderde stemming van zoo »velen." Onrustig stemde haar ook de lankmoedigheid des konings, waarvan zij het heldhaftige bewonderde, maar waarvan zij tevens de onvermijdelijke gevolgen helder en scherp berekende. »Ik voor mij zoude mij »wel kunnen aangorden en te paard stijgen," zuchtte zij; »maar als ik handelend optrad, zoude ik daarmede »den vijanden des konings een gevaarlijk wapen in »handen geven. Het zoude dan één kreet van veront»waardiging zijn tegen »de Oostenrijksche", tegen de »heerschappij van eene vrouw in Frankrijk en ik zoude »het koningsschap ten val brengen, als ik mij op den »voorgrond drong. Eene koningin, die niet tevens »regentes is, moet in omstandigheden als deze op den »achtergrond weten te blijven en zich voorbereiden »om te sterven."

Maar alles was nog niet verloren. De geheele adel was nog niet uitgeweken en wie gebleven was, verzuimde geene gelegenheid om zijne opwachting te maken bij zijnen vorst en hem zijne trouw te betuigen. »Ook onder het groote publiek ontbraken uitwendige »teekenen van gehechtheid nog niet geheel," schrijft Madame Campan. »De dames droegen vaak bouquetten »witte lelies in de hand en in haar kapsel, als zij zich »in het openbaar vertoonden, soms zelfs witte linten, al »gaf dit in den schouwburg aanleiding tot heftig geroep

»van het parterre naar de loges om dat wit weg te
»nemen, want het volk zag er een gevaarlijk teeken
»in... De koning ging der Assemblée Nationale
»halverwege tegemoet, in de hoop de gemoederen aldus
»wat kalmer te kunnen stemmen; maar de drijvers
»van de omwenteling hadden geen geloof in de op-
»rechtheid zijner bedoelingen en de royalisten hielden
»ongelukkigerwijze hun wantrouwen gaande door te
»pas en te onpas te herhalen, dat de koning niet vrij
»was in zijne handelingen, dat die handelingen dus niet
»van kracht waren en niet bindend voor het vervolg.
»De wederzijdsche heftigheid steeg in die mate, dat
»zelfs zij, die het innigst aan den koning en aan diens
»huis waren verkleefd, geen verstandig woord durfden
»spreken of tot matiging en zelfbeheersching raden.
»Aan tafel redeneerde en disputeerde men zonder te
»bedenken, dat al de bedienden tot het vijandelijke
»kamp behoorden, en men kan gerust zeggen, dat er
»bij de aangevallenen evenveel onvoorzichtigheid en
»lichtzinnigheid was als list, stoutmoedigheid en vol-
»harding bij de aanvallers."

Niemand besefte het levendiger dan Marie-Antoi-
nette zelve en zij verheelde het niet aan hare trouwe
dienares. »Op zekeren dag," verhaalt deze, »werd er
»aan mijne kamerdeur geklopt en toen ik die opende,
»was het de koningin, die mij vroeg, of ik alleen was.
»Zij wierp zich daarop in eenen fauteuil en zeide, dat
»zij haren tranen eens den vrijen loop kwam laten in

»hare smart over de dwaasheid en de overdreven »heftigheid van de aanhangers des konings. »Men kan »»den ondergang niet ontgaan," klaagde zij, »als men »»eenerzijds wordt aangevallen door menschen, die »»groote talenten naast vatbaarheid voor groote mis- »»daden bezitten en andererzijds wordt verdedigd door »»lieden, die zich maar geene zuivere voorstelling »»kunnen maken van onzen toestand." "

Madame Campan deed, wat zij kon, om althans de haar ondergeschikte kamervrouwen in bedwang te houden, terwijl zij zelve het voorbeeld gaf van geslotenheid over wat zij hoorde en zag. Zij werd daarin trouw bijgestaan door hare zuster, Madame Auguié, die mede deel uitmaakte van het huis der koningin en aan wie zij zeer innig verbonden was. Beide zusters trokken zich, als zij niet van dienst waren, meer en meer in engen familiekring terug en onthielden zich van het uitspreken van eenig oordeel over wat zij in de omgeving der koningin hadden waargenomen. Hare trouwe aanhankelijkheid bleef niet onopgemerkt en in de toenemende eenzaamheid der koningin, nu hare naaste hofdames waren uitgeweken, werden de beide kamervrouwen steeds meer personen van gewicht. Eens deed Lodewijk XVI Madame Campan te middernacht in zijne werkkamer komen om daar geheime stukken te schrijven. Nooit te voren had zij nog zoo pijnlijk gevoeld, hoe verlaten de koninklijke familie reeds was. »Mijne hand beefde," verhaalde zij later,

»en mijne pen gleed met moeite over het papier; want »wat mij daarbij door de ziel ging, dreigde mijne aan»dacht af te leiden van de woorden, die de koning »mij dicteerde. Die groote tafel, dat fluweelen kleed, »die statige zetels, welke immers slechts dienst moes»ten doen voor de eerste raadslieden der kroon; wat »deze kamer placht te zijn en wat zij thans was, nu »de koning in de noodzakelijkheid verkeerde om de »hulp eener vrouw in te roepen voor iets, dat zoo »weinig in verband stond met hare gewone werkzaam»heden; de rampen welke tot deze noodzakelijkheid »hadden geleid en die, welke mijne liefde en mijne »vrees nog deden duchten voor het vervolg; de ge»dachte aan dit alles overweldigde mij zoozeer, dat ik, »naar mijnen post in de kamer der koningin terug»gekeerd, mij geen enkel woord kon herinneren van »wat ik had geschreven."

»Ik heb veel verloren," heet het in een der brieven van Madame Campan uit dezen tijd, »ik heb veel ver»loren aan wereldsch geluk, aan levensgenot, aan »goede hoop; maar ik reken het mij tot eene groote »eer verbonden te zijn aan den dienst eener vorstin, »die in tijden van tegenspoed zulk eene heldhaftige »edelmoedigheid aan den dag legt: zij is een engel »van zachtheid en toch eene krachtige vrouw met »fieren moed.... Ik, die haar nu reeds vijftien jaren »ken in hare trouwe gehechtheid aan haren koninklij»ken echtgenoot, in hare liefde voor hare kinderen,

»in hare hartelijkheid voor hare omgeving, maar daar-
»bij ongelukkigerwijze te beleefd, te eenvoudig, te veel
»van gelijke tot gelijke met de leden harer hofhouding,
»ik kan het niet verdragen, dat men haar in haar
»karakter aanrandt. Ik wilde wel, dat ik honderd ton-
»gen had, dat ik vliegen kon, om allerwege voor
»mijn waarachtig getuigenis der waarheid dat geloof
»te winnen, dat men, helaas, zoo gemakkelijk aan den
»laster schenkt."

Intusschen werkte men in de Assemblée Nationale, later Constituante genaamd, aan de samenstelling eener nieuwe staatsregeling, die met steeds scherper trekken den koning niet alleen alle wetgevende macht ontnam, maar ook diens uitvoerend gezag terugbracht tot eenen schijn, tot eenen ledigen vorm. De koning besefte meer en meer de onmogelijkheid om zich te onderwerpen aan eene constitutie als thans in voorbereiding was. Hij gevoelde zich in de Tuileriën de gevangene van zijn eigen volk, dat hem alleen die vrijheid onthield, die een iegelijk in Frankrijk in onbeperkte mate voor zich zelven eischte. Ontvluchtingsplannen, aanvankelijk verworpen zoo ras zij oprezen, kwamen langzamerhand tot rijpheid.

Het was Madame Campan, in wier handen een groot deel der voorbereidende maatregelen werd gesteld, welk bewijs van goed vertrouwen haar bijna radeloos maakte om al den daaraan verbonden omslag, die als bij voorbaat eene ontdekking van het geheim scheen

te moeten uitlokken. Eene geheel nieuwe reis-nécessaire moest zij bestellen en eene volledige uitrusting voor de koningin en voor hare kinderen bezorgen. Wel trachtte zij den argwaan, welken zulk eene aanzienlijke bestelling voor het hof in de gegeven omstandigheden wekken moest, af te leiden door hare inkoopen te verdeelen over een groot aantal winkels; maar het eene gevaar voor ontdekking was nauwelijks overwonnen, of er waren weder andere onvoorzichtigheden der in practische zaken geheel onervaren vorstin, die telkens opnieuw haar streven naar geheimhouding dreigden te verijdelen. Naderhand bleek het dan ook, dat Marie-Antoinette zelve door het niet omzichtig inpakken van hare diamanten het geheim aan eene revolutionnair gezinde kamervrouw verried. Tijd en doel der vlucht waren nog onbepaald. Maar terwijl Madame Campan vertrouwde op de belofte der koningin, dat zij haar, als zij op dat tijdstip niet van dienst mocht zijn, onmiddellijk zoude laten nakomen, zoodra zij een veilige haven had bereikt, en bovendien vasthield aan de hoop, dat zij wel op post zoude zijn als de gevaarlijke ure daar was, zag zij zich op het alleronverwachtst genoodzaakt hare meesteres en zelfs Parijs te verlaten.

Eene ernstige krankheid van haren schoonvader maakte het haar tot plicht dezen te vergezellen op eene reis naar de badplaats Mont d'or in Auvergne, en de koningin drong er trouwens zelve op aan, dat zij gaan zoude. Het was geruststellend voor haar, ver-

klaarde zij, haren trouwen dienaar, wiens ernstig zenuwlijden in hoofdzaak uit zorg en angst om zijne souvereine was ontstaan, in veilige hoede te weten. »Zij zeide mij, het harerzijds ook te betreuren," schrijft Madame Campan, »dat ik nu niet van dienst kon zijn »gedurende de reis en zij wilde mij honderd louis »d'or geven ter vergoeding van de kosten, die ik zou »hebben te maken om mij later weder bij haar te »voegen. Maar ik weigerde, daar ik ruim van geld »voorzien was en wist, hoe zij het zoude behoeven. »De koningin liet mij gaan met de verzekering, dat de »koning voornemens was om aan de grens stand te »houden, ten einde onderhandelingen aan te knoopen »met de Assemblée Nationale en dat hij Frank»rijk niet wilde verlaten voor alle schikkingen on»mogelijk waren gebleken; hij rekende daarbij vast »op den steun van een groot aantal leden der ver»gadering, die nu wel van hunne eerste opwinding »zouden bekomen zijn, naar hij meende... Ik vertrok »dus den 1sten Juni 1791 uit Parijs en bereikte den »6den Mont d'or in Auvergne. Daar, in dien uithoek »van Frankrijk, in dat nauwe, sombere, nog dicht »besneeuwde dal, zag ik van dag tot dag uit naar »tijding, tot eindelijk den 25sten Juni, des namiddags »te vier ure, de bewoners van het stadje met trom»geroffel werden bijéëngeroepen en de afkondiging »volgde: »De koning en de koningin wilden vluchten »»om daarmede Frankrijks ondergang te bewerken:

»»maar zij zijn gevat en onder goede bewaking van »»honderd-duizend gewapenden naar Parijs terugge- »»bracht." Ik durfde nog hopen, dat eene valsche »tijding werd afgelezen, totdat de lezer voortging: »»De koningin heeft met haren bekenden trots den »»sluier, welke haar gelaat bedekte, terug geworpen »»en den burgers, die den koning met hunne ver- »»wijten bestormden, toegeroepen: Welnu, als gij »»Uwen souverein herkent, eerbiedigt hem!" Bij het »hooren dier woorden, welke geen Jacobijn ooit had »kunnen uitdenken, riep ik uit: »het bericht is waar.""

Met haren stervenden schoonvader haastte Madame Campan zich terug naar Parijs. Maar tevergeefs trachtte zij door te dringen tot hare meesteres, die na de aanhouding der koninklijke vluchtelingen te Varennes in haar eigen paleis als eene gevangene werd bewaakt. Schildwachten stonden tot in het voorvertrek harer slaapkamer, waarvan de deur dag en nacht geopend blijven moest, zoodat de koningin alleen door de gordijnen van het ledikant harer kamervrouw, dat zij des avonds dicht tegen het hare deed aanrollen, voor onbescheiden blikken bleef beschut. Van haar gewone personeel werden slechts enkelen tot haar toegelaten en wel allerminst Madame Campan. Het vertrouwen, dat, naar men wist, Marie-Antoinette in haar placht te stellen, stempelde haar tot een zeer verdacht persoon. Bij haren terugkeer te Parijs werd zij wel niet in hechtenis genomen; maar toch onder een soort

van politietoezicht gesteld. Zij verdroeg het met rustige kalmte, leefde, om allen achterdocht af te weren, uiterst teruggetrokken en wijdde zich geheel aan de verpleging van haren schoonvader. Als geneesheer raadpleegde zij met opzet denzelfden Dr. Monestier, lid der Constituante, onder wiens bewaking zij was gesteld en wist dezen door haar waardig optreden zoo voor zich te winnen, dat hij zelf na den dood van den ouden heer Campan haar de vergunning bezorgde om hare gewone plaats bij hare meesteres te hernemen.

Maar hoe vond zij de koningin terug! »Het eerste »oogenblik dat ik haar zag na die noodlottige cata»strophe te Varennes," verhaalt Madame Campan in hare Mémoires, »vond ik haar niet merkbaar veranderd. »Maar na eenige vriendelijke woorden van begroeting »nam zij haar hoofddeksel af om mij te doen zien »welke uitwerking de geleden smart en vernedering »op haar hadden gehad: in éénen enkelen nacht waren »hare haren wit geworden als die eener zeventigjarige »vrouw! Ik zal hier echter niet uitspreken," gaat zij voort, »wat mij toen door de ziel ging; hoe zoude ik »van eigen leed kunnen gewagen, waar ik van zulk »ontzettend onheil te verhalen heb?.... Dien dag, »1 September 1791, den eersten, waarop ik mijnen »dienst bij Hare Majesteit hervatte, zeide zij mij niets »van de treurige wederwaardigheden, die zij had door»leefd. Maar dien avond liet zij mijn ledikant dicht »tegen het hare aanrollen, en toen ik mij ook ter

»ruste had gelegd, gelukkig bij gesloten deuren, dank »zij de welwillendheid van den schildwacht, die dien »nacht op post stond, begon zij het verhaal van die »vreeselijke aanhouding bij Varennes. Ik vroeg haar »verlof om weder op te staan, schoot eene kamerjapon »aan en knielde naast hare legerstede neder en zoo »luisterde ik tot drie uur in den morgen met de »levendigste en smartelijkste belangstelling."

Kort na Madame Campan's terugkeer aan het hof ondervond zij, dat de ergste dwangmaatregelen veel werden verzacht ingevolge van eene dier snelle wisselingen van stemming, welke die dagen van spanning kenmerkten. De woeste, bloeddorstige partij der Jacobijnen, Robespierre en Marat aan het hoofd, had zich wel reeds ten doel gesteld om den koning vervallen te doen verklaren van den troon en vervolgens eene Republiek te stichten; maar nog was de constitutioneele partij, hoe ook alreeds verzwakt, krachtig genoeg om de voltooiing en de afkondiging der constitutie door te drijven. Den laatsten September 1791 legde de koning den eed af, deze nieuwe staatsregeling te zullen handhaven; hij werd daarop bevrijd uit de gevangenschap, waarin men hem sedert zijne vlucht in zijn eigen paleis gehouden had. Men vierde dit feit te Parijs met schitterende feesten: de hoop op beter, rustiger dagen was met de afkondiging der constitutie herleefd; een gevoel, dat voor een oogenblik verzoenend werkte, maar ras valsch en onbetrouwbaar leek.

De Assemblée Législative, die nu in opvolging der Constituante heerschte, nam met den dag in aanzien toe bij het volk, dat geprikkeld en verbitterd werd door het dreigend optreden der buitenlandsche legers, waarmede de troepen der uitgeweken koninklijke prinsen gemeene zaak maakten. De Girondijnen gaven in de Wetgevende Vergadering den toon aan en hielden er het ministerie bezet. Het was de gedwongen samenwerking met dit ministerie, de tegenwoordigheid van de woordvoerders der Revolutie tot in zijne raadszaal die Lodewijk XVI tot het uiterste brachten. Het voorgevoel van eenen aanstaanden, gewelddadigen dood begon zich van hem meester te maken en men hoorde hem fluisteren: »Een paar »maanden eerder, een paar maanden later, wat doet »het er toe?" Hij rekende zich onherroepelijk verloren en achtte het nutteloos nog langer toe te geven. De onvermijdelijke uitbarsting kwam naar aanleiding van de weigering des konings, krachtens het recht van veto, dat de nieuwe constitutie hem had gelaten, om zijn zegel te hechten aan twee decreten, die hem door de Assemblée Législative ter teekening werden voorgelegd. Zij betroffen de uitbanning der geestelijken, die den eed aan den staat weigerden, en de oprichting van een kamp van 20.000 gewapenden onder de muren van Parijs. Tegen het eerste vooral verzette hij zich met al de kracht, die in hem was; het tastte hem aan in zijne innige, oprechte vroomheid; het ware hem

eene verkrachting van zijn geweten toegeschenen, hadde hij er in toegestemd. Het ministerie diende daarop zijn ontslag in en de koning stond alleen tegenover een geheel volk in opstand.

Reeds herhaaldelijk waren troepen van het ruwste gemeen de Tuileriën langs getrokken; maar na het bekend worden van het veto door den koning uitgesproken over de beide laatste in de Wetgevende Vergadering aangenomen decreten (20 Juni 1792) wist eene dergelijke schaar, gewapend met pieken en bijlen en allerlei moordtuig, de toegangen tot het paleis te vermeesteren, terwijl de nationale garde, die met de bewaking der buitenposten was belast, gemeene zaak maakte met de oproerlingen. Zoodra hem werd gemeld, dat de binnendeuren van het paleis door de tierende menigte werden ingeloopen, ging Lodewijk XVI, die nimmer terugdeinsde voor eenig persoonlijk gevaar, zijn volk tegemoet; maar zoo sterk was de aandrang, waarmede het gepeupel binnenstroomde, roepende om intrekking van het veto, dat evenwel onwrikbaar door den koning bleef gehandhaafd, dat men den vorst in allerijl in veiligheid moest brengen achter eenige tafels en banken, die men voor een der vensterbogen opéénschoof. Ook voor de koningin, in het aangrenzende vertrek, wist men geene betere beschutting te vinden dan die van eene groote, zware tafel, die de woestelingen ten minste op eenigen afstand hield. In die vreeselijke omstandigheden zag Madame Campan hare

meesteres stand houden met den kleinen dauphin voor zich op de tafel, hare dochter aan hare hand en eenige dames van haar gevolg dicht om haar heen, terwijl een tierende stoet van scheldende mannen en dronken vrouwen langs haar trok met beleedigende kreten en vaandels met opschriften, die even zoovele uitingen van barbaarsche wreedheid waren. Zoo talrijk waren de deelnemers aan dezen optocht, dat hij vier volle uren aanhield. Maar bij dit alles bewaarde Marie-Antoinette eene uiterlijke kalmte, eene koninklijke waardigheid, die zelfs haren felsten belagers eerbied afdwong en den woesten volksleider Santerre er toe bracht, haar en hare kinderen althans voor uiterste mishandelingen te beschermen.

Van dien dag wist men maar al te goed, dat alles verloren was. »Ik begin te denken," klaagde de koningin, »dat men den koning een proces zal aandoen. »Mij zullen zij ook zonder vorm van proces wel ver»moorden; ik ben maar eene vreemdelinge; en wat »zal er dan van onze kinderen worden!" Madame Campan deelde hare sombere onrust maar al te zeer. »Die geheele maand Juni 1792," schrijft zij, »sliep ik »geenen enkelen nacht in mijn bed." Men vreesde moordaanslagen en oefende eene waakzaamheid, die dikwijls maar al te noodzakelijk bleek. Ieder oogenblik liepen er op nieuw geruchten, dat het volk uit de voorsteden optrok naar het paleis. De tuinen der Tuileriën waren steeds vol halfwaanzinnigen, die iedereen, die

het hofcostuum droeg, dreigden te lijf te gaan en die tot onder de vensters van de vertrekken der koningin spotprenten op Marie-Antoinette ventten. In hare kamers hoorde men het gegons der stemmen van het volk en het geroep om de omverwerping van den troon, om den dood van den vorst. De schildwachten vochten onderling in de voorvertrekken, terwijl de ongelukkige Majesteiten door de éene helft der soldaten met toejuichingen en door de overigen met schimpkreten werden begroet. Madame Campan was er met machtelooze verontwaardiging getuige van, hoe bij den dienst in de hofkapel, toen het Magnificat werd gezongen, de woorden deposuit potentes de sede door een deel der koristen met dubbele kracht werden ingezet, waarop dan de koningsgezinden onder hen met een nadrukkelijk: Domine, salvum fac regem antwoordden. De toestand der koninklijke familie was zoo vreeselijk geworden, dat de koningin haast naar het einde ging verlangen, welke ook de uitslag wezen mocht. Eene lange, eenzame opsluiting in een toren aan het strand ware draaglijker, klaagde zij, dan deze worsteling, waarin de zwakheid van haren aanhang elken dag eenen onvermijdelijken ondergang duchten deed.

»En eindelijk kwam die vreeselijke dag, die 10de Au-
»gustus 1792," schrijft Madame Campan. »Den vorigen
»avond reeds was de Wetgevende Vergadering er van
»in kennis gesteld, dat eene geweldige volksbeweging

»aanstaande was, dat te middernacht de stormklok »zoude worden geluid en dat Pétion, de maire van »Parijs, vreesde niet bij machte te zijn, hetgeen te »gebeuren stond te beteugelen. De Wetgevende Ver»gadering had de mededeeling voor kennisgeving aan»genomen; maatregelen waren niet genomen.... en te »middernacht hoorden wij de stormklok luiden. De »Zwitsersche lijfwacht stond als een muur in dat krijgs»haftig zwijgen, dat haar kenmerkte, in scherpe tegen»stelling met het voortdurend rumoer onder de garde »nationale. De koning overlegde nog eens het ver»dedigingsplan, dat hij vooraf door een der generaals »had doen opstellen, met een der dienstdoende officieren »en deze fluisterde mij na afloop dier conferentie toe: »»Steek uw geld en uwe kostbaarheden bij u; het »»gevaar is dreigend en middelen van verweer zijn er »»niet. Die zouden moeten worden gevonden in de »»doortastendheid des konings en doortastendheid is »»juist de eenige deugd, die hem ontbreekt.""

Toch trachtte Madame Campan nog een kalm gelaat te toonen aan hare meesteres en aan Madame Elisabeth, de zuster des konings, die zich dezen nacht geene andere rust gunden dan op eene sofa, en wier nachtwake zij geroepen werd te deelen, terwijl de vorstinnen haar deelgenoote maakten van de smartelijke gedachten, die haar vervulden. Zonder hoop, maar ook zonder bitterheid, wachtten zij af wat de volgende uren brengen zouden. »Toen Madame Elisabeth zich op de rustbank

»nederlegde," verhaalt Madame Campan, »nam zij uit »haren fichu de cornalijnen naald, waarmede deze was »vastgehecht en wees mij het opschrift dat er op was »gegraveerd, namelijk: Vergeet beleedigingen en ge»denk geleden onrecht niet. »Ik vrees wel," zeide de »prinses tot mij, »dat deze levensregel weinig ingang »»vindt bij onze vijanden; maar daarom moeten wij »»die toch niet minder hoog houden.""

Plotseling klonk er een schot. »Dat is het eerste, »maar het zal ongelukkigerwijze het laatste niet zijn," riep de koningin uit, terwijl zij opsprong om zich naar de particuliere vertrekken des konings te begeven; en toen zij van daar wederkeerde, was het met de klacht, dat zij nu alle hoop verloren had en met de mededeeling, dat de commandant der nationale garde, die door den koning naar het Raadhuis was gezonden, was vermoord door het volk, dat zijn hoofd in triomf langs de straten droeg. Het was inmiddels dag geworden en de koning begaf zich naar het binnenplein van het paleis om eene revue over de troepen te houden. Met spanning zag Madame Campan toe. »Ik »stond voor een der vensters aan den tuinkant," schrijft zij, »en nam maar al te duidelijk waar, hoe sommige »kanonniers hun post verlieten en op den koning »afgingen met gebalde vuisten en hoonende woorden, »terwijl anderen hen met kracht terug drongen. De »koning zag bleek en wit, als behoorde hij reeds niet »meer tot de levenden." De revue had meer kwaad

dan goed gedaan en onrustbarende geruchten aangaande wat er dreigde, volgden elkander in snelle vaart. Men vernam, dat de commune insurrectionelle zich had georganiseerd, dat de bevolking der voorsteden in aantocht was, ja reeds, gewapend met pieken en bijlen, de tuinen der Tuileriën binnenstroomde. De menigte voerde met zich eenige kanonnen, welke zij op het paleis richtte, terwijl de garde nationale weigerde om vuur te geven op »de broeders". Tevergeefs werd de minister van Justitie naar de Wetgevende Vergadering gezonden met verzoek om eene deputatie, die den koning, den vertegenwoordiger van het uitvoerend bewind, zoude vrijwaren voor de geweldenarijen van het volk.... de vergadering ging over tot de orde van den dag.

Ontzetting sloeg allen om het hart, temeer daar niemand bevelen gaf, niemand eenen geregelden tegenweer leidde. Het was, alsof men machteloos en weerloos ten doode was gedoemd. Eindelijk, om acht ure in den morgen, juist toen de garde nationale gemeene zaak ging maken met de aanvallers, gaf de koning toe aan het dringende verzoek, dat men hem deed, om zich met zijn gezin te stellen onder de hoede der Wetgevende Vergadering. De koningin had er zich tevergeefs tegen verzet. Toen zij het kabinet des konings verliet, fluisterde zij Madame Campan toe: »Blijf mij in mijne particuliere vertrekken wachten. »Als ik niet terug kom, zal ik u laten halen, om te

»gaan, ik weet niet waar." Slechts twee harer dames mochten haar vergezellen.

Madame Campan was met de andere kamervrouwen in de billartzaal op eenige hooge banken geklommen en zag zoo de koninklijke familie wegtrekken tusschen eene dubbele haag van grenadiers der Zwitsersche lijfwacht, terwijl het volk toch nog zoo wist op te dringen, dat op den korten weg van het paleis naar de aan de tuinen van de Tuileriën grenzende Manége, waar de Wetgevende Vergadering zitting hield, aan de koningin haar horloge en hare beurs werden ontstolen. Met tranen in de oogen staarde Madame Campan haar na; maar onmiddellijk daarna zag zij zich zelve te midden van een afgrijslijk tooneel van moord en doodslag. Het gepeupel was thans meester van het paleis en man voor man werden de soldaten der Zwitsersche lijfwacht, na hardnekkigen maar vruchteloozen tegenweer, nedergeveld en verscheurd door het woedende volk, dat toen echter nog de vrouwen spaarde. Doodelijk verschrikt waren dezen naar den salon der koningin gevlucht. Daar drongen zij sidderend en radeloos opéén. Plotseling, om zich heen ziende, miste Madame Campan hare zuster, Madame Auguié. »Half waanzinnig van angst, als ware ons »beider behoud afhankelijk van het feit, dat wij bij »elkander bleven," verhaalt zij, »snelde ik de zaal uit »om haar te zoeken. Maar ook in de aangrenzende »vertrekken vond ik haar niet, wel echter twee andere

»kamervrouwen, die nu met mij de groote trap »trachtten te bereiken, toen juist daarlangs een woeste »troep naar boven kwam. Zoodra zij ons in het oog »kregen, stormden de mannen op ons af, terwijl wij »hun te voet vielen en hunne wapens trachtten af »te weren. Reeds voelde ik, dat eene ruwe hand mij »in de kleeding greep, toen er van beneden werd »geroepen: De vrouwen blijven gespaard! Ik lag »nog op de knieën, maar mijn beul liet mij dadelijk »los, zeggende: Sta op, vrouw, de natie schenkt u »genade."

Doch zij was daarom nog niet vrij. Met hare gezellinnen liet men haar op eene tafel voor een der wijd geopende vensters klimmen en daar voor het buiten staande volk luidkeels roepen: V i v e l a N a t i o n! Daarna voerde men haar weg over stervenden en gewonden, waarmede gangen en trappen bezaaid waren, en waaronder zij menig bekend en bevriend gelaat onderscheidde, zonder hulp te kunnen bieden. Aan de voorpoort aangekomen vroegen hare geleiders haar, waar zij heen wilde. »Ik antwoordde," verhaalt Madame Campan, »met de wedervraag: of het in hunne macht »stond mij te brengen waar ik wezen wilde? waarop »één hunner mij aanstiet met den kolf van zijn geweer »en vroeg, of ik nu nog twijfelde aan de macht van »het volk? Ik zeide van neen en gaf hem het nummer »op van het huis van mijnen zwager, waarheen ik mij »wenschte te begeven, in de hoop daar iets te kunnen

»vernemen van mijne zuster. Wat verderop zag ik »haar toen juist gaan te midden van eenige soldaten »der garde nationale. Ik riep haar bij haren naam en »zij zag naar mij om. »Wilt gij haar bij u hebben?" »vroegen mijne bewakers mij, waarna zij de lieden, »die mijne zuster wegvoerden, aanhielden en van hen »verkregen, dat zij zich bij mij voegen mocht."

De zusters waren nu ten minste vereenigd en op weg naar huis. Maar het was een vreeselijke tocht. Geweerschoten knalden in alle richtingen en telkens vielen er dooden om haar heen. »De vernielzieke »menigte," verhaalt Madame Campan, »had de fonteinen »in het voorvertrek van den salon der koningin aan »stukken geslagen en onze witte kleederen dropen »van water en bloed. Die witte kleur van ons hof»costuum was mede de oorzaak, dat wij op straat »dadelijk werden nageroepen als aanhangsters van »de »»Oostenrijksche". Onze bewakers, die, nadat hun aan»voerder naar de Tuileriën was teruggekeerd, ons met »toenemende welwillendheid bejegenden, lieten ons »daarop onder een groote koetspoort stilhouden om »onze japonnen uit te trekken; maar in onze korte »onderrokken zagen wij er zoo wonderlijk uit, alsof »wij eene vermomming droegen en wij hoorden een »paar vischvrouwen zeggen, dat wij Zwitsers van de »lijfwacht waren, die in vrouwenkleederen trachtten »te ontvluchten. Om ons aan hare argwanende blikken »te onttrekken, deden onze geleiders ons eene kleine

»herberg binnen gaan en lieten zich wijn geven, waarop »wij met hen moesten aanstooten, terwijl zij aan de »waardin verzekerden, dat wij hunne zusters waren »en goede patriotten."

Ten slotte werd het huis van Madame Auguié toch bereikt. Madame Campan werd er met hare zuster door hare familie met angst en spanning gewacht. Maar zij kon er niet blijven. Het volk liep er voor te hoop, roepende om het hoofd der vertrouwde van de Oostenrijksche. Als dienstbode verkleed, ontsnapte zij nog juist in tijds door eene achterdeur naar het huis van eenen ouden vriend, die haar den in die dagen levensgevaarlijken dienst bewees van haar huisvesting te verleenen.

Onderweg had zij nog gelegenheid gehad om te zien, dat haar eigen huis, waarheen zij zich niet had durven begeven, in vlammen stond en door het gemeen werd geplunderd. »Maar ik kon toen niet stilstaan bij »eenig persoonlijk verlies," schrijft zij. »Al mijne ge»dachten gingen uit naar den vreeslijken toestand, »waarin mijne ongelukkige koningin verkeerde." De volgende morgen vond haar dan ook reeds vroeg met hare zuster voor het verlaten klooster der Feuillants, waar de koninklijke familie den nacht had doorgebracht, na den vorigen dag, opgesloten in eene loge van de vergaderzaal der Wetgevende Vergadering, het te hebben moeten bijwonen, dat de volksvertegenwoordiging het koningschap in Frankrijk vervallen

verklaarde. Madame Campan werd toen nog zonder veel bezwaar doorgelaten; maar het was een hartverscheurend schouwspel, dat zich in die troostelooze omgeving aan haar voordeed. »O, ik zie ze nog," schreef zij in later jaren, »en ik zal ze altijd zien, die »enge cel met dat groene papieren behangsel en die »armzalige rustbank, van waar de onttroonde vorstin »ons de armen toestak met de klacht, dat ons ongeluk »haar het hare nog verzwaarde: dat zij nog zooveel »ongelukkiger was dan wij, omdat zij de oorzaak van »ons aller ongeluk was.... Zij vroeg mij naar bijzon»derheden aangaande de bestorming der Tuileriën en »naar hen, die er gevallen waren. Ook over de plun»dering en brand van mijn huis, waarvan zij reeds »kennis droeg, zeide zij mij eenige vriendelijke woor»den. Maar ik antwoordde, dat dit verlies niet waard »was, dat zij er zich om bekommerde. Was zij zelve niet »zoozeer van alles ontbloot, dat zij aan mijne zuster »moest verzoeken om haar 25 Louis d'or te leenen?"

»Den ganschen dag bleef ik bij haar," gaat Madame Campan voort. »Maar daar zij zeide vergunning te »willen vragen om mij bij zich te houden, waar zij »verder gaan mocht, verliet ik haar tegen den avond, »ten einde maatregelen te nemen om mijn kind in »veilige verzorging achter te laten en te trachten de »noodigste kleedingstukken ter leen te krijgen. Doch »toen ik mij den volgenden morgen weder aan het »klooster meldde, kon ik de koningin niet meer be-

»reiken: ik werd onverbiddelijk afgewezen." Weldra vernam zij, dat Lodewijk XVI met zijn gezin tot strenge opsluiting in den Temple was veroordeeld en dat Pétion, de maire van Parijs, besloten had der koningin slechts die ééne kamervrouw te laten, die op dat oogenblik van dienst was en, helaas, dat was *zij* niet. Tevergeefs begaf zij zich naar zijne woning, om hem te smeeken de gevangenschap der koningin te mogen deelen; zij werd niet toegelaten. Wel wist een harer vrienden nog tot den maire door te dringen en haar aanzoek bij dezen met warmte voor te staan; maar Pétion dreigde, dat hij haar onverwijld in hechtenis zoude doen nemen, indien zij bleef aanhouden, daar nog het een en ander aan toevoegende, dat haren pleitbezorger deed opmerken, dat wie als eene gunst verzocht om boeien te mogen dragen geen spot verdiende; waarop hij nog met de onheilspellende woorden antwoordde: »Laat haar dankbaar zijn, dat zij niet »naar den Temple gaat; wie daar binnentreedt, blijft »er niet lang."

»Van dien dag," verhaalt Madame Campan, »kon »ik niets meer te weten komen aangaande mijne onge»lukkige meesteres, dan wat de dagbladen meldden. »Voor de laatste maal was ik getuige geweest van »het hartbrekend snikken van haar, die door geboorte, »door hare natuurlijke gaven en vooral door hare »innige goedheid van hart bestemd scheen om een »sieraad uit te maken van den troon."

IV

Zoolang zij aan den dienst van Marie-Antoinette verbonden bleef, volgde Madame Campan lijdelijk den weg, dien de ongelukkige koningin vóór haar betrad en die als van zelf haren eigen gang bepaalde. Maar thans was de tijd gekomen, waarop zij, ruw losgerukt van alle vroegere banden en betrekkingen, alleen moest worstelen, om niet te verzinken in den stroom van verschrikkingen, die de Revolutie bracht. Eerst was het vóór alles de gedachte aan de koninklijke familie, die haar met angst en schrik vervulde bij de Septembermoorden, bij den val der Girondijnen, bij het vreeselijk optreden van het Schrikbewind. Zij zoude het echter zelve ook ondervinden, wat het inhield in die dagen een verdacht persoon te zijn. Het was bekend, dat de gevangen vorsten herhaaldelijk brieven en staatspapieren aan hare hoede hadden toevertrouwd. Op last van Robespierre werden de puinhoopen van haar huis zorgvuldig omgewoeld; werd zelfs de tuin gedeeltelijk opgegraven; maar al die nasporingen bleven vruchteloos, omdat zij wel zoo wijs was geweest het haar toevertrouwde niet in hare woning te bewaren. De gevangenschap kon zij daarom toch niet ontgaan, zoomin als hare zuster Madame Auguié, tegen wie een bevel tot inhechtenisneming werd uitgevaardigd, omdat zij aan de koningin in haren uitersten nood 25 Louis d'or had geleend. Gevangenschap: dat beteekende toen

het schavot, zoo niet den dood door de handen van het woedende volk. De sterksten beefden in die dagen op dat woord, en Madame Auguié was de eenige niet, die daardoor tot radelooze wanhoop werd gebracht. Alles wat in haar was, kwam er tegen op, onschuldig onder beulshanden te sterven, een vonnis te ondergaan, dat tevens haar kinderen broodeloos maakte, daar het steeds verbeurdverklaring van goederen insloot; en toen men kwam om haar te vatten, stortte zij zich uit de derde verdieping van haar huis. Eén dag later en zij ware vrij geweest. Het was de vooravond van den val van Robespierre; de kar, die dezen naar het schavot voerde, kruiste den lijkstoet, die Madame Auguié ten grave bracht.

Wat wonder dat haar eigene onverhoopte bevrijding op dien 9den Thermidor, die met den val van Robespierre zoo velen het leven als hergaf, Madame Campan nauwelijks met blijdschap vervulde. Als een drukkende last viel het leven op haar met al de verwoestingen, met al de ledige plaatsen om haar heen en met zooveel nooden, waarin onmiddellijk moest worden voorzien. Gebrek en armoede grijnsden haar aan, zooals allen, die bij het verlaten van den kerker niet wisten, waarheen zich te wenden om een onderkomen, om een stuk brood, om een noodzakelijk kleedingstuk. Met ontzetting vond men zijne woning en die zijner vrienden terug, verlaten door de leden van het gezin die men er had gehoopt terug te vinden, met beslag

belegd, of wel geplunderd en vernield door het gemeen. En wáár werk te vinden voor handen, die nimmer aan harden arbeid waren gewend en die, zoo zij al werk vonden, dat werk nagenoeg niet zagen betaald ten gevolge der plotselinge snelle daling in waarde der assignaten en de stijgende prijzen der onontbeerlijkste levensmiddelen? Op de ellende van het Schrikbewind volgde die van den hongersnood, nog verdubbeld door het lijden, veroorzaakt door een ongekend strengen winter. Licht en brand werden eene bijna onbereikbare weelde en op de enkele samenkomsten van vrienden en betrekkingen, die zoo gelukkig waren geweest elkander terug te vinden, bracht ieder zelf zijn brood mede ter tafel. Markiezinnen en gravinnen zochten in haar onderhoud te voorzien met naaiwerk, met pianolessen, met portretschilderen; maar dilettantenwerk, dat vroeger hemelhoog werd geprezen, bleek dikwijls slechts geringe handelswaarde te bezitten en, aan strenge eischen getoetst, niet te kunnen bestaan. Na menigen vergeefschen loop door modder en regen, dubbel moeilijk voor wie vroeger nimmer te voet de straat betrad, keerde men 's avonds hongerig en verkleumd naar eene onverwarmde zolderkamer terug; terwijl de teleurstelling nog het zwaarst drukte ter wille van hen, die men afhankelijk van zijne zorgen wist.

»Na den dood van Robespierre," schrijft Madame Campan, »begreep ik, dat ik moest leven niet alleen,

»maar ook doen leven mijne zeventigjarige moeder, »mijnen kranken echtgenoot, mijnen negenjarigen zoon »en de kinderen mijner ongelukkige zuster. Ik bezat »letterlijk niets meer op de wereld dan de kleederen »aan het lijf en een assignaat van 400 francs; en ik had »30.000 francs aan schulden voor mijnen echtgenoot »te betalen." Toch had zij in deze omstandigheden den moed om onmiddellijk na hare invrijheidstelling hare geheel onverzorgde nichtjes tot zich te nemen en zich met de opvoeding van dezen te belasten: eene taak, die zoo goed berekend bleek voor de haar aangeboren, maar nu eerst geopenbaarde gave van onderwijzeres, dat deze werkzaamheid als van zelf het denkbeeld rijzen deed om te trachten eene meisjeskostschool op te richten. Geld om eenen prospectus te laten drukken had zij niet. Zij schreef er een honderdtal, die zij rondzond bij wie er nog leefden van oude vrienden en betrekkingen, en vestigde zich met twee leerlingen, die haar reeds dadelijk werden toevertrouwd, te Saint-Germain, in de nabijheid van Parijs.

Haar plan bleek een groot succes. Met de gewelddadige opheffing der kloosterorden waren de nonnenscholen, waar men tot nog toe in Frankrijk de meisjes opvoedde, als weggevaagd en er bestond behoefte aan eene inrichting, zooals zij die wenschte te stichten. Niet alleen families van hoogen adel, die zij vroeger had gekend, maar ook zij, die door de laatste woelingen uit de diepte waren opgeheven, begeerden voor

hunne dochters juist wat zij kon geven. De nieuwe maatschappij, die zich begon te vormen, gevoelde behoefte aan aansluiting bij het oude, dat er aan was voorafgegaan. Op den strengen eenvoud der Conventie volgde onder het Directoire het verlangen naar het elegante en wereldsche; met den terugkeer van rust en kalmte, na al de angsten van het Schrikbewind, herleefde de oude Fransche smaak voor de genoegens van het gezellige leven; hier en daar werden de salons weder geopend. Maar het salonleven heeft ook zijne traditie, zijne wetten, zijne toongevers, en alles: wetten, traditie en toongevers, alles was verzwolgen in die geweldige uitbarsting van 1793. De groote dames van vroeger waren broodeloos of zwierven in den vreemde; en wat wisten zij, die het oude hof niet hadden gekend, van de regels der étiquette en van den goeden toon? »Een platte toon en »boersche manieren waren doorgedrongen in de salons, »waar de dood de oude bezoekers had weggemaaid. »Opgewektheid, vroolijkheid, bevalligheid en gezellig »verkeer waren in Frankrijk onbekende zaken ge»worden," schrijft Madame Campan. Grofheid en ruwheid waren gekomen in de plaats van de fijne vormen en de geestige scherts van vroeger; maar zonder dat de openhartigheid en de onderlinge welwillendheid er bij hadden gewonnen. Men voelde het zelf zeer goed; men besefte zelf zeer wel, dat men geen maat wist te houden en wat betreft toilet en ceremonieel telkens

in smakelooze uitersten verviel, al bevlijtigde men zich tot eene slaafsche navolging van de toen zoo geliefde voorbeelden aan de Grieksche en Romeinsche kunstvormen ontleend. De verschillende elementen der maatschappelijke samenleving waren onderstboven gekeerd; eene nieuwe wereld was in wording. En wie was zoo goed berekend om als leidsvrouw te dienen voor haar, die geroepen waren om in de nieuwe bedeeling eene rol te spelen, als Madame Campan? Was zij er niet als het ware toe aangewezen door den haar aangeboren goeden smaak, hare groote belezenheid, haar fijnen kunstzin, door haar langjarig verkeer aan het hof, waarvan zij juist op hare ondergeschikte plaats had leeren onderscheiden wat er kleingeestig en verouderd was, en door haren vroegeren omgang met letterkundigen en ernstige staatslieden, zooals de eerste leden der Constituante waren geweest?

Toch waren de omstandigheden, waaronder zij zich had te handhaven, moeilijk genoeg. Het toezicht, dat het Directoire vooral op het bijzonder onderwijs oefende, was hard en streng en uitermate argwanend waar het gold de gewezen kamervrouw van koningin Marie-Antoinette, die allicht de stoutheid kon hebben haren leerlingen gevaarlijke historische en staatkundige begrippen in te prenten, ja die reeds zelfs dadelijk zoo ver ging van aan hare school eene bidkapel te verbinden. Want met groote vastberadenheid legde Madame Campan van den beginne getuigenis af van

den geest, waarvan zij haar onderricht wilde doordringen, en onbewimpeld verwierp zij den moraalcultus der theophilantropen, die men tot godsdienst van staat wilde verheffen »in dien ongelukkigen tijd," zooals zij schrijft, »waarin de christelijke godsdienst, »die spil van alle zedelijkheid, werd afgeschaft." Wel werd hare bidkapel spoedig na de inwijding van staatswege weder gesloten; wel moest zij zich menige beperking van haar onderwijs laten welgevallen; maar trots alle vreesaanjagende maatregelen hield zij er toch de hand aan, dat dagelijks eene geestelijke zuster les kwam geven in de bijbelsche geschiedenis en in den catechismus. »Het was streng verboden de geschie-»denis van Frankrijk in de klasse te behandelen," verhaalt zij in een harer brieven; »mijne inrichting ware, »hadde ik het gewaagd, onverbiddelijk opgeheven. »Alleen Griekenland en Rome mocht men met de »kinderen bespreken. Wie zal het over eenigen tijd »nog kunnen gelooven, dat men in zijne kortzichtige »dwaasheid zelfs verbood den Bijbel als grondslag der »geschiedenis te nemen, dat boek, dat als de drager »is van al wat later is geschied en waarnaar de groote »tijdperken, die de eeuwen der wereldgeschiedenis »verdeelen, zijn afgebakend? De kennis der bijbelsche »geschiedenis moet aan iedere andere voorafgaan; zij »alleen geeft den kinderen het middel aan de hand »om de algemeene geschiedenis te begrijpen. Waar-»om toch de wereldhistorie begonnen met Romulus

»of met Pharamond? Het begin is bij God, die de »wereld geschapen heeft."

Als middel van bestaan had Madame Campan de werkzaamheid van onderwijzeres aangegrepen; maar naarmate het aantal harer leerlingen steeg, — in het tweede jaar waren er reeds een honderdtal, — rezen de eischen, die zij zich zelve stelde en nam het programma, dat zich voor haren levendigen geest ontplooide, in omvang toe. »Ik tracht mijne inrichting te »volmaken, zoo veel ik kan," heet het in een harer brieven uit dezen tijd; »meer nog ter wille van mijn »land dan ter wille van mijn particulier voordeel." Zij had de losheid en de ruwheid van zeden in de laatste regeeringsjaren van Lodewijk XV en ook nog aan het hof van Lodewijk XVI van te nabij gekend en er te zeer onder geleden, om in de verheffing der vrouw in Frankrijk, in de veredeling der macht die in hare handen rust en die reeds van de oudste tijden zoo onwederstaanbaar ten goede of ten verderve was geweest, niet een nationaal belang te zien. De meisjesopvoeding, zooals zij die begreep, was veelzijdig in de eerste plaats. De ontwikkeling van alle zedelijke krachten, de vorming van het karakter was hoofdzaak. Zij wist de meisjes te bezielen tot eenen onderlingen wedijver in haar streven naar het edelste en het beste. De hoogste onderscheiding aan hare school, ver gewaardeerd boven de prijzen, die als teeken van bekwaamheid in de verschillende vakken van het leer-

plan bij de jaarlijksche examens werden toegekend, was de roos, die, bij algemeene stemming van de leerlingen, de onderwijzeressen en een paar vertrouwde dienstboden, werd uitgereikt aan haar, die zich het meest bemind had gemaakt door hare vriendelijkheid, hare hulpvaardigheid, haar waarheidszin en hare zachtheid van karakter.

Maar ook lichamelijk moesten de meisjes met zorg worden opgekweekt, geoefend en gestaald, hare manieren verfijnd en haar geest beschaafd. Wie aanleg had voor schilderen, borduren of muziek, werd in de gelegenheid gesteld om zich onder de beste leiding daarin te bekwamen. Kunstenaars als David en Isabey wist Madame Campan aan hare inrichting te verbinden; maar niemand werd vrijgesteld van het verkrijgen van eene groote bedrevenheid in iederen huishoudelijken arbeid. De denkbeelden van Rousseau hadden ingang bij haar gevonden, en van de wenschelijkheid om bij eene meisjesopvoeding vooral rekening te houden met de eischen van het practische leven was zij te meer overtuigd, nu zij zag, hoe in de blijvende onvastheid der dingen niemand, ook onder de rijksten niet, heden zeker was van niet morgen te moeten arbeiden voor zijn levensonderhoud. Zij gewende hare leerlingen aan een onafgebroken bezig zijn, aan strenge tucht, doch zonder zich uit vrees te doen gehoorzamen. Integendeel, zij streefde naar vertrouwelijken omgang met iedere leerlinge afzonderlijk,

ten einde haren individueelen aanleg te leeren kennen en dien tot de hoogst mogelijke ontwikkeling te brengen. Hiertoe moesten ook de uitspanningsuren medewerken, waarin zij den meisjes zoo groot mogelijke vrijheid liet; »zonder vrijheid geene genoegens," placht zij te zeggen; maar waaraan zij toch steeds zelve deel nam, om die oogenblikken zoo opgewekt mogelijk te doen zijn. Des winters, als sneeuw en ijs de meisjes aan huis gebonden hielden, was zij onuitputtelijk in het opstellen te haren behoeve van kleine tooneelstukjes, die later ook voor een groot deel zijn uitgegeven. Geregeld dansten de meisjes des Zondagsavonds bij de piano. »De banken wat anders geplaatst en een »paar lampen meer in het schoollokaal, dat is reeds »een feest voor de jeugd," heet het in een harer brieven. Maar het glanspunt in het schoolleven waren telken jare de opvoeringen van Racine's »Esther", waarin zij zoo trouw mogelijk de traditie van Saint-Cyr navolgde, en waarin onderwijzeressen en leerlingen beiden met hart en ziel opgingen.

Eene toewijding van ieder uur, eene vaste hand, een scherp doorzicht was bij dit alles vereischt, want woelig en onrustig als de dagen, waarin het opgroeide, was het troepje, dat Madame Campan aan hare zorgen zag toevertrouwd. Dochters van hen, die gisteren nog in armoede leefden, maar heden de hoogste plaatsen innamen, die gewonnen hadden bij den omkeer der dingen, kwamen er samen met meisjes

uit hoog adellijke families, die er alles, haar thuis, hare ouders, haar fortuin door hadden verloren. Zooals, om hier slechts eene enkele te noemen, Émilie de Beauharnais, die, toen haar vader was uitgeweken en hare moeder was opgesloten in een der gevangenissen van het Schrikbewind, aan de zorg van dienstboden overgelaten, door dezen bij eene waschvrouw in de leer was gedaan en daar harde dagen had doorleefd, mishandeld en bespot door de andere waschmeisjes, die haar benijdden om hare groote, aristocratische schoonheid; tot met het optreden van het Directoire een begin van kalmte wederkeerde en hare tante, Joséphine de Beauharnais, haar opzocht en ter schole deed bij Madame Campan, tegelijk met hare eigene dochter Hortense.

Het was geene kleinigheid om eene goede verstandhouding te bewaren in eenen kring, waarbinnen zulke tegenstrijdige elementen samen kwamen; maar Madame Campan wist wonderlijk wel den toon te vatten om de door de omstandigheden tot hartstochtelijkheid geprikkelde meisjes, die dikwijls reeds zooveel van de wereld hadden gezien en zooveel reeds doorworsteld in den strijd om het bestaan, te treffen. In uren van vertrouwelijk onderhoud zocht zij haar te brengen tot berusting door het geloof in eenen God, die alles ten slotte doet uitloopen op het heil van hen die Hem lief hebben; en zoodra grooter vrijheid van spreken mogelijk werd, wist zij voor haar allen een

vereenigingspunt te vinden in een grondig onderricht in de kennis der geschiedenis van haar vaderland, eene geheel nieuwe zaak, die bij het oude opleidingssysteem voor meisjes ten eenenmale ontbrak. Dit geschiedenisonderwijs moest een sleutel zijn om haren leerlingen het verledene te verklaren, het tegenwoordige te doen begrijpen, en haar te wapenen tegen wat de onzekere toekomst nog verborgen hield. Haar verleden bleef zij daarbij onwrikbaar getrouw. Nimmer verloochende zij hare innige en oprechte gehechtheid aan Marie-Antoinette. Voor hare leerlingen was het eene belooning, eene onderscheiding, de enkele relieken te mogen zien, die zij nog in aandenken aan de ongelukkige vorstin bewaarde, en steeds wist zij weerklank bij haar te wekken voor de verontwaardiging, die nog in haar natrilde bij de gedachte aan den hoon en den smaad, die men der koningin had aangedaan, voor den eerbied, die haar had aangegrepen, toen zij getuige was van de rustige waardigheid, die de vorstelijke familie in haar onbeschrijfelijk lijden had betoond. En daarnaast ging zij hare leerlingen ook voor in dankbare bewondering van den man, die met het consulaat rust en vrede en een begin van welvaart in Frankrijk deed wederkeeren en de gelegenheid opende om in de plaats van wat de Revolutie had nedergeworpen iets nieuws te bouwen. In Bonaparte leerde zij hare meisjes eeren: »den geneesmeester, dien God »zelf gezonden had, nu na zoo zware vergrijpen en

»zulke ontzettende rampen harde maatregelen noodig »waren geworden.... den held, te diep denkend, te »ernstig van geest, te zeer doordrongen van zijne »roeping om zich niet bewust te zijn, dat zooveel uit»wendige grootheid hem alleen is opgelegd, om hem »de middelen te geven zijn vaderland te redden, te »hervormen en te bevestigen."

»Wat ga ik in herinnering graag naar die dagen »terug," schreef zij een tiental jaren later. »Toen was »ik volmaakt gelukkig. Met moed en krachtsinspanning »was ik het ongeluk te boven gekomen; ik begon »den grond te leggen voor een klein fortuin, als waar»borg van eenen onbezorgden ouden dag. Ik was »omringd door mijne verwanten en door leerlingen, »die ik als eigen dochters lief had. Ik dacht aan geene »wereldsche grootheid meer; die had ik zien vallen en »de geweldige slagen, die haar hadden neergeveld, »trilden nog na in mijne ziel. Ik genoot van eenen »onbewolkten horizon, van den morgenstond van een »nieuw bestaan, nuttig en bescheiden, doch vooral het »laatste. Maar onverhoeds gaat er eene nieuwe zon »op. Alles krijgt een ander aanzien en is zich zelf »niet meer, al blijft het op dezelfde plaats. Van eene »monarchie, die allengs verzwakt en krachteloos was »geworden, maar die nog eenen schitterenden glans »ontleende aan haar grootsch verleden, gaan wij over »tot eene republiek, of liever tot eene crisis van »bloedig en woest republicanisme, om ons overge-

»plaatst te zien in eene monarchie, welke al de energie »der jeugd vereenigt met dat onbeperkte machts- »betoon, dat alleen het verloop der eeuwen bij machte »scheen te kunnen geven. Dat heet eenen langen weg »afleggen, al bleef men binnen vier muren.... Ik »meende voor goed met het hofleven te hebben ge- »gebroken. Het is bijna niet te gelooven, dat ik nu na »acht jaren weder hetzelfde tooneel voor oogen krijg."

En niet alleen dat zij het voor oogen kreeg, zij kwam er op nieuw in zeer nauwe betrekking toe. Want nog geen zes maanden nadat zij hare dochter en haar nichtje aan de hoede van Madame Campan had toevertrouwd, ging Joséphine de Beauharnais een tweede huwelijk aan met den jongen Corsikaanschen generaal Bonaparte; en toen zij zich voorbereidde om haren echtgenoot te volgen op diens eersten roem·rijken veldtocht in Italië, bracht zij ook haren zoon Eugène naar Saint-Germain, om daar door Madame Campan tegelijk met den zoon van deze te worden opgevoed. Hortense en Eugène de Beauharnais, nog geheel vervuld van de herinnering aan hunnen vader, die zijn leven had gelaten op het schavot in dienst van zijnen vorst, voelden het diep en pijnlijk, dat hunne moeder van naam veranderen ging. Maar met fijnen tact wist Madame Campan hen met de nu eenmaal bestaánde verhoudingen te verzoenen en te doordringen van groote, oprechte bewondering voor den steeds meerder naam makenden veldheer, die dadelijk

na zijnen terugkeer uit Italië een bezoek bracht aan zijne stiefkinderen te Saint-Germain. De inrichting behaagde hem, terwijl anderzijds zijne komst eenen diepen indruk maakte op directrice en leerlingen, die zich gevleid gevoelden door het feit, dat hij kort daarna zijne jongste zuster Caroline op haar school plaatste.

Met klimmende belangstelling volgde men daar nu de groote daden van den held van den dag op diens fantastischen veldtocht naar Egypte. Had hij ook niet even voor zijn vertrek naar het verre Oosten de gemoederen in heftige beweging gebracht door op de meest onverwachte en soldateske wijze Émilie de Beauharnais uit te huwelijken aan zijnen aide de camp Lavalette? Wel had dezen zijnen chef verklaard, dat hij er niet aan dacht te huwen; dat hij niet vermogend genoeg was om eene vrouw te onderhouden en als krijgsman geenen dag zeker van zijn leven was; maar Bonaparte had hem kortweg geantwoord, dat zijne weduwe, indien hij kwam te vallen, recht had op een pensioen, en dat het meisje, dat hij voor hem op het oog had, als dochter van eenen émigré, moeilijk eenen echtgenoot vinden kon. »Over acht dagen," besloot hij, »zal het bruiloft zijn »en dan geef ik u nog veertien dagen verlof' tot wij »ons inschepen te Toulon. Gij zult niet sneuvelen en »over twee jaren vindt gij elkander terug."

Denzelfden dag nog van dit onderhoud noodigde

Madame Bonaparte den kapitein Lavalette uit, haar en haren echtgenoot te vergezellen naar Saint-Germain, waar dit bezoek eene heele gebeurtenis was. Al de leerlingen kregen vrijaf en werden door Joséphine met Madame Campan op eenen landelijken maaltijd buiten op het gras genoodigd. Met spanning zag Lavalette onder al die meisjes in haar wit schoolcostuum uit naar zijn aanstaande vrouw, die hij nog nimmer had ontmoet. Bij de eerste kennismaking vond hij haar dadelijk allerliefst; maar hij vreesde, dat men haar misschien dwong zijne hand te aanvaarden. Zoodra hij gelegenheid vond even met haar alleen te zijn, zeide hij, recht op zijn doel afgaande, zooals hij in zijne Mémoires verhaalt: »Ik gevoel neiging om u lief »te hebben van ganscher hart. Maar als deze ver»bintenis u niet aanstaat, zal ik overplaatsing aan»vragen en dan zult gij nimmer door mijn aanzoek »worden lastig gevallen. Zij luisterde naar mij met »nedergeslagen oogen, en glimlachend gaf zij mij »daarop den bloemruiker, dien zij in de hand hield. »Langzaam wandelden wij naar het gezelschap terug »en acht dagen later gingen wij naar het stadhuis. »Den volgenden dag werd ons huwelijk nog in het »geheim ingezegend door eenen armen onbeëedigden »geestelijke, wat eigenlijk van staatswege verboden »was; maar Emilie hechtte er sterk aan in hare zachte, »oprechte vroomheid." De verbintenis werd zeer innig en hoogst gelukkig, al was zij aan het slot even

romantisch als aan het begin en vol wederwaardigheden, die hunne liefde op eene zware proef stelden, welke deze echter glansrijk doorstond.

Sedert den terugkeer van Napoleon uit Egypte en onder het consulaat droomden de leerlingen van de kostschool te Saint-Germain voortdurend van de groote rol, die voor haar was weggelegd aan het hof in wording, nu de moeder van hare medeleerlinge Hortense de Beauharnais er het middelpunt van werd. Wel was de oude adel deels uitgemoord, deels voortvluchtig; maar Napoleon wilde nu eenmaal een hofhouding en kende dus hinderpalen noch bezwaren. En bij wie was de traditie van het oude hofleven, dat men thans trachtte te doen herleven, zoo goed bewaard als bij de gewezen kamervrouw van koningin Marie-Antoinette; waar elders was men zoo in de gelegenheid zich te doen inwijden in al de geheimzinnige wetten van étiquette en ceremoniëel als op hare school te Saint-Germain? Napoleons generaals wisten ook zeer wel, dat de groote veldheer als middel tot verzoening van het heden met het verleden hen gaarne huwen zag met, zij het ook arme, meisjes van ouden adel, zooals er nog menigeen werd opgevoed in de inrichting van Madame Campan te zamen met de dochters van rijk geworden bankiers en ambtenaren. Voor en na verwierven de leerlingen van Madame Campan den rang van vorstinnen en hertoginnen door haar huwelijk met maarschalken en generaals. Trotsch op hare aan

de roemrijkste wapenfeiten van hare echtgenooten ontleende titels, naijverig op haren nieuwen rang, namen zij in haar van goud en diamanten glinsterend hofcostuum met overmoedig zelfgevoel hare plaats in op die schitterende feesten, die den nieuwen heerseher nooit schitterend genoeg waren als luisterrijke achtergrond voor zijnen keizerstroon.

Zoo volgden snel achter elkander het huwelijk van Caroline Bonaparte, Napoleons jongste zuster, met den generaal Murat, eerst groothertog van Berg, later koning van Napels; van Églé Auguié, eene der nichtjes van Madame Campan, met den maarschalk Ney, »den »dappere der dapperen," eerlang hertog van Elchingen en prins van de Moscowa; van Stéphanie de Beauharnais met den erfprins van Baden; van Aimée Leclerc met den maarschalk Davoust, hertog van Auerstadt; van Hortense de Beauharnais met Lodewijk Bonaparte, weldra koning van Holland en andere schitterende verbintenissen meer, te veel om op te noemen.

Met spanning en niet zonder onrust volgde Madame Campan deze allen na het verlaten van hare inrichting in gedachte op haren verderen weg door het leven, in de zalen der Tuileriën, in die hofwereld haar van vroeger zoo vertrouwd, en onvermoeid bleef zij haar ter zijde staan met raadgevingen en uitvoerige brieven. Een welsprekend getuigenis daarvan geeft hare correspondentie met Hortense de Beauharnais, die, in 1797 begonnen, met toenemende innigheid werd voortge-

zet tot aan den dood van Madame Campan in 1822.

Hortense de Beauharnais was eene harer eerste en harer liefste leerlingen om hare groote begaafdheid, haar fijn gevoel voor kunst, haar diep gemoed, hare trouwe aanhankelijkheid en haren eenvoud van geest, waardoor zij, zonder het zelve te vermoeden, aller hart voor zich wist te winnen en daaronder dat van Napoleon zelf, die zijne stiefdochter tot den einde eene genegenheid bleef toedragen, die zij ook warm beantwoordde. Zij was het, die hij tot zich riep, wier omgang zijn troost was in die laatste zware lijdensdagen, eer hij Frankrijk voor goed verliet. Hortense had de hooge plaatsen, waarop zij werd gesteld, niet begeerd. »Hoe vreemd toch," heet het in een harer brieven, »dat ik, die steeds de schaduw heb gezocht, door de »omstandigheden telkens in het volle licht word ge»plaatst." Met zorg zag Madame Campan haar reeds vroeg de school verlaten, om hare moeder ter zijde te staan in den hofkring die zich om den eersten consul vormde. Er ontbrak nog zooveel aan hare vorming, aan de volkomen ontwikkeling harer talenten, die Madame Campan zoo gaarne tot vollen bloei had zien komen. Zij moest zich bepalen tot talrijke en hartelijke brieven, waarin zij bleef aandringen op geregelde studie, op gezette bezigheid, op eene vaste tijdsverdeeling: brieven, die zij vergezeld deed gaan van practische wenken, van met zorg gekozen boekwerken, van aanbevelingen van vertrouwde personen, die haar

zouden omringen in den nieuwen kring met zijne nieuwe eischen. »Gij teert op wat gij nu eenmaal »hebt; maar gij voegt niets toe aan uw kapitaal. Gij »legt niets op voor de toekomst," heet het telkens in haar schrijven. Na Hortense's verheffing tot koningin van Holland bleef Madame Campan met toenemenden drang wijzen op het noodzakelijke van ernstig nadenken, van gezette historische studie als wegwijzer op de nieuwe wegen, die zij moest gaan, en als waarschuwing voor zooveel, waarover menigeen vóór haar gevallen was. »Hoed u voor tekortkomingen in het »kleine, al schijnen zij oppervlakkig gezien nog zoo »onschuldig. Wie in de nabijheid van Marie-Antoinette »heeft geleefd, heeft dat boven alles leeren duchten.... »Heb ik niet een twintigtal jaren zien vullen met beu»zelingen en zien verloren gaan voor de ontwikkeling »van een der beminnelijkste wezens, die ik ooit gekend »heb; eene zachte, verstandige, echt vrouwelijke vrouw, »die van nature groote begaafdheden bezat; maar wat »zijn groote begaafdheden zonder degelijke vorming? »Een helder, knetterend, vlammend vuur heeft toch »voortdurend nieuwe brandstof noodig.... Wat heb »ik met dezelfde hand, waarmede ik nu aan eene »nieuwe Majesteit schrijf, een tranen weggewischt van »de oogen dier ongelukkige vorstin, die wel hare »plichten niet verzaakte, maar ze toch in den vorm te »weinig eerbiedigde!.... Wat heb ik niet bijgewoond »van vorstelijk leed!"

De toon van Madame Campan klonk te ernstiger, omdat er ook in haar iets leefde van den twijfel, waarmede zij Hortense eens had hooren zeggen: »Mijn »stiefvader is een komeet en wij de staart; wij moeten »volgen zonder te weten waarheen. Zal het ons geluk »of ons ongeluk zijn?" Madame Campan had te veel zien vallen en vergaan, om gerust te kunnen zijn aangaande het blijvende van den glans, die thans zoovelen harer leerlingen omgaf. Maar zwaarder dan die nog vage voorgevoelens woog voor haar de zorg van het oogenblik: de gedachte aan het gevaar, dat er schuilde in die al te sterk geprikkelde verbeelding harer pleegkinderen met hunnen krachtigen levensgeest. Slechts zelden verliet zij ook maar voor weinige uren het terrein harer werkzaamheid. »Het zoude mijnen aller»liefsten kleinen heksen te veel vrijheid laten, als ik »afwezig was," schreef zij in weigerend antwoord op eene dringende uitnoodiging aan eene vriendin. »Mijne »tegenwoordigheid hier is als de atmospherische damp»kring, die zeeën en rivieren in hare bedding houdt. »Als ik er niet ben, wordt het eene overstrooming, »een zondvloed". Zij betreurde het, dat de meisjes zoo jong hare school verlieten, (menigeen huwde nauwelijks zestien jaar oud); dat er onder hare kweekelingen slechts weinigen waren, die, ten volle gevormd zooals zij dat had gewenscht, de maatschappij intraden. Haar eergevoel werd er door gewond, als niet werd bereikt, wat had kunnen worden bereikt, »en de scherpe blik

»des keizers vonnist dan onverbiddelijk: het deugt »niet, of: het is slecht," klaagt zij in een harer brieven. Want ook Madame Campan onderging in hooge mate den invloed, dien Napoleon op al zijne tijdgenooten uitoefende: zijn oordeel was haar een prikkel, zijne goedkeuring eene behoefte. Zij zoude hare bewondering van Bonaparte door een ieder gedeeld willen zien. Zijne luisterrijke overwinningen, zijne eervolle vredesverdragen werden op hare school steeds feestelijk gevierd. Het was haar, als kon men Gode niet dankbaar genoeg zijn voor de rust en de kalmte, die na al de vreeselijke gebeurtenissen, waarvan zij getuige was geweest, in Frankrijk wederkeerden, als moest dit gevoel van dankbaarheid eene opwekking zijn om, ieder op zijn aangewezen terrein, het uiterste te volbrengen van wat hij vermocht.

Steeds breeder van omvang werd het programma van haar onderwijs. De beste onderwijskrachten, de eerste meesters werden aan hare school verbonden en geene kosten gespaard tot volmaking en vergrooting van het gebouw, dat ieder jaar op nieuw te klein bleek voor het aantal diergenen, die er om plaatsing vroegen, tot zelfs uit den vreemde. Want zij telde ook Engelschen en Amerikaanschen onder hare leerlingen en onder deze laatsten de dochters van den president der Vereenigde Staten. Van den beginne had zij steeds tien leerlingen kosteloos opgenomen. Financieel bleef haar voordeel gering. De duurte der levensmiddelen

tengevolge van den voortdurenden buitenlandschen oorlog verbrak telkens en telkens weder het evenwicht van haar budget. Ieder nieuw vredesverdrag werd dan ook met vreugde begroet; maar zulk een tijd van verademing duurde altijd kort. Haar streven haren zoon eenig fortuin te kunnen nalaten, zich zelve eenen onbezorgden ouden dag te verzekeren, was vergeefsch. Wel had zij grooten invloed aan het hof, waar hare oudleerlingen haar met warmte aanhingen en hare trouwe bezoeksters bleven; maar, naijverig op hare onafhankelijkheid, maakte zij er nimmer gebruik van voor zich zelve. Wel echter, en dat gebeurde dikwijls, als de een of andere uitgewekene, door heimwee verteerd, hare bemiddeling inriep om zich den toegang tot het vaderland te doen ontsluiten.

Zoo was Saint-Germain, bij veel uitwendig succes, toch niet geworden wat zij had gewenscht; haar werk bevredigde haar niet ten volle, omdat het haar telkens uit handen werd genomen, eer zij de voleinding meende te hebben bereikt. Te grooter voldoening was het haar daarom, dat de man, die toenmaals als over aller leven en handelen beschikte, ook haar nog een ander en grooter arbeidsveld aanwees.

V

Den 3den December 1805, daags na de overwinning bij Austerlitz, gaf de keizer een decreet uit, als het ware nog op het slagveld zelf geteekend, waarbij als belooning voor den moed zijner getrouwen werd bepaald, dat de dochters, zusters en nichten der leden van het Legioen van Eer van staatswege zouden worden opgevoed. Gewoon zich altijd te omringen door de uitstekendsten op ieder gebied, aarzelde Napoleon geen oogenblik in de keuze van Madame Campan als directrice der stichting, waarvan hij zelf tot in kleinigheden het plan ontwierp. Met vreugde aanvaardde Madame Campan hare benoeming. »Wat een heerlijke dingen," schreef zij aan eene vriendin, »gaan er uit van het »genie, de geestkracht, het rechtsgevoel en het vrien»delijk gemoed van onzen Keizer! Hoe zorgzaam »denkt hij aan de weduwen en weezen zijner dapperen! »Kunt gij u indenken, hoe gelukkig ik was, toen ik »mijnen kinderen verhalen kon van deze nieuwe daad »van onzen held, ik, die hem bewonderd en liefgehad »heb sinds ik het onschatbaar voorrecht genoot hem »te leeren kennen?.... Het is en zal eene der grootste »weldaden zijner regeering zijn, dat hij de zorg voor »de opvoeding der vrouw heeft opgenomen in den »kring zijner veelomvattende werkzaamheid."

Ook de plaatsing van het nieuwe opleidingsgesticht voor meisjes in het oude kasteel van Écouen, het voor-

vaderlijk verblijf der Montmorency's en der Condé's, behaagde aan Madame Campan èn om de daaraan verbonden historische herinneringen aan Frans I en aan den grooten heldhaftigen Condé, die niet anders dan bezielend op de meisjes werken konden, èn om de goede ligging in de nabijheid van Parijs; terwijl de fraaie, ruime zalen en breede gangen slechts een geringe verbouwing behoefden om het reeds dadelijk door den keizer op driehonderd vastgestelde aantal leerlingen te huisvesten. Madame Campan haastte zich er haren intrek te nemen, om zelve het oog te laten gaan over de herstelling van het oude gebouw, dat in droevig verval was geraakt, sinds de vroegere eigenaars naar den vreemde waren uitgeweken. Met groote zorg waakte zij over de restauratie der kapel met haar fraaie geschilderde ramen en sierlijk gebeeldhouwd altaar, die een getrouw dienaar der Condé's vóór de plundering van het kasteel bij het uitbreken der Revolutie nog tijdig in een der kelders in veiligheid had gebracht; het was haar als moest van deze plek eene wijding uitgaan over haren nieuwen arbeid.

En terwijl schilders en metselaars aldus de lijst voor hare nieuwe werkzaamheid optrokken, bereidde zij zich in gedachte voor tot de taak, die haar hier wachtte en die in menig opzicht verschilde van den arbeid, dien zij voor tien jaren te Saint-Germain begonnen had. Hier, zoo goed als ginds, zoude zij haar onderricht hebben in te richten voor meisjes uit de eerste standen der maat-

schappij, voor dochters van hoofdofficieren en hoofdambtenaren, (de dochters van onderofficieren en minderen waren door den keizer niet vergeten, maar over een zestal andere gestichten verdeeld); doch de omstandigheden, waaronder zij nu hare leerlingen zoude hebben te vormen, waren anders en zooveel gunstiger. De eischen van tucht, van hygiëne, van lesverdeeling, van behandeling van het personeel, waarmede zij zich te Saint-Germain gaandeweg vertrouwd had moeten maken, waren thans een gebied, waarop zij zich volkomen thuis gevoelde. Kleingeestige beperking van haar onderwijsprogramma van staatswege, zooals die zich onder het Directoire zoo hinderlijk had doen gevoelen, kwam haar thans niet storen. Onbeschroomd kon zij haren leerlingen mededeeling doen van hare godsdienstige meeningen. Had zij niet, zooals de keizerlijke opdracht inhield, haar pleegkinderen op te leiden »in gehechtheid en trouw aan haren godsdienst, aan »haren souverein, aan hare ouders; haar ter zijde te »staan als eene tweede moeder; haar voor te gaan in »zedelijken ernst en trouwe plichtsbetrachting en haar »voor te bereiden voor de vervulling der verplichtingen »eener deugdelijke echtgenoote en eener goede huis»moeder, waaraan zij eenmaal geroepen zouden worden »te voldoen."

Maar hare eerzucht ging nog verder. Écouen moest eene hoogeschool worden voor vrouwen, die hier niet alleen zouden worden gevormd en voorbereid om zel-

ven de opvoedsters harer dochters te worden; maar bovendien bekwaamd om later als onderwijzeressen elders werkzaam te kunnen zijn. Écouen moest, dit was een lievelingsdenkbeeld van Madame Campan, een hefboom worden om het onderwijs voor meisjes door geheel Frankrijk op te beuren. Zij wist hare oud-leerlinge Hortense voor haar plan te winnen en achtte het een groote aanwinst voor hare school, toen deze door den keizer werd benoemd tot princesse protectrice des maisons impériales Napoléon.

Het onderwijsprogramma te Écouen bevatte in hoofdzaak eene grondige kennis van de moedertaal, van de vaderlandsche geschiedenis, van de aardrijkskunde; daarnaast werd groote zorg gedragen voor eene goede schrijfhand. De dansles was er, wat thans het onderwijs in de gymnastiek is geworden: een hulpmiddel ter bevordering van eene goede lichaamsbeweging. Alle leerlingen leerden teekenen, zoowel als oog- en vingeroefening als tot ontwikkeling van den goeden smaak vooral in verband met fijne naaldwerken. Nauwlettend zag Madame Campan toe, dat de practische vorming der meisjes niet achter stond bij hare studiën; want zij moesten vóór alles, de keizer zelf had het uitdrukkelijk voorgeschreven, tot »huismoeders" worden opgeleid. Wel werd wie aanleg had voor muziek, voor zang, voor het aanleeren van vreemde talen, in de gelegenheid gesteld zich onder de beste leiding daarin te bekwamen; maar niemand werd, onder welk voor-

wendsel ook, vrijgesteld van het onderwijs in het naaien, knippen en borduren. De geheele administratie werd onder toezicht van Madame Campan door de leerlingen gevoerd; deze schreven alle nota's, vulden alle staten in en maakten op bepaalde tijden den inventaris op. Bovendien waren zij belast met het uitgeven en nazien van het linnen en het in orde houden der slaapzalen en schoollokalen. De oudere meisjes zagen zich de verpleging der kleintjes toevertrouwd en moesten op bepaalde tijden in de laagste klassen les geven in de verschillende vakken van het leerplan; »eene onmisbare voorbereiding," schrijft Madame Campan, »om naderhand haren dochters eene opvoeding »te kunnen geven, zooals zij die zelven in de keizer»lijke stichting hadden ontvangen."

Wat den plannen van Madame Campan te Écouen vooral ten goede kwam, dat was, dat geene leerlinge vóór haar achttiende jaar de inrichting mocht verlaten en dat het keizerlijk reglement van orde er de clausuur als in de oude kloosters voorschreef. Bezoeken werden niet toegelaten en het verkeer met de buitenwereld ook voor het onderwijzend personeel tot een minimum beperkt. Alleen koningin Hortense als princesse protectrice en de groot-kanselier van het Legioen van Eer mochten er de jaarlijksche examens bijwonen, terwijl hunne goede meening aangaande de vorderingen der leerlingen dan later wel werd bevestigd door het oordeel der gezinnen, waarin de meisjes na voltooiing

harer opvoeding wederkeerden. Er werden geen prijzen uitgereikt. De wensch om van eene lagere tot eene hoogere klasse over te gaan, het gezicht van eenen stapel gordels van verschillende kleur, waardoor de draagster als lid eener bepaalde klasse werd gekenmerkt, was genoeg om bij de driemaandelijksche repetities allen op te wekken tot eene uiterste krachtsinspanning. Het verlies van dien gordel was de grootste straf te Écouen. Napoleon zelf had voorgeschreven, dat in geval van zware schuld de leerlinge in de groote voorhal ten aanschouwe van het geheele personeel zoude worden gedegradeerd. »Eens heb ik dit »vonnis voltrokken," schrijft Madame Campan. »De »driehonderd leerlingen, de vijftig dames onderwijze»ressen en al de bedienden stonden in een groot vier»kant opgesteld op het voorplein van het fraaie gothische »kasteel, toen de schuldige werd opgeleid en gevoerd »naar de plek, waar het Kruis van het Legioen van »Eer met zwarte steenen in den vloer is ingelegd. Ik »trad naar haar toe en knoopte haren gordel los; maar »op hetzelfde oogenblik voelde ik, dat ik haar steunen »moest, dat zij op hare voeten wankelde en bewuste»loos in mijne armen zonk. Sedert heb ik het open»bare, dat aan deze straf zulk een gruwzaam karakter »gaf, afgeschaft. Toeschouwers oefenen eenen onbe»rekenbaren invloed uit." De prijs voor goed gedrag en het betoonen van een liefderijk karakter was het recht, om in het park eenen boom te planten en

daaraan zijnen naam te geven, een feit, dat telkenmale met zekere plechtigheid werd gevierd. Maar zelve wees Madame Campan de daartoe bevoegden aan. Bij ondervinding was gebleken, dat de te Saint-Germain gevolgde gewoonte om de leerlingen bij stemming te laten uitmaken wie de hoogste onderscheiding waard was, de opgewondenheid der meisjes te veel prikkelde.

Het was een schoone dag voor Madame Campan, toen Napoleon een bezoek bracht aan hare school en er op militaire wijze eene inspectie hield, als gold het eene revue over de grenadiers zijner garde. In haar Lettres de deux amies geeft Madame Campan eene levendige beschrijving van de ontsteltenis, die de onverwachte tijding van zijne komst in de stille schoolwereld teweeg bracht. Om twaalf uur dacht niemand nog aan de mogelijkheid van zijn bezoek en om half één was hij reeds ter plaatse. Madame Campan was zelf niet aanwezig; maar wandelde met eenige leerlingen in het park, toen een page en eenige lakeien in de livrei van het hof de komst des keizers kwamen aanzeggen. In allerijl werd zij geroepen en gezocht en bestormd met vragen: wat er moest worden gedaan, waar de leerlingen moesten worden opgesteld, hoe zij gekleed moesten zijn, welke vragen zij zouden hebben te beantwoorden, enz. enz. »De leerlingen in de banken »en de onderwijzeressen voor het bord," was het snelle antwoord, dat zij nog juist kon geven, toen het keizerlijk rijtuig reeds het voorplein opreed. Onmiddellijk

na de ontvangst in de groote hal doorliep Napoleon de eetzaal en de schoollokalen, alles met de grootste nauwkeurigheid opnemend en zelf eenige eenvoudige vragen richtende tot de kleintjes, die goed en gevat antwoordden, terwijl hij aan een paar van haar de breikous afnam en die over de hand streek om ze te bezien, »juist zooals eene huismoeder het zoude doen." Vervolgens bezocht hij de ziekenzaal, de apotheek en de teekenzaal, terwijl zijn scherpe blik iedere bijzonderheid opmerkte, zooals bleek uit de snelle, uiterst practische bevelen, die hij gaf voor de vergrooting en de verbouwing van een en ander, dat hem niet voldoende scheen. Met de meeste oplettendheid inspecteerde hij ten slotte de meisjes zelven, toen hij, na ook nog in de kapel den dienst te hebben bijgewoond en zijne goedkeuring te hebben uitgesproken over haar gezang, haar voor het kasteel in twee rijen vond opgesteld. »Ik houd niet dikwijls zulk een revue," verklaarde hij lachend, terwijl hij aan een paar der beste leerlingen eene onderscheiding beloofde en aan allen eenige manden suikergoed, die ook spoedig volgden en met gejuich werden ontvangen, maar die de meisjes toch niet zoo gelukkig maakten als des keizers kort en krachtig »Het is goed," het de directrice had gemaakt.

Maar zonder doornen bleef haar weg te Écouen ook niet. Uit sommige brieven van Madame Campan van dezen tijd spreekt een bijna ziekelijk gevoel van miskenning om het feit, dat het tweede keizerlijke

opvoedingsgesticht, dat te Saint-Denis, niet mede onder haar bestuur werd gesteld. Had zij zelve geene kosten en geene persoonlijke opofferingen geschuwd, waar het de verpleging, de voeding harer pleegkinderen gold, het salaris, waarmede de beste onderwijskrachten aan hare school moesten worden verbonden, die onbekrompenheid ontbrak, als zij thans de financieele nooden der stichting kenbaar maakte. Écouen was eene plant uit den bloeitijd van het keizerrijk en moest verdorren met zijnen val. Reeds spoedig na de oprichting begon de school te lijden onder den drukkenden last, dien de groote oorlogsheffingen op volk en schatkist rusten deden. Toen na den noodlottigen Russischen veldtocht in 1812 de staatkundige horizon steeds meer betrok, voelde Madame Campan dan ook alle persoonlijke grieven wijken voor hare zorg om het bedreigde bestaan zelf der stichting. Zij zag het jaar 1813 reeds bij den aanvang somber in, en in het begin van 1814 werden de lessen te Écouen gestaakt, om aller handen aan het werk te zetten voor het vervaardigen van pluksel en verbandmiddelen ten behoeve van hen, die vielen in den strijd, welke nu niet meer ver weg in den vreemde maar in de onmiddellijke nabijheid, niet meer ter uitbreiding maar ter verdediging van het vaderland werd gevoerd. Want de Verbonden Mogendheden waren Frankrijk binnen gedrongen en tot onder de muren van Écouen klonk het gebulder van het geschut, terwijl men er 's nachts het licht der Russische

wachtvuren flikkeren zag. Maar al te spoedig volgden nu de capitulatie van Parijs, de afstand des keizers, de terugkeer der Bourbons, en daarmede de val van zeer veel, dat onder de vorige regeering een sieraad van Frankrijk was geweest.

Daaronder ook Écouen. Wel hadden de vroegere betrekkingen van Madame Campan tot het oude hof, hare trouw aan Marie-Antoinette in die vreeselijke laatste dagen van het koningschap, de vriendschap, welke de ongelukkige vorstin haar tot den einde had betoond, haar doen verwachten, dat zij op hare plaats en in haren arbeid zoude worden gehandhaafd. Maar de laster was haar tegen. Men verweet haar, als een verraad aan haar verleden, haar dienstnemen onder Napoleon, hare bewondering van hem in wien zooveel grootsch te bewonderen viel, als hadden de dochters der helden van het keizerrijk niet van haar geleerd, hoe groot het lijden der koninklijke familie was geweest, hoe waardig haar optreden onder smaad en hoon, hoe schandelijk het vergrijp aan de souvereiniteit; als kon Madame Campan er zich niet terecht op beroemen: »twaalf honderd Fransche vrouwen, die achter»eenvolgens aan mijne zorgen, werden toevertrouwd, »hebben van mij geleerd de nagedachtenis van Lode»wijk XVI en van Marie-Antoinette in eere te houden."

Het was eene zware beproeving voor Madame Campan, die nu eenerzijds werd gekweld door ondank en vergetelheid, waar zij meende te mogen rekenen

op erkenning van oude rechten en verplichtingen, en anderzijds door kommer en angst om der wille van die velen, die in later jaren eene plaats in haar hart hadden veroverd en die zich nu met zulk eene ruwe, plotselinge wending van de hoogste plaatsen naar omlaag zagen storten. Maar zwaarder dan alles woog de nood van het oogenblik, de vraag, wat er nu moest worden van hare kweekelingen, waaronder zoovele weezen zonder thuis, van de dames-onderwijzeressen! Zoude Écouen misschien nog behouden blijven, maar, in handen van geestelijke zusters gesteld, in eene kloosterschool worden veranderd? Zij wist, dat daarvoor aan het hof werd geijverd; maar zij versmaadde het, oude rechten te doen gelden als men die niet willig erkende. »Ik deug niet voor intriges," heet het in een harer brieven uit die dagen van afwachting, »maar ik vrees wel, dat men bezig is te intrigeeren »tegen mij. Ik wacht alles in onderwerping af.... »maar het is een vreeselijke toestand van onzekerheid. »Velen onzer zullen, als zij van hier worden gezonden, »letterlijk de hand moeten uitstrekken om eene aal»moes, en de gedachte daaraan snijdt mij door de ziel. »Welk een slot aan het vele hartverscheurende, dat »ik reeds heb doorleefd! Maar ik wil er in berusten »en ik gevoel wel, dat twee omwentelingen binnen »het vierde eener eeuw en de hartstocht der verschil»lende partijen, die achtereenvolgens aan het bewind »kwamen, tot veel bitterheid en weerwraak prikkelen

»moesten. Laat ons hopen, dat eene bezadigde en »standvastige aanéénsluiting om den troon van ons »oude koningshuis onzen kinderen eenen tijd van rust »zal schenken, die voor ons echter nog ver af is."

VI

Na de opheffing van het keizerlijk opvoedingsgesticht voor meisjes te Écouen richtten de onderwijzeressen, die er aan verbonden waren geweest, onder den naam van les dames d'Écouen, eene school op te Saint-Mandé, die nu moest worden wat de eerste school van Madame Campan te Saint-Germain was geweest. Deze steunde de nieuwe onderneming met raad en voorlichting en wist nog voor menige van Écouen weggezonden leerlinge de gelden bijéén te brengen om te Saint-Mandé te kunnen worden opgenomen. Maar na deze zaak in gang te hebben gebracht en zich te hebben verzekerd, dat èn hare onderwijzeressen èn hare leerlingen voor broodsgebrek waren bewaard, achtte zij hare taak geëindigd. Tot arbeiden gevoelde zij zich niet meer bekwaam. Onder de teleurstellingen en de spanning der laatste gebeurtenissen had hare gezondheid sterk geleden; hevige zenuwpijnen en slapelooze nachten kwelden haar. »Ach, er »is te veel gevergd van onze zenuwen," schreef zij

»aan een vertrouwde vriendin, doch instede van mij te »beklagen, moet ik mij veeleer verbazen, dat ik nog in »leven ben. Ik was zes en dertig jaren oud, toen de »eerste verschrikkingen over Frankrijk kwamen; en »wat een rampen zijn sedert nog gevolgd!.... Maar »de menschen, welke die schokken doorstonden, waren »van eenen bouw om eene eeuw te duren." Zij hijgde thans naar afzondering en rust. »En wie onzer in geheel »Europa,". klaagt zij in een harer brieven, »heeft rust »gekend in de laatste twintig, dertig jaren? De gruw- »zaamheid, de onderlinge verdeeldheid, de schittering »en de roem van deze gedenkwaardige eeuw hebben »ons her- en derwaarts gevoerd, zooals de wind eene »donzige, vederlichte zaadkorrel opneemt en door de »lucht doet zweven: nu hoog, dan laag; en niemand »is veilig geweest voor dezen wervelwind. Van de »catastrophen, die ons troffen, kan ook niet worden »gezegd, dat het riet buigt, terwijl de sterke eik ver- »broken wordt. Dat is wel zoo in de fabel; maar in »de werkelijkheid is het toch ook waar, — al mogen »sommige riethalmen door hunne tengere slankheid »zich ongedeerd weder oprichten, — dat de eikeboomen »in hunnen val al het jonge hout verbrijzelen, dat hen »omgaf en eene groote verwoesting aanrichten in het »bosch, waarvan zij het sieraad waren."

Met deze woorden schilderde zij maar al te welsprekend de verwoesting, die haar nu ten tweede maal omgaf. Wat had zij voor ruim twintig jaren niet ver-

loren, toen hare koninklijke meesteres en vriendin, in lompen gehuld, door honger verteerd, beleedigd en gesmaad, het schavot besteeg; toen haar zwager om den wederstand, dien hij bij de plundering der Tuileriën bood, door het woedende volk werd verscheurd; toen hare zuster in radelooze wanhoop de hand aan zich zelve sloeg, terwijl bij hare eigene ongedachte bevrijding uit de kerkers van het Schrikbewind de meest volslagen armoede haar aangrijnsde, haar die aan eene levenswijze was gewend, waardoor eigenlijke arbeid voor het dagelijksche brood haar dubbel zwaar moest vallen. Toen had de nood van het oogenblik haar kracht gegeven. Zij had hare verweesde nichtjes tot zich genomen, en daarnaast had zich weldra een breede rij gevormd van kweekelingen, die zij met waarlijk moederlijke teederheid had lief gehad. Voet voor voet had zij zich eene zelfstandige maatschappelijke positie weten te verwerven, de schulden van haren echtgenoot afbetaald, de opvoedingskosten van haren zoon bestreden. Geëerd en bemind, gevoelde zij zich gelukkig in haren arbeid, in hare onafhankelijkheid en nu, opnieuw, zonk alles om haar heen in puin. Haar werk ontviel haar; wat zij met zooveel toewijding had opgebouwd, zag zij voor hare oogen weder afbreken; verbroken werd de kring van vrienden en betrekkingen, die in alle richtingen werden verstrooid, nu zij, die onder het keizerrijk de hoogste plaatsen hadden ingenomen, niet alleen verdrongen, maar verdreven werden door die allen, die

thans in het gevolg der Bourbons in Frankrijk wederkeerden. Met smartelijk medelijden vervulde haar de gedachte aan de ballingschap, waarin koningin Hortense rondzwierf, aan de troostelooze droefheid van hare nicht Églé Auguié bij de terechtstelling van haren echtgenoot, den maarschalk Ney, aan den waanzin, die den geest van Émilie de Beauharnais gevangen hield, nadat zij met eene laatste, uiterste inspanning van al hare wilskracht haren gemaal, den generaal Lavalette, uit den kerker had helpen ontsnappen, — nog juist in tijds om dezen het mede over zijn hoofd uitgesproken doodvonnis te doen ontgaan.

Ook in haren zoon werd Madame Campan zwaar getroffen. Tijdens de laatste woelingen was deze te Montpellier, waar hij eene staatsbetrekking bekleedde, om zijne Napoleontische neigingen in hechtenis genomen. Wel werd hij spoedig weder vrij gelaten; maar het verblijf in de gevangenis had de gezondheid van den toch reeds zwakken jongen man voor goed geknakt. Als eene schaduw van hetgeen hij was geweest, zag zijne moeder hem terug; terwijl het naijverig wantrouwen der nieuwe regeering hem alle uitzicht om weder in gouvernementsdienst te komen afsneed. Hem wilde Madame Campan nu wijden, wat haar nog van levenskrachten en levensjaren resten mocht. Maar zou zij het kunnen? Ook nu weder, evenals in 1793, was zij niet zeker van haar dagelijksch brood. Haar inkomen was met de opheffing der school te Écouen vervallen

pensioen noch wachtgeld werden haar uitgekeerd; van de enkele landerijen, waarin zij haar spaarpenningen had belegd, bleef de pacht uit, terwijl de onzekerheid der tijden de landprijzen drukte en den verkoop van onroerende goederen ongeraden maakte. Tevergeefs hoopte zij mede in aanmerking te kunnen komen voor het jaargeld, dat de hertogin van Angoulême na haren terugkeer in Frankrijk deed uitkeeren aan wie er nog leefden van de oude kamervrouwen harer moeder: hare betrekkingen tot het keizerlijk hof bleken eene onoverkomelijke kloof te hebben gegraven tusschen haar en de Bourbons. Maar het was alsof de nagedachtenis van Maria-Antoinette haar weerhield van alle bitterheid. »Ik »heb mijne oogen omsluierd en mijn aangezicht afge»wend, om zooveel ondank van menschen niet te zien.... »Spreek er mij niet meer over; ik wil er niet aan her»innerd worden," schreef zij aan koningin Hortense, die navraag deed naar de omstandigheden, waarin zij verkeerde en die zich nu haastte, haar een jaargeld te verzekeren uit het weinige, dat zij zelve uit de schipbreuk had gered. Hare vriendelijke hulp effende Madame Campan den weg. Met haren zoon vestigde zij zich te Mantes, een eenvoudig provinciestadje, dat haar aantrok om zijn romantische ligging aan de Seine niet ver van Parijs, om zijne fraaie Gothische kathedraal en bovenal omdat het de woonplaats was eener zeer geliefde oudleerlinge, die er met den geneesheer, den heer Maignes, was gehuwd. Zij richtte zich met de hulp dezer vrien-

din eene gezellige huiselijkheid in, waaraan zij, dank aan haren fijnen smaak en vlugge vingers, bij bekrompen middelen toch eene zekere sierlijkheid wist te geven. Want nadat de eerste uitwerking der geleden schokken voorbij was, herkreeg zij veel van hare oude opgewektheid van geest en ging zij zich bijna gelukkig gevoelen in de nieuwe omgeving. Haar levendige zin voor humor deed haar behagen scheppen in het karakteristieke van menschen en zaken in het kleine stadje, en zij genoot van den omgang met haren zoon, die haar nog nimmer zoo ieder uur nabij was geweest en wiens gezondheid onder haar moederlijke zorgen aanvankelijk veel verbeterde. »Het verkeer in de wereld »is niet waard, dat men er om treuren zoude, als men »het verliest," schreef zij eens in deze dagen. »Één »ding slechts is te duchten: de vrees namelijk om ver»stoken te zijn van het allernoodigste levensonderhoud. »Maar is men eenmaal zeker van goede ligging, van »een helder vlammend vuur, eene warme kamer, een »eenvoudig maal, een paar goede boeken, twee of drie »goede vrienden om het alleen zijn te verbreken met »onszelven, daar dit wel eens een al te smartelijk samen»zijn kan worden, en geniet men daarboven nog het »voorrecht eener dragelijke gezondheid, dan kan men »zeggen: daar ginds in de verte onweert het, maar ik »zie het licht niet en de hagel deert mij niet. En dat »is veel. Het leven leert ons wel door zijne groote »rampen om het kleine te waardeeren."

Met haren zoon, een man van smaak en ontwikkeling, volgde Madame Campan in hare afzondering met groote belangstelling het vele, dat er op letterkundig gebied verscheen als nagalm van al de aangrijpende wisselingen der laatste jaren: Les Considérations sur la Révolution française van Madame de Staël, wier kracht van teekening en wier waarheidszin zij bewonderde, al betreurde zij hare al te groote hartstochtelijkheid; de geschriften van Madame de Genlis met hare fantastische voorstellingen van personen en zaken, die Madame Campan zelve van te nabij had gekend om zich niet te ergeren aan hare ordelooze vermenging van verdichting en waarheid; de Napoleontische Chansons van Béranger, die zoo goed uitdrukking gaven aan de legendarische gestalte, die de schitterende tijd van het keizerrijk nu reeds in de herinnering van het Fransche volk ging aannemen.

Daarnaast vormde zich allengs een vrij omvangrijke eigen litterarische arbeid. Levende in hare herinneringen werd het haar in dezen tijd van rust en afzondering eene behoefte om mededeeling te doen van zooveel, dat zij had doorleefd, feiten te schilderen, waarvan zij ooggetuige was geweest. Zoo ontstonden uit de bewerking van eenige reeds te Écouen opgestelde aanteekeningen, hare Mémoires sur la vie privée de Marie-Antoinette, de uiting van haar rechtsbewustzijn als het ware ter rechtvaardiging der nagedachtenis van haar, die zij vrij wist van blaam, ter

rechtvaardiging ook van zich zelve tegenover de vriendschap, die de ongelukkige koningin haar had toegedragen. Aanvankelijk alleen voor haren zoon, hoogstens nog voor enkele intieme lezers bestemd, ademen deze Mémoires eenen rustigen, waardigen toon, die te meer te waardeeren is onder omstandigheden, die zoo tot hartstochtelijkheid prikkelen moesten; terwijl hun een fijnheid van teekening eigen is, die geheel het oude hofleven van het ancien régime met al zijne eigenaardigheden doet herleven en voor oogen stelt. Voet voor voet volgt men er de vorstin, sedert den onbezorgden tijd der dauphine, op haren langen lijdensweg; maar de schrijfster zelve, geheel vervuld van haar onderwerp, blijft daarbij voortdurend op den achtergrond tot het oogenblik, dat zij zoo geweldadig werd gescheiden van haar meesteres. Met groote uitvoerigheid doet zij dan nog mededeeling van hare pogingen om toch tot de koningin door te dringen; maar met de vermelding van het mislukken dier pogingen breken deze Mémoires af. Hun slot is daardoor eenigszins eene teleurstelling voor den lezer, die van hare eigene hand gaarne ook nog eene schildering had ontvangen van hare gevangenschap onder het Schrikbewind, maar die in dit opzicht zijn verlangen niet bevredigd ziet.

Wel echter heeft zij ons een beeld nagelaten van hare werkzaamheid te Saint-Germain en te Écouen in den nog even voor haren dood voltooiden Traité

sur l'éducation des femmes, waarin zij het programma van haar onderwijs, de vrucht harer twintigjarige ondervinding, heeft nedergelegd ten bate harer oudleerlingen, die zij tevens dringend oproept om zelven de opvoedsters harer dochters te worden, maar dezen ernstigen arbeid niet te ondernemen zonder grondige voorbereiding. In dezen bundel schetsen behandelt zij de opvoeding van het kind van de wieg af, daarbij opmerkingen ten beste gevende over leiding van ieders individuëele ontwikkeling, over voeding, spel en kleeding, die nu nog door hare practische levenswijsheid veel van hare actualiteit hebben behouden. Na in alle onderdeelen het huisonderwijs te hebben behandeld, gaat zij dan over tot de behandeling van het schoolonderwijs voor meisjes in een schildering van het te Saint-Germain en te Écouen gevolgde systeem. Madame Campan hechtte zelve aan dezen arbeid groote waarde en haastte zich dien te voleindigen, zich wel bewust zijnde dat hare laatste dagen van rust geteld waren.

De bij toeneming zwakke gezondheid van haren zoon vervulde haar met sombere voorgevoelens; en na een zestal jaren van hoogst gelukkig samenleven, in 1820, trof haar de slag, dien zij lang had zien aankomen, die de zwaarste was van alle, welke zij had verduurd, — het verlies van hem, die haar te dierbaarder was om de onderlinge samenstemming in smaak en levensopvatting, om de zorgen van ieder uur, welke zij hem

in de laatste jaren had gewijd. Hare gezondheid, die reeds lang veel verminderd was, ging sedert snel achteruit. Zij bleef echter niet ongevoelig voor de bewijzen van liefde en genegenheid, waarmede vrienden en verwanten haar in haren rouw trachtten op te beuren. Eene reis naar Zwitserland om hare oude leerlinge, koningin Hortense, te bezoeken, was sinds jaren een lievelingsplan van haar geweest, en haar leed over haar onherstelbaar verlies maakte haar niet onvatbaar voor het genot, dat Hortense haar bereidde door alle hinderpalen tot hare overkomst met hartelijke zorg weg te nemen. De reis wekte haar op en gaf haar nieuwe indrukken; maar bovenal was het de vertrouwelijke omgang met koningin Hortense, die nog eenen vriendelijken zonneschijn wierp over hare laatste levensdagen. Zelve noemde Madame Campan de twee maanden op het fraaie slot Arenenberg aan het meer van Constanz doorgebracht, »den schoonen avond van een helderen dag, die door »een paar hevige onweders was verstoord."

Want het was nu avond geworden. De krankheid, die haar reeds lang bedreigde en die, naar zij zeer goed wist, niet anders dan een hoogst smartelijk beloop kon nemen, trad na haren terugkeer uit Zwitserland met groote hevigheid op. Eene pijnlijke operatie wachtte haar, die zij bij volle bewustzijn, (het gebruik van chloroform was toen nog onbekend), kalm en standvastig doorstond. Maar toen de voorspoedige genezing der wond hoop gaf, dat het gewenschte doel was bereikt,

bleek, dat het kwaad zich door het bloed verspreidde en met snelle vaart hare krachten sloopte. Zij aanvaardde haren toestand met groote kalmte van geest. Zij was zeer los van het leven geworden, al had het vele, dat zij had ondervonden, haar niet bitter of ontevreden kunnen stemmen. Zij had veel lief gehad en veel liefde ondervonden; het goede had zij in hare herinnering vastgehouden en het kwade willens en wetens voorbij gezien. Eer zij den 10den Maart 1822 ontsliep, zeide zij nog met eenen glimlach tot haren geneesheer: »Mijn vriend, ik werp mij thans in de armen »der Voorzienigheid; dat is het eenige onzichtbare steun»punt, dat ons staande houden kan; de enkele gedachte »daaraan is reeds een troost."

EUGÉNIE DE COUCY.

EUGÉNIE DE COUCY.
(Hertogin van Reggio.)

EUGÉNIE DE COUCY.

HERTOGIN VAN REGGIO.

1791—1868.

Veel te hebben bijgewoond en doorleefd en tevens de gave te bezitten om de ontvangen indrukken vast te houden en te kunnen wedergeven in helderen, boeienden vorm: die zaken zijn niet altijd vereenigd; maar zij waren vereenigd in de vrouw, wier naam hier boven staat afgeschreven en wier leven zoo rijk was, zoo veelbewogen, zoo merkwaardig door de eindelooze verscheidenheid der bijna fantastische tooneelen, waarvan zij getuige was, dat de inhoud harer Mémoires ons in den tijd der tooversprookjes schijnt te verplaatsen. Het was dan ook een sprookjesachtige tijd, waarin zij leefde, die tijd van het eerste Fransche keizerrijk, met zijn welwaart en zijn orde na jaren van regeeringloosheid en namelooze ellende, met zijn schitterende overwinningstochten, met zijn triomfen, die vorstenkronen en hertogshoeden plaatsten op het hoofd van dapperen, voor wie, naar hunne afkomst te rekenen,

zulke eereteekenen allerminst schenen weggelegd: — maar ook met zijnen snellen val, zijn plotseling inéénzinken, zijne verdwijning, even ongedacht als zijne opkomst was geweest. Aan Eugénie de Coucy, uit wier Gedenkschriften wij hier het een en ander willen mededeelen, was het gegeven een der edelsten uit de heldenrij, die den grooten Napoleon omgaf, ter zijde te staan in al de lotswisselingen van zijne roemvolle loopbaan, hem te volgen in het legerkamp en aan het hof, en hem te steunen, toen de val van het keizerrijk ook aan de levenstaak van haren echtgenoot een beslissende wending gaf, nieuwe verplichtingen oplegde en nieuwe eischen stelde. Hare liefde, hare toewijding deed haar geheel opgaan in het leven van den man, wien zij eenmaal trouw had gezworen, wiens keuze haar zoo gelukkig had gemaakt en wiens beeld zij in haren levensavond nog heeft geteekend in hare Mémoires. Wat deze gedenkschriften zoo uiterst aantrekkelijk maakt, dat is niet enkel de fijne opmerkingsgave gepaard aan eenen onkreukbaren waarheidszin, die hun eigen is, de geestige wijze van vertellen: het is vooral het warme, eenvoudige gevoel, dat er uit spreekt en dat van het beeld van den echtgenoot, dien zij met zooveel innigheid teekent, telkens weder de aandacht aftrekt naar de teekenaarster zelve, wier vriendelijke, jeugdige figuur treffend uitkomt in al die tooneelen van feestvertoon, van oorlogsgewoel, van vlucht, van ontbering en van huiselijk geluk, waarin zij onbewust

den invloed van haar echt vrouwelijk, aanhankelijk gemoed aan allen deed gevoelen.

I

Eugénie de Coucy, tweede echtgenoote van den maarschalk Oudinot, hertog van Reggio, was de dochter van eenen landedelman uit Champagne, die, met talloos velen, in de dagen van het Schrikbewind als s u s p e c t in hechtenis werd genomen. Met hem deelden in zijn lot zijne echtgenoote en zijne beide dochtertjes, waarvan de jongste, onze Eugénie, toen pas twee en een half jaar oud, mede voluit bij name in het dwangbevel was genoemd. Een zoo ver gedreven vervolgingsijver was zelfs Robespierre te kras. Bij een bezoek, dat deze aan de plaats hunner opsluiting bracht, nam hij de kleine gevangene op den arm, gaf haar bonbons ten geschenke en deed haar, ofschoon zij zijne liefkoozingen onwillig afwees, zooals zij zich in haren ouderdom nog zeer goed herinnerde, in vrijheid stellen. Daar zijne gunst zich echter niet tot de ouders uitstrekte, zoude het kind buiten den kerker in droevige verlatenheid hebben verkeerd, als een oude, vertrouwde kindermeid haar niet had opgenomen en overgebracht naar hare grootouders, waar na eenigen tijd hare ouders, door den dood van

Robespierre aan het schavot ontkomen, zich ook weder bij haar voegen konden. Maar de vreeselijke gevangenschap, de zielskwellingen, die er aan verbonden waren geweest, hadden de gezondheid van den vader onherstelbaar verwoest. Weinige maanden na zijne invrijheidstelling stierf hij, zijne weduwe in vrij zorgelijke omstandigheden achter latende. Deze vestigde zich in het dicht bij de Lotharingsche grens gelegen stadje Vitry, en trok zich daar terug in volstrekte afzondering, om zich geheel te wijden aan de opvoeding harer dochters, welke zeer had geleden onder al de verwarring door den tijd van gevangenschap, van rondzwerven en van verwoest huiselijk geluk in haar leven aangebracht. Zelve onderwees de weduwe hare kinderen. Vooral de innigheid, waarmede zij hare godsdienstige ontwikkeling leidde, het catechetisch onderwijs, dat zij haar zelve gaf, daar ernstige geestelijken zich schuil moesten houden, omdat zij den eed aan den staat meenden te moeten weigeren, maakte op Eugénie's gemoed eenen onuitwischbaren indruk. Deze had een uiterst gevoelig, prikkelbaar karakter, was schuw en verlegen, maar had eene levendige verbeeldingskracht. Haar groote afkeer van alle onwaarheid was reeds vroeg eene van hare meest kenmerkende eigenschappen. Des morgens hielp zij hare moeder bij de huishoudelijke bezigheden, welke werden afgewisseld met lessen, naaldwerk en veel lectuur; de namiddag was in den regel bestemd voor lange wandelingen, en de avond werd gewijd aan

gezellig samenzijn, vaak met familieleden en enkele vertrouwde vrienden.

Een verblijf gedurende de zomermaanden in het nabij Vitry gelegen familieslot Lentilles was telken jare het groote lichtpunt in Eugénie's meisjesleven, dat zoo somber was begonnen onder de drukkende schaduw van gevangenschap en rouw. Zij had het innig lief dat oude gebouw, met zijne gewelfde poort uitkomende op een groot vierkant voorplein, dat geheel was begroeid met fijn dicht gras en dat tot de weide diende voor groote troepen fraai gevogelte. Daarachter verhief zich het voorvaderlijke kasteel met zijn breede voorgalerij, bij goed weder de gewone plaats van samenkomst van het gezin; links en rechts bevonden zich de bijgebouwen en de woningen der pachters en daglooners, die met trouwe gehechtheid naar de patricische huizinge opzagen en althans Eugénie's tantes als weldoende feeën in eere hielden. Eene trede beneden den beganen grond lagen de woonkamers, die geheel waren bevloerd met verglaasde tegels. »Ik word koud, »als ik er nu aan terugdenk", schreef zij in later jaren, »maar toen scheen dat alles juist zoo te behooren en »aan zijne plaats te zijn, evenals de klimroos, die op »een fraaien morgen door eene spleet in den wand »mijner kamer heen kwam kijken en daar tierig bleef »groeien en bloeien zonder dat iemand op de gedachte »kwam, dat de muur hersteld moest worden. Wat het »vorige jaar nog goed was geweest, zoude ook voor

»het volgende nog wel voldoende zijn, meende men »toen."

In overeenstemming met de omgeving waren zij, die er leefden. Allereerst de tantes, altijd ongehuwd gebleven, daar zij het, als in zoovele families van den kleinen landadel, eene natuurlijke zaak vonden, dat ter wille van haren bruidsschat geene inbreuk werd gemaakt op het familievermogen, dat zoo ongeschonden mogelijk op den oudsten broeder moest overgaan; dan nog een ongehuwde oom, een geestelijke, die afstand had gedaan van zijn vicariaat, liever dan den eed aan den staat af te leggen; en eindelijk een getrouwde oom, het hoofd der familie, door een ieder zonder onderscheid als zoodanig erkend. In dezen kring werden de oude, droevige herinneringen met zorg bewaard en de trouw aan het verdreven vorstenhuis in alle stilte levend gehouden, al waardeerde men den terugkeer van veiligheid en welvaart onder het consulaat. Maar al het leed, dat de willekeur van het Schrikbewind had gebracht, was nog te jong en al de wonden, die het had geslagen, waren nog te versch, dan dat men niet veeltijds vol bitterheid over het verleden en vol wantrouwen in de toekomst zoude zijn. Toen in het jaar 1804 Napoleon tot keizer werd gekroond, had men moeite om aan de werkelijkheid dier gebeurtenis te gelooven. Hij was nog zoo kort geleden, die tijd van bloedige regeeringloosheid, toen men den val van eene kroon en van het hoofd, dat haar droeg, als eene

overwinning had begroet. Hier en daar klonken wel eenige tonen van protest door de algemeene geestdrift heen; maar de wijding, die de paus in persoon aan de keizerskroning kwam geven, deed veel om de gemoederen te winnen voor den held van den dag, op wien nu zichtbaar voor aller oogen de zegen der Kerk scheen te rusten. Wie niet mede instemde met de hem gebrachte hulde, zooals de familie de Coucy, die in haar hart trouw bleef aan de traditie van het oude koningschap, moest van dien dag wel zwijgen en zich bij den stand van zaken nederleggen.

Maar de jongeren konden hart en gemoed niet gesloten houden voor de schitterende, heldhaftige daden, die onder de leiding van den grooten keizer Frankrijks naam zoo roemvol deden klinken en wier gerucht tot in het stille Vitry met begeerige ooren werd opgevangen! Onder de vele namen van hen, wier triomfen de dertienjarige Eugénie met bijna dweepzieke bewondering vervulden, keerde die van den maarschalk Oudinot, den brouwerszoon, eerlang hertog van Reggio, als een krachtig refrein met steeds helderder klank terug. Als een wonder van dapperheid gedurende den slag en van hoffelijke edelmoedigheid na de overwinning hoorde zij hem prijzen, dien Bayard van het Fransche leger, dien ridder zonder vrees of blaam, zooals Napoleon zelf hem had genoemd, toen hij hem aan czaar Alexander van Rusland voorstelde. Dat Oudinot uit die streek geboortig was en nog steeds

gevestigd in het nabij Vitry gelegen stadje Bar-le-Duc, versterkte nog Eugénie's belangstelling in den man, dien zij weinig vermoedde ooit anders dan van verre te zullen vereeren.

Eens wandelde Eugénie met eene vriendin, die Vitry metterwoon ging verlaten, in ernstig gesprek langs de rivier de Marne. Beide meisjes verdiepten zich bij het afscheid nemen in de nevelachtige toekomst. »Laten wij afspreken," zeide de vriendin, »elkander ons huwelijk aan te kondigen door de toe»zending van eenen gouden ring." — »Ja," zeide Eugénie, »maar als mijn aanstaande of de uwe lid is »van het Legioen van Eer, moet er een sterretje op »den ring staan." — »Goed," was het antwoord, »en »twee als hij een baron is." — »Dan drie als hij een »graaf is!" — »En als hij eens een hertog was?" hernam de vriendin. — »Ja, dan zoude het een ring »van diamanten moeten zijn," riep Eugénie vroolijk lachend uit.

Slechts weinige jaren later zond zij hare vriendin den diamanten ring.

II

De eerste ingrijpende verandering in Eugénie's meisjesleven bracht het huwelijk harer oudere zuster.

Deze vestigde zich te Bar-le-Duc, waar haar echtgenoot in nauwe betrekking stond tot den maarschalk Oudinot. Onder geleide van hare zuster nam Eugénie meermalen deel aan de avondrecepties ten huize van den maarschalk, die door diens echtgenoote met veel tact en opgewektheid werden geleid. De heer des huizes zelf was echter ver weg, bij het leger, van waar de rust, welke een pas ontvangen wonde vorderde, hem voor korten tijd deed wederkeeren. Zoo zag Eugénie voor het eerst van aangezicht tot aangezicht den held harer meisjesdroomen.

»Het is hier de plaats, kinderen," schrijft zij in dit deel harer Mémoires, »om te zeggen welke voor-»stelling ik mij had gevormd van den opperbevel-»hebber der grenadiers, dier gevreesde legerafdeeling, »die men la colonne infernale noemde. Ik dacht »hem mij reusachtig groot en zwaar gebouwd, met »eene grove stem en bevelende gebaren, altijd tot de »tanden gewapend en eene rinkelende sabel achter »zich aan sleepende; evenals de kinderen doen, die »den tamboer-majoor voor den kolonel van het regi-»ment houden, omdat hij zoo groot is en in zijn ééntje »voorop gaat. Geheel vervuld van deze voorstelling, »volgde ik mijne zuster met grooten schroom naar »het hotel van den maarschalk. Het diner was reeds »afgeloopen en wij vonden Mevrouw Oudinot met »eenige gasten in den tuin, te midden van eenen »overvloed van bloemen, waarvan haar echtgenoot een

»eerste liefhebber was.... Een oogenblik later ver-
»scheen deze zelf, nog pas herstellende van zijne wond,
»langzaam en moeilijk voortgaande, op den arm van
»eenen adjudant geleund. Hij droeg eene bruine over-
»jas en van zijne uniform alleen de politiemuts, waarop
»in goud geborduurd het teeken van zijnen rang. Zijn
»optreden beschaamde ten eenenmale de voorstelling,
»die ik mij van hem had gemaakt; zijne gestalte was
»slank en lenig en hij had die eigenaardige, sierlijke
»houding, welke de uniform haren dragers schenkt;
»fijne bruine moustaches, van dezelfde kleur als zijn
»haar, kwamen scherp uit tegen zijne matte tint, en zijn
»hoog voorhoofd met de krachtige wenkbrauwen was
»bewonderenswaardig gevormd. Zijn zeldzame, vluch-
»tige glimlach was uiterst aantrekkelijk en de geheele
»uitdrukking van zijn gelaat was diepzinnig en peinzend.

»Gij begrijpt wel, kinderen, dat ik mij al die bij-
»zonderheden eerst langzamerhand bewust werd en
»niet bij den eersten oogopslag van een doodelijk
»verlegen jong meisje. Toen hij nog op eenigen af-
»stand was, kreeg ik slechts eenen algemeenen indruk
»en toen hij vlak bij gekomen was, onderscheidde ik
»hoegenaamd niets meer. Hij bood mijne zuster den
»arm om naar huis terug te keeren, en ik volgde
»werktuigelijk, bedremmeld en onthutst. Wij gingen
»den grooten salon binnen, die schitterend verlicht
»was en waar de generaal dadelijk plaats nam op de
»canapé, met verzoek om verlof zijn gewond been er

»op te mogen uitstrekken. Vervolgens verzocht hij »zijne echtgenoote de piano te openen en den jongeren »gasten gelegenheid te geven tot den dans, zooals ten »zijnent bijna iederen avond placht te geschieden. Een »der aanwezige officieren plaatste zich aan het instru»ment en wij dansten tot over elven. De maan scheen »door de vensters en de temperatuur was zoo zomersch, »dat men de drie tuindeuren wijd openliet, waardoor »de geur der bloemen met krachtige golven naar »binnen woei. Het was een heerlijke avond en ik »genoot onuitsprekelijk. Ik danste met hart en ziel »en ging er geheel in op; maar tusschen in meende »ik toch een paar maal op te merken, dat de generaal »en zijne echtgenoote mij welwillend gade sloegen. »Toen ontgaf ik het mij weder; maar later is het mij »dikwijls in de gedachte gekomen."

Dat was geweest in den zomer van 1808, en sedert volgde zij met verdubbelde belangstelling in de nieuwsbladen de groote daden van haren held, die een jaar later, als onderscheiding wegens zijn moedig beleid in den slag bij Wagram, het hertogdom Reggio in Calabrië ontving met een jaargeld van 80.000 francs. De omgang zijner echtgenoote, nu hertogin, met hare oude vrienden veranderde er niet om, maar bleef innig en hartelijk en Eugénie betreurde haar verlies, toen zij een jaar later na eene korte ongesteldheid overleed, terwijl de maarschalk, met eene politieke zending belast, in Holland vertoefde.

Meer dan een jaar hield deze zending in Holland den maarschalk van huis. »Het gold dan ook niet »minder," verhaalt Eugénie in hare Mémoires, »dan »geheel Holland onder Fransch bestuur te brengen »door het zijnen koning Lodewijk Bonaparte, die er »zeer populair was geworden, te ontnemen en er met »de uiterste gestrengheid de afsluiting door het continen-»tale stelsel te handhaven. Het was niet gemakkelijk »om het volk tot de overtuiging te brengen, dat die »beide maatregelen voor zijn best waren. Maar toen »ter tijde werden Frankrijks vleiende woorden gerug-»steund door eenen achtergrond van kanonnen en »bajonetten, waarvan men zich niet altijd bediende, »maar dien men toch liet doorschemeren; en dat was »heel welsprekend, dat verzeker ik u.... Uw vader »wist langs diplomatieken weg een onverhoopt resul-»taat te bereiken: tegelijkertijd voldoening te geven »aan den uitdrukkelijken wil des keizers, den dank »te verwerven van den onttroonden vorst door zijn »voorkomendheid, en de achting te winnen van den »ingelijfden staat trots tallooze tegenwerpingen en aan-»houdend verzet." Die goede afloop gaf den maarschalk eindelijk gelegenheid terug te keeren naar huis, waar zijn tegenwoordigheid na de groote verandering in zijn gezin dringend vereischt werd. Eugénie en hare moeder vertoefden toen juist bij hare gehuwde zuster te Bar-le-Duc en ontvingen er een paar maal een bezoek van den maarschalk, die

onverwachts op eenen avond haren zwager bij zich liet ontbieden.

»Zwijgend bleven wij samen wachten zonder een »woord te wisselen," verhaalt Eugénie, »terwijl mijn »zwager lang wegbleef en de avond meer en meer »begon te vallen. De maan ging op en het geluid in »de stad kwam tot rust. Wij waren alle drie, mijne »moeder, mijne zuster en ik, verzonken in diepe ge»dachten, die wij elkander niet durfden mededeelen; »zoo werd het elf uur zonder dat wij er aan dachten »licht op te steken. Eindelijk hoorden wij voetstappen »in de straat en zagen wij de rechte gestalte van »mijnen zwager naderen. Bij het binnentreden wierp »hij zijnen hoed op eenen stoel, kwam recht op mij »af en sprak de woorden, die mij nog in de ooren »klinken: »Zuster, wilt gij den maarschalk Oudinot »»huwen?" Wij slaakten alle drie eenen enkelen kreet, »maar van ontspanning, niet van verrassing; want »zonder het elkander te willen bekennen, hadden wij »ieder van ons het in de laatste uren geraden, dat dit »de aanleiding tot het opontbod van mijnen zwager »was geweest....

»»Ik kan in de omstandigheden, waarin ik als »»weduwnaar verkeer, niet blijven," had de maar»schalk tot mijnen zwager gezegd. »Ik wil een vrouw »»huwen, jong genoeg om zich te kunnen vormen naar »»mijne gewoonten en naar mijn karakter. Voor mijne »»kinderen en voor mij zelven wensch ik in hare

»»afkomst, in hare opvoeding en in hare geestesrich-
»»ting betrouwbare waarborgen te vinden; in plaats
»»van fortuin zoek ik eenvoud en bescheidenheid.
»»Zoodra de gedachte aan eene nieuwe verbintenis in
»»mij oprees, kwam het beeld van uwe schoonzuster
»»mij voor den geest; in haar meen ik dit alles ver-
»»eenigd te vinden. .... Zij weet, dat ik zes kinderen
»»heb; maar het zijn goede kinderen, die in mijn
»»voornemen slechts mijn geluk zullen zien; en zeg
»»haar, dat ik vier en veertig jaar oud ben. Ik heb
»»een inkomen van 500.000 francs rente en Mlle de
»»Coucy kent mijne maatschappelijke positie, die ik
»»gaarne met haar zal deelen ...." Toen mijn zwager
»had uitgesproken, voelde ik aller oogen op mij ge-
»vestigd als in afwachting van mijn antwoord; maar
»vóór alles wilde ik mijne moeder vragen. Zij voor-
»kwam mijn nog niet uitgesproken wensch echter
»door te zeggen: »Neen, ik wil u hierin niet raden.
»»Aan u alleen om hierin te oordeelen." »Welnu,"
»zeide ik daarop, »ik neem het aan." Het vertrouwen,
»waarmede de maarschalk zijn geluk en dat van zijn
»gezin, waarin nog zeer jonge kinderen waren, in
»mijne handen legde, plaatste zijn aanzoek in zulk een
»aandoenlijk en eervol licht, dat ik al het gevaarlijke
»en moeilijke, dat er aan verbonden was, terzijde stelde.
»Het was mij, alsof ik niet het recht had om te
»weigeren. En legde de glorie van zijnen naam niet
»ook een groot gewicht in de schaal?"

Den volgenden dag had de verloving plaats; maar daarop volgden eenige lange maanden van scheiding en van wachten. Wel had de maarschalk den keizer mededeeling gedaan van zijn voorgenomen huwelijk; maar deze zond hem desniettemin op staanden voet naar Holland terug, om daar alles voor te bereiden voor den plechtigen intocht, dien hij er met keizerin Marie-Louise wenschte te houden. »Het was eene »moeilijke zending," schrijft Eugénie, »waarin hij al »zijn tact en al zijn beleid behoefde, om dit land, uit- »geput als het was door de dwangmaatregelen van het »continentale stelsel, te bewegen om een feestkleed te »spreïden over zijne wonden."

Zoo ging de zomer voorbij. »Het was onafgebroken »prachtig warm weder," verhaalt Eugénie: »en iederen »avond onder eenen Italiaanschen hemel, zagen wij »bewonderend op naar de vermaarde komeet van dit »jaar 1811, aan welke ik evenveel verplicht was als »de wijnbouwers, die haar dien beroemden wijnoogst »dankten; want de komeet leverde altijd stof voor een »praatje in eenen tijd, toen het er voor mij zoo dikwijls »op aankwam mijne gedachten onder onbeduidende »woorden te verbergen. En het waren ernstige ge- »dachten, die mij vervulden, al moet ik in alle eerlijk- «heid bekennen, dat er ook wel eens wereldsche »visioenen door heen speelden. Ik dacht dikwijls aan »de jonge keizerin, die ik op haren doortocht door ons »stadje even van verre had gezien, zonder te vermoeden

»dat ik haar ooit nabij zoude komen; aan den keizer
»en wat hij zeggen zoude en ik zoude antwoorden,
»als ik aan hem werd voorgesteld; want de maar-
»schalk had mij, half plagend, zeer bevreesd gemaakt
»voor het leven in de groote wereld en aan het hof.
»En ik begeerde zoo, alles goed te doen en eenen
»goeden indruk te maken; niet om mij zelve maar
»om hem."

Intusschen kwam de herfst en nog altijd werd de bruidegom in Holland opgehouden. Maar eindelijk kwam er toch een einde aan de rondreis van hunne Majesteiten en gaf de keizer aan Oudinot toestemming tot diens huwelijk. Onmiddellijk keerde deze naar Bar-le-Duc terug en dreef de toebereidselen tot zijn huwelijk nu met te meerder haast, daar hij de hernieuwing der vijandelijkheden met Rusland zeer aanstaande achtte. Het huwelijk werd bepaald op 18 Januari 1812 en met spanning zag de twintigjarige bruid den grooten dag nader komen.

»Het was een ongekend strenge winter," schrijft zij; »maar ik voor mij wist nauwelijks of het koud
»was of warm. Het huwelijk is altijd van overweldigend
»belang voor iedereen; maar voor mij kwam het
»bovendien onder zoo aangrijpende omstandigheden.
»Ik huwde eenen man tot wien ik mij onwederstaan-
»baar aangetrokken gevoelde, maar voor wien ik een
»vreesachtig ontzag koesterde, dat mijne groote ge-
»hechtheid aan zijn persoon maar niet te boven kon

»komen. Ik wist, dat zijne familie met groot leedwezen »haar hoofd eene nieuwe verbintenis zag sluiten en »meende te moeten vreezen, dat mijne pogingen om »de harten voor mij te winnen zouden falen. Met het »vaste voornemen om tegenover de kinderen nooit de »tusschenkomst van hunnen vader in te roepen, moest »ik alleen voorttreden in het worstelperk; alleen, maar »in de kracht der oprechtheid mijner bedoelingen. »Daarin, maar bovenal in de genade des Heeren, heb »ik mijn schild gevonden bij al de moeilijkheden, die »de toekomst mij bracht.

»Dat waren de ernstige bezwaren, maar er kwam »nog van allerlei bij: mijn opzien tegen eene algeheele »verandering van levenswijze. Gewoonlijk blijft men »ten minste ten naastenbij in de sfeer en in de om- »geving, waarin men is opgegroeid; maar voor mij »werd alles anders. Instede van het kalme, huiselijke »en gelijkmatige leven, dat ik tot nog toe had geleid, »wachtte mij een leven van uitgaan, van recepties, van »representeeren, en ik zoude in dit alles zonder leiding »mijnen weg moeten vinden."

De maarschalk had gewild, dat zijn huwelijk met groote plechtigheid zoude worden gevierd en had geschreven, dat hij komen zoude om zijne bruid te halen, vergezeld van zijnen geheelen staf en van vele vrienden en verwanten. »Den 18den Januari," verhaalt Eugénie, »wachtten wij hem reeds des morgens vroeg »in den salon en tegen elf uur verkondigden de oor-

»verdoovende toejuichingen, waarmede de gevierde »veldheer op straat werd begroet, dat de stoet in aan»tocht was. De maarschalk kwam, voorafgegaan door »zulk eene dichte volksmenigte, dat zijne adjudanten »hem met geweld eenen doortocht moesten banen. »Eene eerewacht uit de notabelen van Vitry omgaf »hem met zijne zonen en zijnen staf. Voor ons huis »trad de maarschalk naar voren en in den salon ge»komen, begroette hij mij met eene diepe buiging. »Daarna nam hij mij bij de hand en stelde mij al de »leden van zijn état-major bij name voor, te beginnen »met zijnen zoon en zijnen schoonzoon; en vervolgens, »zonder mijne hand los te laten, voerde hij mij naar »het venster, sloeg het open, en liet mij met hem de »eerewacht en de verzamelde menigte groeten, die »met den kreet van: Leve maarschalk Oudinot! en »Leve de Keizer! antwoordde.

»Daarna bleef ik eenige uren met hem alleen, terwijl »hij lang en vertrouwelijk met mij sprak over veel in »zijn verleden, over zijne plannen voor de toekomst »en over onze onderlinge verhouding. Dat was het »beste gedeelte van den dag, die voor mij de groote »schaduwzijde had, dat ik mijne moeder slechts bij »oogenblikken en als terloops kon zien en spreken.... »Toen de avond viel, moest ik hem verlaten om mij »te gaan kleeden; de familie werd om zeven uur ge»wacht en het souper was op negen uur bepaald, »terwijl het burgerlijk huwelijk om elf uur zoude plaats

»hebben en de kerkelijke inzegening te middernacht....
»Nauwelijks was ik gereed en weder beneden gekomen,
»of ik werd eensklaps als verblind door de verschijning
»van mijnen bruidegom in volle uniform van keizerlijk
»maarschalk, en de eeredegen met den greep van
»flonkerende diamanten, die de stad Amsterdam hem
»had geschonken, op zijde. Het was de eerste maal,
»dat ik hem zoo zag, en mijne onbegrensde bewondering
»werd gedeeld door allen, die samengestroomd waren
»om ons te zien bij onzen tocht naar het raadhuis.
»Wat was ik trotsch op hem! Ik herinner mij nog
»zoo goed al de kleine bijzonderheden van dat eerste
»bedrijf eener huwelijksvoltrekking, waarbij alles nog
»zoo aardsch is, en hoe ik voor de eerste maal mijnen
»nieuwen naam hoorde, toen de jagermeester van den
»maarschalk het rijtuig van Mevrouw de hertogin van
»Reggio aankondigde.

»Maar daarna, in de mooie, groote kerk van Vitry,
»werd alles anders en gedurende de gansche heilige
»handeling zag ik alles als in eenen nevel. Het ge-
»bouw was helder verlicht en niettegenstaande het
»middernachtelijke uur en het vreeselijke winterweder
»overvol. In de verte zag ik eene vrouw flauw vallen
»en wilde er heen snellen om te helpen, maar werd
»weerhouden, ik weet zelve niet waardoor. Het was
»of ik stom en wil- en gedachteloos was, toen mijn
»oom, op wiens arm ik had geleund, mij naast den
»maarschalk midden in het koor op een fluweelen

»kussen deed nederknielen; en ik voelde meer dan dat »ik het zag, dat mijne familie zich om mij en dat de »officieren van den maarschalk zich om dezen op»stelden. Toen de eerwaardige pastoor zijne toespraak »begon, keerde mijn bewustzijn terug en ik kon luis»teren. Maar kinderen, hij kon niets doen om mij nog »te versterken in mijn besluit om naar mijn beste »vermogen te wandelen in de nieuwe wegen, waarin »ik geroepen werd."

III

Er volgden eenige rustige weken, waarin Eugénie in haar nieuw tehuis te Bar-le-Duc zich eenigszins vertrouwd kon maken met hare omgeving en in eene hartelijke verhouding komen tot hare oudste voorkinderen: twee dochters, beiden reeds op zestienjarigen leeftijd uitgehuwelijkt aan twee generaals in het Groote Leger, en twee zoons, beiden reeds officier. Twee kleine meisjes, van vier en zeven jaar, waren op kostschool en zouden daar voorloopig blijven, omdat de maarschalk voornemens was zijne jonge vrouw met zich te nemen naar het leger en bij zich te houden tot de vijandelijkheden feitelijk eenen aanvang namen. Het was de gedenkwaardige veldtocht naar Rusland, die in voorbereiding was, en weinig vermoedde Eugénie,

noch iemand om haar heen, welke vreeselijke ontknooping aanstaande was. Zij verheugde zich in het besluit van haren man om haar bij zich te houden, daar het de scheiding, waar zij meer tegen op ging zien, naarmate zij hem beter leerde kennen, nog verdaagde. In eene zonnige stemming ging zij op weg. Zij had nog nimmer verder gereisd dan van Vitry naar Bar-le-Duc; al het nieuwe stemde haar vroolijk en boezemde haar eene levendige belangstelling in. De maarschalk voelde zich gelukkig en opgewekt door het vooruitzicht weder in dienst te komen en schepte er behagen in, zijne jonge gemalin alles te doen opmerken langs den weg. »Niet waar, de wereld »is groot!" herhaalde hij lachend, toen zij Dun, Stenay en Sedan voorbij reden, een nacht te Mézières vertoefden en dank aan hunne snelle postpaarden, na eene reis van vier dagen langs de oevers van de Maas, over Namen, Luik en Maastricht den Rijn bereikten, dien zij bij Wezel over de schipbrug, iets geheel nieuws en wonderbaarlijks voor Eugénie, overtrokken. Den zesden dag werden zij te Munster gewacht; daar moest Oudinot het bevel over de voorhoede van het tweede korps van het Groote Leger op zich nemen. Men had er den opperbevelhebber willen ontvangen met eenig militair vertoon; maar de slechte wegen veroorzaakten eenig oponthoud en de avond begon reeds te vallen, toen de reizigers nog op twee mijlen afstands van de stad waren. »Op eens, niet-

»tegenstaande de duisternis," zoo schrijft Eugénie, »bemerkte ik, dat een groep ruiters ons rijtuig om-»ringde. Krachtige, klinkende stemmen riepen den »maarschalk aan, die, op het geluid af, ieder der »generaals, die onder hem zouden dienen, herkende. »Allen spraken tegelijk en ieder van hen scheen in »den maarschalk eenen ouden vriend terug te vinden. »Met dit eervol escorte kwamen wij voor de poorten »van Munster en vonden de troepen op onzen door-»tocht opgesteld tot aan ons hotel. Den volgenden »morgen kwamen al de officierskorpsen, ongeveer een »twaalf honderd man, ieder corps met zijn generaal »aan het hoofd, in groot uniform den maarschalk »officieel begroeten; en de schrik sloeg mij om het »hart, toen mijn echtgenoot mij zeide, dat ik hen, na »hem, op mijne beurt moest ontvangen, daar zij hadden »verzocht ook aan mij hunne opwachting te mogen »maken. Ik trachtte moed te vatten; maar die ontzonk »mij weder bij mijne eerste schreden in de groote »zaal, waar de officieren zich ringsom driediep hadden »opgesteld en zwijgend mijn binnentreden afwachtten. »Een paar generaals raadden mijne verlegenheid, »kwamen naar voren en omringden mij, en zoo bleef »mijn linkschheid voor de meesten verborgen."

Maar ras ging het weder verder, terwijl het rijtuig van Eugénie nu in den trein van het leger volgde, over Hannover, Brunswijk en Maagdenburg naar Berlijn, waar Oudinot aan het hoofd zijner troepen eenen

plechtigen intocht hield. Met bewondering aanschouwde Eugénie daar uit een der vensters van haar hotel den langen stoet van veertig duizend man. Haar hart klopte bij het gezicht dier talrijke bataillons, dier schitterende ruiterij, dier fraaie artillerie, niet kunnende denken, dat al die heerlijkheid nog geen negen maanden later begraven zoude liggen onder de Russische sneeuw. »Ik deelde de algemeene zekerheid, dat ver»trouwen in den goeden loop der dingen," schrijft zij, »dat, van den keizer uitgaande, als een electrische »vonk zich voortplantte, sterker of zwakker al naar »den afstand, waarop men zich van het middelpunt »bevond. Oudinot, die den keizer, het centrum der »beweging, zoo na stond, bracht die vonk onmiddellijk »op zijn omgeving over. Toen ter tijde scheen niets »onmogelijk te zijn; twijfel kende en bezwaren rekende »men niet; een vaste wil beheerschte alles en had »reeds zulke wonderen verricht met onze onverwinlijke »armée, dat men zich als van zelf overgaf aan het »instinctmatig geloof in eene magische kracht, waar»tegen niets of niemand bestand kon zijn."

Te Berlijn was Eugénie's aanwezigheid bij het leger reeds tegen den regel, en toen het bericht kwam, dat de keizer Parijs verliet om zich te plaatsen aan het hoofd der troepen, die, in het geheel vier à vijfhonderd duizend man sterk naar men zeide, in twaalf legerkorpsen van den Rijn tot den Weichsel waren opgesteld, moest Oudinot zijn jonge vrouw naar huis

terugzenden. Met haar keerden hare beide stiefdochters huiswaarts, die eveneens hare echtgenooten tot Berlijn waren gevolgd. Het was een treurig afscheid en eene treurige reis. Eugénie had nu geen oogen meer voor wat zij onderweg voorbijreed. In tranen keerde zij te Bar-le-Duc terug en zocht en vond afleiding in den omgang met hare moeder en in het gezelschap der beide jongste dochtertjes van den maarschalk, die zij nu van kostschool thuis deed komen en bij zich behield. Eindelijk, na lang wachten, kwam de eerste brief. De maarschalk was met zijn troepen opgetrokken tot Mariënwerder; maar de eigenlijke veldtocht was nog niet begonnen, en dat gaf nog wat respijt. Niet lang daarna echter volgde de oorlogsverklaring en trokken de Franschen troepen de Niémen over. De verbinding werd nu moeilijker. Slechts viermaal in de week ging er een koerier van het leger af, en dan waren het meest nog haastige, korte briefjes, die hij met steeds onregelmatiger tusschenpoozen bracht, briefjes geschreven op wat er maar van papier voorhanden was en doortrokken van den damp van het kruit en van het wachtvuur. Eugénie maakte er uit op, dat de keizer, na de legerkorpsen van Oudinot en Macdonald meer naar links te hebben doen optrekken, in de richting van Petersburg, zelf met de kern van het Groote Leger recht op Moscou afging, altijd te vergeefs trachtend het te doen komen tot een van die reuzenslagen, waarin hij tot nog toe steeds had gezege-

vierd. Maar telkens en telkens, na eene onbeduidende schermutseling, bleek de vijand onvindbaar, verdwenen, als opgeslokt door de onafzienbare vlakte. Eugénie voelde haar hart beklemmen en zij was de eenige niet, wien die eindeloos gerekte tocht des keizers in die afgelegen streken begon te verontrusten. Men vroeg zich af, wat daarvan worden moest: een eerste begin van twijfel aan de onfeilbaarheid van des keizers tot nog toe nimmer falende gelukster, dat een pijnlijken indruk maakte.

Ten laatste berichtte een bulletin in de Moniteur, dat de maarschalk Oudinot, terwijl hij op het punt stond eene beslissende overwinning te behalen, door eenen kogel in den schouder was getroffen; dat de wond, ofschoon ernstig, hoop liet en dat men den veldheer naar de achterhoede van het leger had gebracht, om van daar naar Wilna te worden getransporteerd.

Onmiddellijk stond Eugénie's besluit vast. Zij wilde tot hem snellen, en ofschoon zij in het eerste oogenblik een verzet harer verwanten tegen haar voornemen had gevreesd, waren dezen dadelijk bereid haar naar krachten den weg te helpen effenen. Haar oom verklaarde zich zelfs bereid haar te vergezellen: »een »zelfopofferend aanbod," schrijft zij, »dat ik aannam »in al de zelfzucht van angst en smart, zonder te be»rekenen wat het inhield voor hem, voor mijne tante »en voor hunne kinderen." Met spoed en vastberaden-

heid dreef zij de toebereidselen tot de afreis, en weldra ging het met zoo snelle vaart als de vervoermiddelen van den tijd toelieten, ditmaal over Metz, Mainz en Hanau, haar eenig oponthoud onderweg, naar Berlijn.

Tot zoo ver ging alles gemakkelijk genoeg. Ook de onafzienbare, eentonige, sombere zandvlakten tusschen Berlijn en Küstrin werden nog zonder bezwaar doorgetrokken. Maar naarmate Eugénie den Oder naderde, vond zij de wegen slecht, de pleisterplaatsen schaarsch; en hoeveel paarden zij ook deed aanspannen, de arme, magere beesten brachten het rijtuig haast niet verder, eerst door het mulle zand, daarna door het dichte, donkere woud, waarmede de helling, waárlangs zij naar den Oder afdaalden, was begroeid. De reizigers waren gewaarschuwd, dat de wegen vooral des nachts zeer onveilig waren en de gidsen niet te vertrouwen; eens vertoonde zich een groote wolf aan den rand van den weg. Hoe verder zij kwamen, hoe zeldzamer en armelijker de woningen werden en hoe moeilijker het bleek zich de noodige postpaarden te verschaffen. Alles maakte een diep treurigen indruk van verlatenheid en verval; ook de oever van de Oostzee met zijn enkele ellendige visschershutten op eenen afstand van zes mijlen. Te grootscher deed de stad Koningsbergen met haar havens en haar torens zich in deze troostelooze omgeving voor. »Op ieder ander oogenblik," schrijft Eugénie, »zoude de aanblik van de zee, die ik »hier voor de eerste maal aanschouwde, mij zeer

»hebben geboeid; maar nu had ik geene andere ge-
»dachte dan weder verder te komen, altijd verder."
Slechts kort vertoefde zij te Koningsbergen, alleen den tijd, die noodig was tot het inwinnen van berichten aangaande den maarschalk, berichten, die tamelijk bevredigend klonken; maar zij vernam tegelijkertijd, dat de keizer aan de echtgenooten zijner officieren streng had verboden den Weichsel over te gaan, en zij wilde tot voorbij den Niémen! Tevergeefs echter raadde men haar, te Koningsbergen te blijven en er het verdere beloop van den veldtocht af te wachten; noch de waarschuwing, dat de wegen bijna onbegaanbaar waren, verzakt door het vervoer van het zware oorlogsmaterieel, noch de verzekering, dat de gewone middelen van verkeer waren gestremd, noch zelfs de vrees voor het verbod des keizers kon haar weerhouden.

»God helpe ons," zeide ik tot mijnen oom, »toen wij
»den volgenden morgen bij het aanbreken van den dag
»afreden onder een stroomenden regen, die drie dagen
»lang onafgebroken aanhield. Dat was eene bijkomende
»omstandigheid, die onze sombere stemming nog ver-
»meerderde en de bezwaren van de reis verdubbelde.
»Wij trokken nu niet meer over zandgrond, zooals in
»de vlakte om Berlijn, maar door vette klei, waarin de
»kleine, ongelukkige paardjes dier streek uitgleden of
»verzonken. Men zegt, dat het een welvarend, vrucht-
»baar deel van Pruisen is, dat wij doortrokken, maar

»ik zag het onder buitengewone omstandigheden, als »verdronken onder de plassen van eenen antediluviaan-»schen regen... en hoe verder wij kwamen, hoe meer »wij de sporen der onvermijdelijke verwoesting van »den oorlog waarnamen. De paarden werden niet alleen »schaarscher, maar de wantrouwende eigenaars stonden »er op, zelf hunne dieren tot de volgende pleister-»plaats te vergezellen. Zoo had ik soms vier postillons »voor mijn acht paarden! En wat voor postillons! De »paarden hadden einden oud touw en dun koord voor »tuig en de postillons, in ellendige schapevachten gehuld, »zagen er uit als wilden. Het werd zoo moeilijk om »aan eetwaren te komen, dat wij ons op zekeren »ochtend zeer gelukkig rekenden, in een der tasschen »van het rijtuig een stuk worst te vinden, dat ons door »vrienden te Berlijn was medegegeven. Werkelijk uit-»gehongerd bereikten wij Mariënpol aan den oever »van den Niémen; maar dat was de laatste rivier, die »wij over moesten en daarom begroette ik het plaatsje »als een voorpost van het doel, dat ik najaagde. Het »was een ellendig gehucht met een ellendige herberg, »en daar vond ik de prinses van Hohenlohe, echt-»genoote van den Hollandschen generaal Dirk van »Hogendorp, commandant van Wilna, welke op hoog »bevel des keizers haren gemaal had moeten verlaten. »Zij gaf mij geruststellende berichten aangaande den »maarschalk, wiens wond goed stond, doch hem nog »niet vergunde te paard te stijgen; maar zij voorspelde

»mij, dat de keizer mij, zoo min als haarzelve, zoude »veroorloven te Wilna te blijven vertoeven. Ook deelde »zij mij het een en ander mede betreffende den stand »van zaken; maar ik wilde niets weten, dat mij zou »kunnen afhouden van mijn doel. En toch, lang »kon ik niet blind blijven voor wat er aan mijn oog »voorbij ging. De wegen waren verdwenen en alleen »kenbaar als eene lange lijn van stukken van wagen- »wielen en skeletten van paarden; men zag zoo duide- »lijk, dat eene ontelbare menigte den weg langs was »getrokken. Maar het droevigst waren die kleine aard- »hoopen, soms geteekend door een kruis van twee »saamgebonden takken, daar geplant door de hand »van haastig verder trekkende kameraden. Het waren »de jongsten, de zwaksten, die daar waren gebleven; »maar zij, die hen begroeven, kwamen ook niet weder »terug. Die trokken verder om nog meer te lijden en »nog langer."

Te Kowno vond Eugénie den luitenant Jaqueminot, eenen der adjudanten van haren echtgenoot, welken deze, in kennis gesteld van hare komst door eenen koerier, die haar onderweg was voorbij gereden, haar tegemoet zond. De luitenant bezorgde haar een versch span paarden uit de artillerie-reserve, die te Kowno was achtergebleven en zoo kon zij de vijf en twintig mijlen, die haar nog van Wilna scheidden, zonder verdere bezwaren afleggen. »Maar wat nog meer waard »was," schrijft zij, »Jaqueminot bevestigde het bericht,

»dat de wond van den maarschalk beterende was en
»dat deze met ongeduldig verlangen uitzag naar mijne
»komst. »Maar zal hij mij niet weder wegzenden?"
»vroeg ik niet zonder angst. »Hij denkt er niet aan,"
»was het antwoord, »maar de keizer...." »O, dat is
»»van later zorg," viel ik hem in de rede, »als ik er
»»maar eerst ben." »Maar hoe vreemd is het, U hier
»»te zien," vervolgde Jaqueminot, »te midden van al
»»deze ellende en verwoesting! O, het is verschrikkelijk
»»die verslindende eerzucht, die ons naar het einde
»»der wereld sleept, die al het bestaande uit de voegen
»»brengt; en hoe ver zal dat nog gaan? Zoovele ram-
»»pen hebben ons leger reeds getroffen en nog meer-
»»dere dreigen en ik weet niet of één onzer Frankrijk
»»wel ooit levend zal terug zien." Die verzuchting ont-
»zette mij te meer, nu ik ze hoorde uit den mond van
»eenen man, dien ik kende als dapper, moedig en vurig
»van geest.

»Maar ik werd weder afgeleid, toen ons rijtuig stil
»hield boven aan eene lange, steile helling; en toen ik
»mijn oog liet gaan over de wijde vlakte aan haren
»voet, gaf ik eenen doordringenden kreet, eenen kreet
»van verrassing en van dankbaarheid. Want daar zag
»ik Wilna! Wilna, het punt in het heelal, waar sinds
»zoovele dagen en zoovele nachten al mijn denken en
»verlangen naar uitging; Wilna, dat altijd scheen terug
»te wijken, naarmate ik naderde. Wilna lag daar voor
»mij. Dat was de zandvlakte met de talrijke kerken en

»slanke klokketorens, die ik mij zoo dikwijls had laten »afschilderen.”

»Lange jaren zijn sedert over mijn hoofd heengegaan »en vele aangrijpende gebeurtenissen heb ik mede »doorleefd; maar niets heeft de herinnering aan dat »oogenblik kunnen verzwakken. Met uitgestrekten »vinger wees ik mijnen oom het einddoel van onzen »pelgrimstocht en in sprakelooze verrukking zagen wij »uit, terwijl ons logge rijtuïg zwaar geremd werd en »wij afdaalden langs den steilen bergrug, die twee »maanden later, hard bevroren en wit besneeuwd, zich »als een groot, dreigend spooksel zoude stellen tusschen »Frankrijk en het terugkeerende leger, waarvan de »overblijfselen stervend zouden nedervallen aan zijn voet. »Maar wat vermoedde ik toen van de mate van on»heil, die aanstaande was! En toch was er genoeg om »mij te waarschuwen. De weg was als bezaaid met »gebroken materieel en doode paarden, sommige reeds »verteerd tot een skelet, andere in eenen staat van »ontbinding, die de lucht verpestte. Maar ik bereikte »mijn doel en die gedachte wischte elken anderen »indruk uit....

»En toen ik de stad binnenreed en een groote koets»poort door, zag ik hem, hem, met een stralend gelaat. »Hij legde den eenen arm, dien hij vrij had, om mij »heen, de andere was nog in een verband en hij zag »bleek en zwak, maar wat deed dat er toe! Ik had »hem immers terug en hij omhelsde mij en sprak mij

»toe met innigheid en teederheid. Wat was ik gelukkig!
»Het gezicht van zijne beide armen, nog vast aan zijne
»beide schouders na zulk een wonde, was op zichzelf
»een onuitsprekelijk genot. Dat was zoo in dien tijd, en
»mijne tijdgenooten zouden mij hebben begrepen....
»En dan, — in de gesprekken, en in den toon van
»mijnen echtgenoot vond ik niets terug van den som-
»beren toon en de treurige berichten van Jaqueminot.
»Hij, die sinds het begin van zijne militaire loopbaan
»slechts éénen doorloopenden triomftocht had gekend,
»was trouwens de laatste om oog te hebben voor wat
»ons ditmaal dreigde, en toen hij het ten laatste wel
»moest zien, trachtte hij het zich te ontveinzen, zooal
»niet uit ongeloovigheid dan toch uit verslagenheid."

Eenige fraaie Octoberdagen volgende op de zware Septemberregens, die Eugénie de reis zoo moeilijk hadden gemaakt, bezorgden haar eenen korten tijd van innig gelukkig samenzijn met haren echtgenoot. Zij genoot van het oogenblik en dacht zoo min mogelijk vooruit. »Zal ik eerlijk zijn?" schrijft zij, »soms werd
»ik bedroefd, beangst door den snellen voortgang der
»genezing van de wond van den maarschalk. Weldra
»was deze genoegzaam hersteld om te kunnen uitgaan,
»en te zamen maakten wij lange wandelingen, die haar
»aantrekkelijkheid niet juist aan de omgeving ontleen-
»den. Wilna ligt te midden van eene dorre zandvlakte,
»ingesloten door van allen plantengroei ontbloote heu-
»vels, welke de Wilia, die er door heen kronkelt, maar

»niet vruchtbaar schijnt te kunnen maken. Van die
»omliggende hoogten gezien, heeft Wilna met zijn
»menigte van koepels en klokketorens, uitkomende
»boven de zes en dertig kloosters der stad, iets Oostersch.
»De straten waren nauw en vuil en de Joodsche be-
»volking, die er de overhand had, had iets terug-
»stootends, maar somberder stemde het gezicht onzer
»kranke en herstellende soldaten, die zich langs de
»huizen voortsleepten, of zich koesterden in de zon. Ach,
»er was niets treurigers denkbaar, want behalve door
»het lichamelijke lijden, dat op hun gelaat stond te
»lezen, werd men bewogen tot medelijden door het
»heimwee, reeds zoo wreed voor den rijke en zoo vol-
»strekt ondragelijk voor den arme, dat hunnen oogen
»zulk eene tragische, wegterende uitdrukking gaf."

Naarmate de dagen heensnelden, ving een onbestemde onrust aan zich te openbaren en begonnen er slechte berichten in omloop te komen. De maarschalk verlangde naar zijn post terug en was niet te weerhouden, toen de tijding kwam, dat zijn legerkorps Polotsk had moeten ontruimen en terugtrok in de richting van de Bérésina. In de nevelachtige, kortende dagen van November zag Eugénie haren echtgenoot uittrekken, maar ditmaal niet tot eene zekere overwinning; die goede tijd was voorbij. Men mompelde zelfs reeds het woord terugtocht, een woord, dat nog zoo nieuw en vreemd klonk voor Fransche ooren. »Ik bleef achter »onder de hoede van mijnen oom," schrijft Eugénie,

»en die deed al het mogelijke om mij te verstrooien,
»ook door mij aan te zetten tot geregelde bezigheid.
»Hij liet mij pianoles nemen en las veel met mij,
»ernstige, degelijke lectuur. Maar mijn hart was er
»niet bij. Ook niet bij de dagelijksche wandelritten, die
»mijn echtgenoot wilde, dat ik nemen zoude en waar-
»toe hij mij een span paarden had achtergelaten; toen
»eene overtollige weelde, maar weldra zulk een onwaar-
»deerbare schat!"

Reeds bedekte de eerste sneeuw den grond; en al deed men ook veel af, als te overdreven om waar te kunnen zijn, van die onheilspellende berichten, die allengs, zonder dat men recht wist van waar, in omloop kwamen, er bleef genoeg over om aller hart met sombere voorgevoelens te vervullen. Er trokken nog wel telkens troepen Wilna door, op weg om zich bij het Groote Leger aan te sluiten; maar niemand keerde ooit terug. Soms kwam er dagen lang geen bericht uit het leger, de verbinding was verbroken; en intusschen nam de koude altijd toe. Half November stond de thermometer reeds op 12 graden, en wat anders was te verwachten, dan dat hij nog meer zoude dalen? Men voelde zich het hart beklemmen bij de gedachte aan die ontelbare menigte, voorttrekkende onder die alles steeds dichter bedekkende sneeuw, onder een loodkleurigen grijzen hemel, die geenen enkelen zonnestraal meer doorliet, zonder voedsel overdag en zonder beschutting des nachts, kampeerende in de sneeuw en

zich gelukkig rekenende als men er in slaagde eene plaats te veroveren bij een wachtvuur, dat meer rook dan warmte gaf.

IV

De 2de December, de verjaardag van de kroning des keizers, nu acht jaar geleden, kwam, nog ijziger en mistiger dan de vorige dagen. Hij bracht te Wilna, waar men vol spanning uitzag naar bericht, de tijding van Oudinot's wanhopigen strijd voor de verdediging van de brug over de Bérésina, dien laatsten uitweg tot behoud van het terugtrekkende leger, waarvan menschen en paarden onder de nijpende folteringen van honger en koude wegslonken als sneeuw voor de zon. Wel was Oudinot, de eenige generaal, die nog over geregelde troepen kon beschikken, meester gebleven van het terrein; maar eer zij vluchtten hadden de Russen de brug in brand gestoken. Onverwijld begon hij op eene waadbare plaats, die zijn scherpziend veldheersoog op eenigen afstand had ontdekt, den bouw van eene nieuwe brug. Hij wist die te doen voltooien, dank aan den heldenmoed zijner manschappen, die zwijgend, tot aan de borst in het ijskoude water afdaalden, de palen insloegen en voortwerkten zonder oponthoud anders dan tot afwering der zware, op hen afdrijvende ijsschotsen, welke wat hun in den

weg kwam in stukken sneden als met scherpe messen, tot zij voelden, dat de dood zijne verstijvende hand op hen had gelegd. Niemand kwam weer boven, maar anderen daalden af om het werk te voleindigen, dat hunne kameraden inmiddels onafgebroken hadden te verdedigen tegen de aanvallen der Russen. Zoo bleef ten minste één uitweg vrij voor den keizer en het vluchtende leger achter hem, waarvan eerst de helft de overzijde der rivier had bereikt, toen de Russen van twee kanten tegelijk eenen aanval deden op de ordeloos voorttrekkende menigte onder eene sneeuwjacht zoo dicht, dat men geene dertig schreden voor zich uit kon zien. Terwijl men op de brug elkander vertrapte en verdrong en daaronder verdronk, bevroor of verbrijzeld werd tusschen de ijsschotsen, bleef Oudinot strijden om den doortocht vrij te houden, tot hij door een kogel getroffen nederstorte. Men wist den gewonden, door zijne troepen hartstochtelijk beminden veldheer nog in veiligheid te brengen en mede te voeren: een vreeselijke tocht voor den zwaar gewonden man, die slechts ternauwernood ontkwam aan het gevaar onderweg nog in handen te vallen van eene afdeeling Kozakken. Zijne aankomst werd te Wilna door eenige hem vooruitgesnelde officieren gemeld, tegelijk met het bericht, dat het Groote Leger vernietigd was, dat de keizer vluchtte, en dat ieder het een wonder zoude moeten achten, als hij Frankrijk ooit levend terug zag.

»De korte dag was haast ten einde en de thermo-
»meter stond op 18 graden, toen ik het rijtuig hoorde
»oprijden," schrijft Eugénie. »Ik snelde naar het por-
»tier en vond het reeds open; maar niemand kwam er
»uit. Het was alsof iedereen bevroren was, binnenin
»zoo goed als op den bok. Ten laatste, met veel moeite
»en vele helpende handen, werd de maarschalk er uit
»geheschen, verstijfd door de koude en door de pijn
»van zijne wond. Men wilde hem de trap opdragen,
»maar dat weigerde hij; en geheel in één gebogen,
»onkenbaar van het hoofd tot de voeten, zonk hij bijna
»wezenloos neder voor het vuur, waarmede ik hem
»opwachtte.... Ik liet hem te bed brengen en hielp
»zijne gapende wond verbinden. Mijn zorgen en de
»weldadige warmte deden hem bijkomen en hij be-
»geerde te eten; maar wij moesten de tafel voor zijn
»bed aanrichten en zijn tochtgenooten mede doen aan-
»zitten. Zij waren vrij talrijk en volstrekt uitgehongerd
»en begroetten het witte linnen, het tafelzilver en de
»waskaarsen, maar meest den geur der smakelijke
»schotels, die ik hun liet voorzetten, met een daverend
»hoera! waartoe de maarschalk tot mijne blijdschap
»met iets van eenen terugkeer zijner oude vroolijkheid
»het sein gaf. »Niet waar, mijne heeren," zeide hij,
»»het is als een droom om weder eene gedekte tafel
»»voor ons te zien." En daarna aten zij, lang en
»hongerig, en moest ik lachen en schreien tegelijk om
»wat ik zag en hoorde."

Maar dra kreeg een sombere ernst weder de overhand. De maarschalk wilde niet gelooven aan de nederlaag, aan den ondergang, die toch zoo openbaar en tastbaar waren. Alleen de nijpende koude en de folterende honger waren immers in staat geweest den terugtocht te doen aannemen aan troepen, die, zoo dikwijls zij keert maakten, de Russen hadden weten te slaan. Geen woord van beschuldiging tegen den keizer werd in zijne tegenwoordigheid geduld, en werkelijk gelukte het hem, den luiden storm van verontwaardiging, die velen medevoerde, in zijn bijzijn te doen zwijgen. Eugénie deed wat zij vermocht om iedere aanleiding te voorkomen tot eene uitbarsting van drift en woede, welke hem te meer prikkelden bij de machteloosheid en de werkeloosheid, waartoe zijne wond hem veroordeelde. Maar de kenteekenen der algemeene verwarring en radeloosheid vermocht zij niet buiten te sluiten. Ieder uur stroomden troepen soldaten Wilna binnen, gewond en ziek, zonder wapenen en van alles ontbloot, om stervend neder te vallen voor de deuren der reeds overvolle hospitalen. Den ganschen dag werd de legerstede van den maarschalk als bestormd door lieden, die, vol klachten over den gouverneur der stad — daar deze naar hun zeggen de wanorde noodeloos deed toenemen — van hem raad en leiding wachtten. Oudinot wist, dat er in de stad voldoende hoeveelheden levensmiddelen en materiëel aanwezig waren, en hield staande, dat men zich binnen

Wilna kon en moest versterken, als centrum eener krachtige reorganisatie en als uitgangspunt voor eenen nieuwen veldtocht. Met brandenden ijver trachtte hij alle autoriteiten voor zijn plan te winnen, toen het bericht, dat de keizer des nachts Wilna was doorgereden, op weg naar Frankrijk, zonder orders achter te laten of beschikkingen voor de naaste toekomst, een ieder slechts op eigen lijfsbehoud bedacht deed zijn en al Oudinots streven ijdel maakte. Het feit bracht den maarschalk buiten zich zelven; met verbeten woede zag hij in, dat de voortzetting van den strijd onmogelijk was geworden. Maar nu hij eenmaal genoodzaakt was het veld te ruimen, wilde hij het ook ten snelste doen. Hij dreef en jaagde, dat men zich spoeden zoude tot de afreis, te midden eener verwarring en verbijstering, nog versterkt door de hartverscheurende klachten van hen, die moesten achterblijven en door de ijzige koude, die het bijna onmogelijk maakte om te handelen en te schikken en de noodige voorbereidingsmaatregelen te nemen. Dien dag en in den nacht, die er op volgde, daalde de thermometer nog van 18 tot 28 graden onder nul.

»Eindelijk kwamen onze beide koetsen voor," verhaalt Eugénie. »In de eerste, naast den maarschalk, »dien wij op eene matras moesten mededragen, nam »ik plaats met mijne trouwe kamenier, die mij uit »Frankrijk was gevolgd. Mijn oom, twee adjudanten »en de officier van gezondheid van het korps van

»mijnen echtgenoot volgden in het tweede rijtuig, dat
»veel kleiner was. De drie laatsten waren allen in
»hevigen graad lijdende aan dysenterie, en aan een
»vierde slachtoffer van die vreeselijke plaag werd op
»zijn bitter smeeken nog mede een hoekje ingeruimd.
»Na een hartbeklemmend vaarwel aan hen, die achter-
»bleven, waaronder de oudste zoon van den maarschalk,
»die de hoop nog niet opgaf in werkelijken dienst te
»kunnen blijven, en na een laatsten blik op de zieken
»en gewonden, die, reeds half bevroren, tot in de
»portalen en gangen van ons huis en tot voor de
»deuren van onze kamers gelegerd waren, trokken de
»paarden aan en deden de losse, droge sneeuw als stof
»opstuiven onder hunne hoeven. Wij hadden een escorte
»van twintig kurassiers, nog in volle uitrusting en
»gewikkeld in hunne wijde, witte mantels. Maar
»allengs zag ik hun aantal slinken. Of er nog een
»enkele onze eerste pleisterplaats heeft bereikt? Ik
»weet het niet, want de vallende duisternis belette mij
»alras verder uit te zien. Doch eer het ten volle donker
»werd, zag ik nog, dat de helling van den vermaarden
»berg achter Wilna, dien wij op moesten, bezaaid was
»met de onbewegelijke gedaanten van soldaten, die
»tevergeefs den klim hadden beproefd. Bevangen van
»koude waren zij neergevallen, en wie daar viel, stond
»niet weder op. Rondom hen was de sneeuw rood-
»geverfd door het bloed, dat hun uit neus en mond
»was gevloeid. Niets heeft ooit de herinnering kunnen

»uitwisschen aan den pijnlijken indruk van dien rit
»door dit doodenveld, dat toch nog maar een begin
»van het einde was. Onze paarden, die met scherp
»waren beslagen, gingen moedig en krachtig tegen de
»steile, rechte helling op en weldra hadden wij dit
»vreeselijk schouwspel achter den rug.

»De maarschalk bewaarde een diep stilzwijgen; hij
»gevoelde, hoe verschrikkelijk het voor mij was, dit
»alles aan te zien, maar hij leed zelf te zeer om er
»met mij over te kunnen spreken en ik verheugde
»mij, dat wij nu zoo snel voortgingen, waar ons rijtuig
»eenige maanden te voren bijna niet voort kon en tel-
»kens vastraakte; maar thans had de sneeuw de wegen
»geëffend en had de vorst ze vast en hard gemaakt.

»Spoedig onderscheidde ik niets meer op de witte
»vlakte dan onzen adjudant Letellier, die nog altijd
»naast ons portier reed. Ik weet niet meer, hoe laat
»het was, toen deze ons deed halt houden voor een
»posthuis, waar hij ons nachtverblijf hoopte te kunnen
»bezorgen. »Snel, Mevrouw, spoed u," zeide hij, toen
»hij het portier opensloeg. Reeds dadelijk dreigde de
»koude mij te bevangen en huiverend vroeg ik mij af,
»hoe mijn arme gewonde dat verdragen kon. Onze
»ongelukkige bedienden, die achter op het rijtuig
»gezeten waren, hadden gelukkig nog de kracht be-
»houden om hunnen plicht te doen. Zij droegen den
»maarschalk op zijne matras naar buiten en volgden
»ons naar eene soort van vormlooze schuur, omringd

»door groote zwarte kringen, die scherp uitkwamen op »die eindelooze sneeuw. Dat waren menschen, die toen »nog leefden; maar den volgenden morgen....

»Het half verbrande posthuis, waar Letellier ons »bracht, was dien dag in beslag genomen niet alleen »door vluchtelingen, die, tot nu toe bestand tegen de »koude, er in waren geslaagd tot zoo ver door te »trekken, maar bovendien door eene afdeeling troepen, »die in tegenovergestelde richting, uit Koningsbergen, »op marsch was om zich aan te sluiten bij wat zij nog »het Groote Leger noemden. Het was de staf en »de achterhoede van de divisie Loïson, die nog op het »laatst door den keizer was opontboden. De generaal »en zijne officieren hadden eene schuilplaats gevonden »binnen dit vervallen huis, het eenige, dat nog overeind »stond in deze woestenij en dat reeds ten halve gesloopt »was om tot brandhout voor de wachtvuren te dienen; »daarbuiten lagen de manschappen zoo dicht opéén- »gehoopt, dat Letellier de grootste moeite had om er »door heen te dringen. Niemand luisterde of gaf teeken »van leven op zijne betuiging, dat de maarschalk Oudi- »not, gewond en stervende, toch ook recht had op eene »plaats; en toen hij nader toezag, bemerkte hij, dat het »zieltogenden en dooden waren tot wie hij zich had »gericht. Eindelijk gelukte het hem toch, ons eenen »weg te banen tot de kamer, waar de officieren van »generaal Loïson waren verzameld, zoo dicht opéén- »gedrongen, dat zij konden zitten noch nederliggen,

»maar recht overeind moesten blijven staan om zoo
»min mogelijk plaats in te nemen, de generaal zelf zoo
»goed als zijn état-major. De strikt noodige ruimte om
»de matras van mijnen man neder te leggen werd toch
»nog gevonden, vlak bij de kachel; en ik zette mij op
»het voeteinde neder.

»Als ik mij dit alles weder voor den geest roep en
»mij rekenschap tracht te geven van wat er toen in
»mij omging, begrijp ik maar al te goed, dat men
»het naderhand zoo druk had over de zelfzucht, die er
»toen heerschte. Zeker, ik leed onbeschrijflijk door wat
»ik om mij heen waarnam, maar dat gevoel was zoo
»ondergeschikt aan wat ik gevoelde voor hen, die ik
»liefhad, en, laat ik eerlijk zijn, voor mij zelve, dat ik
»mijzelf bekennen moet tot die gevoelloozen te behooren,
»die de Fransche taal toen met het woord démorali-
»satie hebben verrijkt.

»De doctor wilde trachten, de wond van den maar-
»schalk te verbinden, maar alles bevroor hem tusschen
»de vingers en hij moest het opgeven. Men wilde zich
»tegoed doen aan wat er van Wilna en Koningsbergen
»aan mondvoorraad was medegebracht; maar brood,
»wijn, ham, gevogelte, niets konden wij doen ontdooien,
»zelfs niet in de onmiddellijke nabijheid van het vuur.
»Ternauwernood werd alles van buiten wat vochtig,
»terwijl het binnenste hard bleef als steen. Dat moesten
»wij opgeven. Het schouwspel van al deze ellende was
»dubbel treffend voor die allen, die, zoo pas afgereisd

»uit eene welvoorziene en goed toegeruste garnizoens-
»plaats, zich uit de loopende berichten slechts eene
»flauwe voorstelling hadden gemaakt van den waren
»stand van zaken; en wij werden gedrukt door de ge-
»dachte aan het lot, dat zij geroepen waren tegemoet
»te gaan. De maarschalk wisselde er met Loïson eenige
»treurige woorden over; maar trachtte toch nog de
»schrille kleuren wat te temperen. Hij hoopte ook wer-
»kelijk nog, dat het mogelijk zoude blijken iets van
»onze troepen te vereenigen en dan stand te houden
»voor den Weichsel. Maar ten eerste rekende hij zonder
»den vreeselijken nacht, dien wij juist toen doorleefden
»en die aan onze ruiterij den genadeslag gaf; en ten
»tweede zonder de beide bergpassen bij Wilna en bij
»Kowno, waar onze artillerie bleef steken. Het tweede
»korps, zijn eigen korps, was er door eene bovenmen-
»schelijke krachtsinspanning in geslaagd, zijn geschut
»nog bijna ongeschonden tot Wilna te vervoeren; en
»een van de diepste smartkreten, die ik den maarschalk
»ooit heb hooren slaken, was toen generaal Maison hem
»meldde, dat al dat materiëel aan den voet van dien
»noodlottigen berg verloren was gegaan.... Niemand
»kon slapen in het kleine vertrek, want men vond er
»enkel plaats onder voorwaarde van te blijven staan, en
»wij leden zoozeer, dat het niet was om in te denken,
»wat buiten voorviel. Wij voelden den dood rondom
»ons waren. De kachel ging uit door gebrek aan
»brandstof, en hoe en waar nieuwe gevonden? Het was

»bijna levensgevaarlijk om er op uit te gaan; maar »onze trouwe doctor waagde het toch en kwam triom»fantelijk terug met een stuk van een wagenwiel, dat, »in vlam gebracht, ons de noodige veerkracht hergaf »voor het vertrek. Nog vóór het aanbreken van den »dag gaf Letellier het sein er toe, daar het meer dan »tijd was om beweging te brengen in onze bedienden »en in onze paarden, die, als door een wonder, in de »verschrikkingen van den nacht waren gespaard. De »sneeuw flonkerde zoo helder, dat het reeds licht genoeg »was. Snel droegen wij den maarschalk naar zijn rijtuig; »maar toch niet zoo snel, of wij zagen maar al te »duidelijk, dat alles om de wachtvuren stil en zonder »beweging was. Hoevelen waren er dood en hoevelen »waren er stervende? Ik weet het niet; maar wel weet »ik, dat deze nacht van 7 op 8 December van het jaar »1812 door zijne ongekende koude een der meest »moordende voor onze troepen is geweest.

»Ons afscheid van hen, die in tegenovergestelde »richting trekken moesten, was kort en treurig geweest. »Ik trachtte mijne gedachten te bepalen bij wat mij »het naast aan het harte lag, de redding van den ge»wonden held, dien ik aan den dood wilde betwisten.... »Ik leed veel door de koude, vooral aan teenen en »vingertoppen; maar het zoude nutteloos, bijna schan»delijk zijn geweest om te klagen; daarbij, die pijnlijke »tinteling was een levensteeken; wie doodvriest, voelt »de koude niet. De bleeke zon, die den vorigen dag

»af en toe nog even was doorgekomen, liet zich dezen »tweeden dag in het geheel niet zien; en al heeft zij »bij zulk eenen graad van koude geene kracht, zij »brengt er toch zooveel toe bij om de stemming min»der wanhopig te maken. Opgesloten in ons rijtuig »tusschen dien grijzen hemel boven ons en die verblin»dend witte vlakte om ons heen, was het, of wij in een »reusachtig lijkkleed waren gewikkeld.

»Onze paarden gingen met vaart vooruit en wij reden »denzelfden weg, dien ik was gekomen. Maar nu zag »ik geen levend schepsel meer om de puinhoopen der »verbrande dorpen dwalen. Af en toe meende ik in »eenen enkelen afgebranden schoorsteen eenen voor»post van Kozakken te zien. Ook alleenstaande dennen »joegen mij soms eenen doodelijken schrik aan. Ik »meende, dat mijn man het niet zoude overleven om »krijgsgevangene te zijn, en dan weder maakte ik »mij bezorgd over mijnen oom, die immers enkel om »mijnentwil in deze omstandigheid was gekomen. Wij »konden geene gemeenschap houden met het andere »rijtuig, want onze arme bedienden buitenop waren als »verstijfd van koude en wij konden hen niet als bood»schappers op en af laten stijgen. Diep in één gedoken »en tegen elkander gedrongen trachtten zij zich warm »te houden, en alleen door zich telkens het gelaat met »sneeuw in te wrijven, ontkwamen zij aan het gevaar »van te bevriezen.

»Ons escorte was verdwenen; alleen Letellier reed

»nog even als den vorigen dag naast ons portier....
»Tegen den avond leidde hij ons links af van den
»grooten weg naar een dorp, waar de huizen nog over
»eind stonden en de sporen van verwoesting, die wij
»den ganschen dag voor oogen hadden gehad, niet
»zoo vreeselijk waren. Wij vonden er huisvesting bij
»den pastoor, die twee kleine kamers, eene met eene
»kachel, te onzer beschikking stelde. Weldra waren wij
»allen aangezeten om eenen grooten schotel dampende
»aardappelen, ons eerste maal sedert ons vertrek uit
»Wilna. Maar hoe hongerig wij ook waren, onze door
»eene aanhoudende dysenterie verzwakte magen wei-
»gerden alle voedsel; doch weldadig deed het ons aan,
»dat wij ditmaal met de paarden eene beschutting
»vonden voor den nacht. In de heerlijke zekerheid,
»dat allen bezorgd waren, had ik mij juist, geheel
»gekleed evenwel, op eene matras naast die van den
»maarschalk uitgestrekt, toen een hevige ruk aan de
»huisschel mij weder deed opspringen. Dat is ook de
»eenige maal geweest in mijn leven, dat ik iets, dat
»naar vrees zweemde, op het gelaat van den maar-
»schalk heb gezien. »Dat is eene afdeeling Kozakken,
»»die mij op het spoor is," fluisterde hij. Nauwelijks
»echter had hij uitgesproken, of de pastoor kwam ons
»geruststellen met de tijding, dat men hem was komen
»halen om eenen stervende bij te staan.

»Met het aanbreken van den dag vertrokken wij
»weder, vol dankbaarheid jegens onzen gastheer....

»Maar ofschoon wij eenen betrekkelijk rustigen nacht
»hadden doorgebracht, was de dokter niet tevreden
»over den toestand van de wond van den maarschalk.
»Er was ontsteking bij gekomen en de pijn werd zoo
»hevig, dat de zieke in geen enkele houding harden
»kon. En toch moesten wij voort.... Onderweg hielden
»wij stil in eene ellendige hut, waar eenige Poolsche
»Joden woonden, om te trachten de wond, die steeds
»vuriger werd te verbinden. De doctor wilde er een
»pap op leggen; maar langen tijd ging het niet. Alles
»bevroor in onze handen. Maar ten laatste slaagde de
»doctor toch en dat bracht eenige verlichting."

Zoo ging het verder tot Kowno en den stijf bevroren Niémen over tot aan eenen tweeden bergrug, kleiner dan die achter Wilna, maar even noodlottig voor de Fransche troepen. Met moeite brachten de uitgeputte paarden de reizigers verder, door dorpen, waar de typhus hen reeds vóór was geweest en waar men des morgens haastte tot het vertrek, om aan de besmetting der gevreesde ziekte te ontkomen niet alleen, maar ook aan de steeds verder doordringende voorhoede der Kozakken. De koude bleef altijd even nijpend aanhouden, zoodat de nachten bijna niet waren door te komen; en de levensmiddelen waren zoo schaarsch geworden, dat een enkele gebakken visch moest dienen tot avondmaal voor tien tot twaalf personen; een paar takkebossen was al wat zij konden krijgen om zich te verwarmen. Toch gelukte het, Gumbinnen te bereiken.

Dit was een der stapelplaatsen van het Fransche leger; er heerschte nog eene goede organisatie, en men vond er dadelijk gelegenheid om den maarschalk en zijn gevolg te herbergen.

»Voor het eerst sinds ons vertrek uit Wilna," schrijft Eugénie, »konden wij ons te goed doen aan een gere-»geld maal, dat ons ook werkelijk goed bekwam, daar »wij het rustig en in een verwarmd vertrek konden »nuttigen. Soep en biefstuk met aardappelen, o kinde-»ren, welk een festijn! Maar het beste was nog, dat wij »eindelijk eens van kleederen konden wisselen. Evenals »alle rechtgeaarde romanheldinnen, die, naar het zeggen »van ik weet niet meer welke geestige vrouw, nooit »op de gedachte komen of de gelegenheid hebben om »een schoon hemd aan te doen, droeg ik het mijne en »alles, wat ik maar van winterkleeding bezat, over »elkander nu reeds tien dagen lang. Al mijne kleine »gewoonten van verfijning had ik wel afgeleerd in die »lijdensdagen, en ik heb het toen maar al te goed »leeren begrijpen, dat wie in zorg is over het gemis »van huisvesting en voedsel, zich weinig om reinheid »gaat bekommeren. Die had ik altijd eene allereerste »levensvoorwaarde geacht en de vuile lompen, waar-»mede de armen hunne ellende bedekken, werkten »altijd veel meer op mijn gevoel van medelijden dan »hunne huivering van koude en van honger. Sedert »ben ik wel tot een gezonder en billijker oordeel ge-»komen. Maar te Gumbinnen was ik nog niet genoeg

»gehard in mijn beroep van leerling-marketenster, om »ongevoelig te zijn voor het genot van zeep en kammen »en borstels en schoon linnen. — Het maakte mij ook »zoo gelukkig, dat ik eindelijk weder eens rustig met »mijnen oom van gedachten kon wisselen over de »gebeurtenissen der laatste weken. Te Gumbinnen »begon ik ook weder te hopen, dat wij Frankrijk nog »eens zouden terugzien, want tot zoo ver had ik altijd »de eene of andere catastrophe gevreesd; en het was »eene verademing, toen de wond van den maarschalk, »die zoo hevig ontstoken was geweest door de schok»ken van het rijtuig en door de koude, zich beter liet »aanzien; zoodat wij besloten te Gumbinnen een oogen»blik stil te houden."

Maar naarmate zijn lichamelijk lijden afnam, werd de maarschalk somberder en meer in zich zelf gekeerd; die stemming verbeterde allerminst, toen hij, te Koningsbergen aangekomen, getuige moest zijn van de onverholen vreugde, die eenige Pruisische officieren over den val van den Franschen keizer aan den dag legden. Voort jaagde hij, ofschoon de toestand zijner wond dringend rust gebood, naar Elbing, waar de typhus hem alweer vóór was geweest, en van daar naar Dantzig. Een oponthoud van eenige dagen in laatstgenoemde stad gaf velen, die na hem uit Wilna waren vertrokken, gelegenheid hem in te halen. »Deserteurs, »evenals ik zelf," noemde de maarschalk dezen allen kortweg in zijne bitterheid van gemoed. Maar toch werd

zijn persoon dadelijk weder een middelpunt, waaromheen men zich verzamelde en werd zijne ziekenkamer het toevluchtsoord, »waar een ieder kwam met zijne »hartewonden en andere." De vreugde van elkander weder te vinden werd zoo getemperd door de berichten aangaande de onuitsprekelijke ellende, die nog altijd te Wilna bleef heerschen.

Intusschen was de weersgesteldheid wat verzacht en de sneeuw begon te smelten, toen de reizigers den 31sten December den Oder bereikten, dien zij den volgenden morgen bij het aanbreken van den dag wilden overtrekken. Er was echter geen brug. Gewoonlijk geschiedde de overtocht per pont, maar die was buiten gebruik, nu de rivier dicht lag; terwijl het ijs, naar men zeide, niet sterk genoeg meer was om zich daarop te wagen. »Men ried ons aan eenige dagen te wachten," schrijft Eugénie; »dan zoude het ijs gebroken zijn en »de pont weder kunnen werken. Dit voorstel vond ech»ter niet den minsten ingang bij den maarschalk, die, »als ware er geen woord gezegd, den postillon beval »door te rijden, en daar gingen wij met de logge koets »en de zes paarden op die gebroken ijsvlakte, die ik »bij iederen hoefslag hoorde kraken. En dan het tweede »rijtuig achter ons! Als wij al levend over komen, »dacht ik, dan hebben wij toch het ijs een schok ge»geven, waardoor het stellig zal bezwijken onder het »gewicht van hen, die ons volgen. Maar God heeft ons »ook toen bewaard, en den 1sten Januari 1813 kwamen

»wij te Berlijn. Daar vonden wij als nieuwjaarsgeschenk »het vermaarde en verpletterende 29ste bulletin van het »Groote Leger, dat geheel Frankrijk verslagen deed »staan.

»Wel was er aanleiding te over geweest om zich »te verontrusten, maar die algemeene onrust was nog »vaag gebleven. Men zuchtte over dien verren, gerekten »krijg en vroeg zich af, waartoe die leiden moest; maar »het vertrouwen in de gelukster en in het beleid des »keizers was nog ongeschokt gebleven. Nu deed hij »zelf den blinddoek van aller oogen vallen door eene »volledige opsomming van al de rampen, die hem had»den getroffen. De maarschalk had gewild, dat dit alles »niet openbaar zoude worden. Overweldigd en sprake»loos door de lezing van het bulletin, dat alles bloot »legde, wendde hij zich tot ons met een gebaar, dat »maar al te welsprekend aanduidde, dat wij zwijgen »moesten; en de plaats, waar hij dezen kelk moest »drinken, maakte dien nog bitterder voor mijnen echt»genoot. Want Berlijn, dat hij weinige maanden te »voren nog als zegevierend aan het hoofd zijner troe»pen was binnengetrokken, Berlijn, waar wij tot twee»maal toe de meesters waren geweest, Berlijn las nu »met ons de treurmare. Wat wonder, dat niettegen»staande de koning van Pruisen ons met de grootste »welwillendheid tegemoet kwam, de grond ons onder »de voeten brandde."

Weinige dagen later bereikte Eugénie Leipzig, en

vandaar ging de reis zonder verdere bezwaren over Weimar, Mainz en Metz naar Bar-le-Duc, waar zij aankwam na eene afwezigheid van vier maanden, die haar als zoovele jaren schenen.

V

»Ik was zielsgelukkig weder thuis te zijn," schrijft Eugénie, »bij mijne moeder, bij mijne zuster, terwijl de »genezing der wond van mijnen echtgenoot met den »dag vooruitging; er was reden te over om onuit»sprekelijk dankbaar te zijn aan God, en dat was ik »ook uit het diepst van mijn hart. Maar toch had ik »moeite om de opgewekte, gelijkmatige stemming, die »mij gewoonlijk eigen was, te bewaren. Ik was te diep »geschokt; eerst door de beide catastrophen, die zoo »van nabij het leven van mijn echtgenoot hadden »bedreigd, en dan ten tweede door al wat ik van ijse»lijkheden en van lijden had bijgewoond, en bovendien »nu al dadelijk door het gerucht van eenen nieuwen »veldtocht. Ondertusschen was dit enkele vooruitzicht »reeds voldoende om den maarschalk met vroolijken »moed te bezielen en hem al de onlijdelijke herinne»ringen der laatste maanden te doen vergeten. Wij »brachten het tweede deel van den winter buiten door, »op ons kasteel te Jean d'Heurs, waar de maarschalk,

»weder onvermoeid en krachtig als ooit, groote jacht-
»partijen aanlegde; meermalen zag ik den vloer van
»de groote voorhal letterlijk bedekt met grof wild:
»everzwijnen, herten en ettelijke ruige wolven, die toen
»nog het nabijgelegen bosch van Landremont onveilig
»maakten. En terwijl dit onrustige, woelige geslacht
»aldus op zijne wijze uitrustte, beraamde de keizer tegen
»het voorjaar nog eene gansch andere jacht. Allengs
»begon men te begrijpen wat de bedoeling was ge-
»weest van die onomwonden, verpletterende bekentenis
»onzer verliezen in het 29ste bulletin. De volledige op-
»somming van zooveel rampen, terwijl de door Enge-
»land aangevuurde krijg met Spanje onze zuidelijke
»grens bedreigde en Rusland, nu openlijk gesteund
»door Pruisen, reeds naar den Oder optrok, rechtvaar-
»digde immers een beroep op het volk tot eene uiterste
»krachtsinspanning."

De maatregelen des keizers werden zoo snel getroffen, dat men eene hernieuwing der vijandelijkheden reeds in den loop van April voor mogelijk begon te houden. Half Maart wilde Oudinot dan ook niet langer uitstellen om den keizer zijne opwachting te maken, ten einde dezen te toonen, dat hij weder ten volle in staat was om in werkelijken dienst te komen. Zijne jonge vrouw moest hem vergezellen; maar uitgeput en verzwakt door wat zij had doorleefd en zieker, dan zij het zich zelve wilde bekennen, kwam zij slechts te Parijs aan, om daar door eene doodelijke krankheid aan den

rand van het graf te worden gebracht. Haar jong, krachtig gestel en de innige toewijding van haar echtgenoot behielden echter de overhand. Zij herstelde snel; »en dat was ook noodig," schrijft zij, »want de duur »van ons verblijf te Parijs was bepaald door den tijd, »waarop de maarschalk naar het leger moest vertrekken. »Ik hoorde dan ook van niet veel anders dan van oor»logsberekeningen, wat weinig opwekkend was voor »eene herstellende; maar het tegenwoordige drong en »gaf veel te doen en ik moest mij zelven sparen voor »de toekomst, die ik mij zwaar en donker dacht."

Zoodra zij wat op krachten was gekomen, liet de maarschalk haar eenige merkwaardigheden der hoofdstad zien, en toen kwam de gevreesde voorstelling aan het hof. Eerst bij den keizer, dien zij nu voor de eerste maal van aangezicht tot aangezicht zag en wiens persoon een onuitwischbaren indruk op haar maakte. »Ik hoor nog zijne stem," verhaalt zij, »en nog altijd »zie ik dat donker blauwe oog, dat men even weinig »tegenblikken kon, als men in de zon kan zien; maar »dat men eerder raadde dan zag, en waardoor men in»stinctmatig en voor goed werd gewonnen." Daarna de keizerin, Marie Louise, groot, recht, mager en schuw, die haar eenige onbeduidende woorden toevoegde en snel weder ontsloeg; de moeder des keizers, die naar den uitdrukkelijken wensch van haren zoon door groot ceremonieel was omgeven, maar die haar hartelijk en eenvoudig ontving; koningin Julie, de echtgenoote van

koning Joseph van Spanje, die nog weinig gewend scheen aan de weelde van het oogenblik; en eindelijk op Malmaison keizerin Joséphine, die dadelijk Eugénie's hart voor zich wist te winnen door de vriendelijke, tegemoetkomende vragen, waarmede zij de jonge vrouw, die zichtbaar verlegen was, op haar gemak wist te brengen.

Maar intusschen naderde de tijd, waarop de maarschalk moest afreizen naar zijnen post, Eugénie ditmaal achterlatende op het kasteel te Jean d'Heurs, daar tijdens zijn verblijf te Parijs zijn huis te Bar-le-Duc geheel was afgebrand. Wel zond de keizer, toen hij het bericht vernam, eene gift van 100.000 francs uit zijne particuliere kas; maar zijn gunstbewijs was voor Eugénie nauwelijks eene vergoeding voor wat er verloren was aan meubilair, dat de maarschalk bij gelegenheid van zijn huwelijk met haar, geheel had doen vernieuwen en vooral aan het prachtige linnen, dat hij als bruidsgift voor haar had medegebracht uit Holland, van het fraaiste dat er in dat land aan lijnwaad te vinden was.

Die brand van haar huis drukte haar als een voorteeken van komende rampen, en hare sombere voorgevoelens aangaande den afloop van den nieuwen veldtocht werden maar al te zeer bevestigd. Wel was de overwinning bij Lutzen een schitterend begin; maar naarmate het seizoen verliep, nam de afval onder de bondgenooten toe en verkreeg de stand van zaken een dreigender aanzien. De weg naar Berlijn werd den

keizer afgesneden; en na de overweldigende nederlaag der keizerlijke troepen bij Leipzig viel op Oudinot de eervolle maar geduchte taak, om, aan het hoofd der achterhoede, den terugtocht van het leger te dekken. Het was een vreeslijk ambt, waarin hij voortdurend straffen en vonnissen moest; en Eugénie zag hem huiveren, wanneer hij later verhaalde van de gestrengheid, die hij had moeten oefenen over de ongelukkige soldaten, die uit nood deserteerden en aan het plunderen sloegen. Telkens maakte hij keert, om dan al strijdende tijd te winnen voor de verhongerde en ongewapende achterblijvers, die zich dikwijls maar al te gewillig den Kozakken in handen lieten vallen, in de hoop, dat die hun dan ten minste brood zouden geven. Daar hij met de zijnen den trein sloot, vond hij overal op zijnen weg woningen, stallen en schuren reeds overvol met gewonden, kranken en stervenden, zoodat hij met zijne manschappen des nachts onder den blooten hemel moest kampeeren, terwijl men in de duisternis de om het leger zwermende Kozakken met schrillen kreet hoorde roepen: »Parijs, Parijs!" Oudinot verzamelde al zijn wilskracht; maar lichamelijk was hij tegen het aanschouwen van zooveel ellende niet bestand. De typhus, die de rijen zijner troepen dunde, velde ook hem; en bewusteloos, bijkans stervende, werd hij door bevriende handen naar Jean d'Heurs gebracht. Ook ditmaal echter herstelde hij onder Eugénie's goede zorgen, en toen de vijand den 10den December 1813 den Rijn overtrok en

Frankrijk zelf binnendrong, haastte de maarschalk naar het leger terug.

Hij had Eugénie vooraf naar Parijs gebracht, daar het zich liet aanzien, dat Champagne en Lotharingen de eerste prooi der Verbonden Mogendheden zouden worden, eene berekening, die maar al te zeer bevestigd werd. Alras ontving Eugénie bericht, dat beide steden, Vitry en Bar-le-Duc, in handen der Geallieerden waren en altijd week het keizerlijk leger meer terug. Zelfs Oudinot begon de mogelijkheid eener inneming van Parijs te duchten, zich echter nog vastklampende aan de hoop, dat de keizer achter de Loire stand zoude kunnen houden, nog altijd krachtig genoeg om eervolle vredesvoorwaarden te bedingen. »Maar daartoe be-»hoefde het leger den steun der natie," schrijft Eugénie, »en Frankrijk was volstrektelijk uitgeput; niet zoozeer »wat geld betrof; dat betrokken wij nog wel uit de »landen, die wij hadden overwonnen, maar wat de »weerbare manschap aanging. Dit laatste gebrek, waarin »men door steeds nieuwe lichtingen trachtte te voorzien, »bracht allerwege radeloosheid en verslagenheid in de »gezinnen. De nijverheid leed er onder in de stad, en »op het platteland liepen vrouwen en meisjes achter »den ploeg. De arme werd gedwongen tot afstand van »den laatstovergebleven zoon, in wien hij dan den laat-»sten steun verloor. Menige vermogende familie ont-»zegde zich het allernoodigste om den jongen man vrij »te koopen, dien men dan toch nog niet behouden kon;

»fortuin en rang beveiligden niet voor eene inlijving in
»de nieuw opgerichte garde d'honneur. Vrede,
»vrede! klonk het in aller hart; maar tot handelen
»kwam het niet; men raakte onderling verdeeld en liet
»zich uit in heftige wederzijdsche verwijten, in stede
»van de handen ineen te slaan en zich te verdedigen
»tegen den steeds verder voortdringenden vijand."

Slechts zelden kreeg Eugénie in die spannende dagen van afwachting te Parijs betrouwbare tijding. De verbinding met het leger was verbroken en ternauwernood kon zij te weten komen, waar het korps van haren echtgenoot zich bevond. Intusschen naderde het leger der Geallieerden tot voor Parijs, en den 29sten Maart 1814 vernam Eugénie, dat de keizerin Marie Louise met den koning van Rome en den Raad van Regentschap de wijk had genomen naar Versailles. In hare verlatenheid meende zij het hof te moeten volgen, en dit te meer, omdat de maarschalk bij zijn vertrek naar het leger haar had toevertrouwd aan de hoede van zijnen vriend, den graaf van Saint-Aulaire, die, als kamerheer van de keizerin, nu met zijn gezin eveneens naar Versailles vertrok. Aan den vooravond der capitulatie van Parijs en van den intocht der Verbonden Mogendheden reisde zij af, met de stille verzuchting in het hart, dat de keizerin-regentes toch maar stand had willen houden in het bewustzijn der haar door haren gemaal toevertrouwde macht, en trots de kleinmoedigheid harer raadgevers; de Geallieerden zouden dan im-

mers de rechten van haren zoon, den kleinzoon van den keizer van Oostenrijk, ongetwijfeld wel hebben moeten eerbiedigen. Pijnlijk ook gevoelde zij zich getroffen door wat men haar verhaalde van het instinctmatig verzet van den koning van Rome, die zich vastklemde aan de gordijnen zijner kamer, toen men hem wilde wegvoeren uit de Tuileriën. Het was niets meer dan de gril van een driejarig kind, dat dien dag nu eens niet uit rijden wilde gaan, heette het; maar Eugénie zag er toch een voorteeken in.

»Het was reeds avond, toen wij te Versailles aan»kwamen," verhaalt zij verder, »en onzen intrek namen »in eene kleine herberg. Den ganschen nacht hoorden »wij het geraas van voorbijtrekkende menschen, wagens »en paarden en den volgenden morgen verlichtte het »volle daglicht het verwonderlijkste schouwspel. Het »hield ons onbewegelijk aan onze vensters geboeid, »want wat wij daar zagen trekken, kinderen, dat was »het Keizerrijk! Het Keizerrijk ging daar voorbij met »al zijn heerlijkheid: ministers, in koetsen met zes »paarden, hunne portefeuille, hunne vrouwen, hunne »kinderen en hunne kostbaarheden wegvoerende; de »geheele staatsraad, de archieven, de diamanten van de »kroon, de verschillende bureaux van administratie; en »tusschen al die brokstukken van macht en gezag, arme »huisgezinnen met al hunne tilbare have op karren »geladen, om die in veiligheid te brengen voor de ge»vreesde plundering, welke hen hunne woningen deed

»ontruimen. Boven alles uit hoorden wij sinds het aan-
»breken van den dag het dreunend gebulder van het
»geschut. De graaf van Saint-Aulaire ging telkens op
»tijding uit bij de vele bekenden, die in hun gebla-
»zoeneerde koetsen voorbij trokken; maar hij vernam
»weinig anders, dan dat er voor de poorten van Parijs
»werd gevochten; en dat wisten wij toch al reeds."

Maar zelve moesten Eugénie en haar gezelschap ook verder, al wisten zij nauwelijks recht waarheen. Om acht uren in den avond verlieten zij de herberg, om nu ook deel uit te maken van dien eindeloozen trein. De verwarring op den weg bij volslagen duisternis was schrikwekkend, en toen zij om twee uur in den nacht Rambouillet bereikten, moesten zij halt houden om de uitgeputte paarden te laten uitrusten en voederen; terwijl zij zelven in de rijtuigen bleven te midden van eene dicht op één gedrongen menigte van menschen en paarden, waaruit zij niet dan met de meeste moeite weder vrij kwamen. Den derden dag bereikten zij Chartres, en hier scheidde Eugénie zich af van hare vrienden, daar de maarschalk in geval van grooten nood zich achter de Loire wilde verschansen en haar had gezegd dan daarheen haren weg te nemen. Haar van nu af eenzame tocht met een koetsier, eerst kortelings in haren dienst, en dien zij slechts ten halve vertrouwde, joeg haar duizend angsten aan. In de pleisterplaatsen, waar zij zich moest ophouden, werd zij afgezet en bedrogen. Vóór haar was de weg nog vrij; maar achter

haar kwamen de vijandelijke troepen steeds nader, en eens dankte zij het enkel aan de tijdige waarschuwing van eenen vereerder van Oudinot, dat zij het dorp, waar zij had overnacht, weder kon verlaten nog eer het door den vijand werd bezet. Onderweg vernam zij, dat de Geallieerden Parijs waren binnengetrokken en hoorde zij vage geruchten van eenen terugkeer der Bourbons. »Ik wist niet wat te denken," schrijft zij; »de keizer »overwonnen en onttroond: het was niet om te gelooven, »en dat hij zich vrijwillig zoude hebben onderworpen, »was nog onmogelijker. Uit den drom van verwarde »voorstellingen, die mij bestormden, rees altijd weder »de gedachte aan die verschansing achter de Loire op, »die ik in den geest reeds tot op het uiterste door »mijnen echtgenoot zag verdedigen. Meer dan ooit ver»langde ik nu, de rivier over te komen en Poitiers te »bereiken, waar ik wist, dat mijne zuster bij verwanten »van haren man de wijk had genomen." Zoo bereikte zij Tours, waar zij eenige dagen stilhield, in de hoop eindelijk betrouwbare berichten te kunnen inwinnen. Zij vond er vele vrienden en bekenden, gevlucht als zij en dolende zonder bepaald doel en zonder zekerheid aangaande hunne betrekkingen in het leger. »O, die »volstrekte onzekerheid woog als lood en soms dreigde ik »er onder te bezwijken. Ik wist, dat de meest ingrijpende »gebeurtenissen plaats hadden, die voor mijnen echt»genoot en voor mijn volk van het hoogste aanbelang »waren, en toch kon ik niets bepaalds te weten komen.

»Maar het was toen juist de stille week vóór Paschen, »en binnen de altijd openstaande deuren der kerken »vond ik steeds den troost, dien ik behoefde."

Doch eindelijk gaf de prefect een wolk van nieuwsbladen tegelijk uit. Zij waren gedrukt onder het voorloopig bewind en brachten ten laatste een geregeld bericht van wat er sinds den 30sten Maart was geschied: den afstand des keizers, het sluiten van den zoo vurig begeerden vrede, en de herroeping der Bourbons. »Ik »bleef ontzet en sprakeloos op dit bericht," verhaalt Eugénie; »ik voelde mij geslingerd door den traditio»neelen eerbied, die mij als kind voor de Bourbons was »ingeprent en door mijne dwepende bewondering als jong »meisje en als jonge vrouw voor het keizerrijk. Maar »mijn eigen willen en wenschen moest zich regelen naar »dat van mijnen echtgenoot en mijn hoofd gloeide bij »al die vragen en berekeningen. Het was als een heete »koorts, die, gevoegd bij mijn gebrek aan onder»vinding, mij als verlamde, waar ik had moeten han»delen; en hoevelen bleven er niet, evenals ik, beslui»teloos staan!"

Zoo vond haar een adjudant van Oudinot, dien deze na het sluiten van den vrede had afgezonden om zijne vrouw te zoeken, en die haar weder naar Parijs terug geleidde. Hier trof zij den maarschalk aan, reeds deel uitmakende van het nieuwe gouvernement. Het was hem bij den val van het keizerrijk smartelijk te moede geweest, toen die schitterende periode uit zijn krijgsmans-

leven voor goed werd afgesneden, terwijl hij den keizer, die hem met gunstbewijzen had overladen, in dankbare, vereerende herinnering bleef houden. Maar nu diens vrijwillige afstand van den troon hem had ontheven van zijnen eed, meende hij de uitnoodiging, die hem en zijnen wapenbroeders werd gedaan om zich aan te sluiten bij het nieuwe bewind, in het belang van zijn volk niet te mogen weigeren, hoeveel het hem ook persoonlijk mocht kosten om te breken met het verleden. Dadelijk tot minister van staat benoemd, wendde hij al zijnen invloed aan om bemiddelend op te treden tusschen de verschillende belangen en partijen, die van het leger, van de royalisten en van de terugkeerende émigrés; belangen, welke in dit tijdperk van overgang maar al te dikwijls in botsing kwamen. Zijn naam en zijn voorbeeld deden veel om het leger voor de nieuwe regeering te behouden en eene dreigende uitbarsting van verzet te voorkomen. — Het waren drukke, woelige dagen en Eugénie zag haren echtgenoot weinig, daar hij voortdurend op de Tuileriën te doen had en eene reeks van feesten, waarbij zij naar haren rang eene voorname plaats bekleedde, den terugkeer der Bourbons in hunne hoofdstad inleidde.

Als in triomf werden dezen ingehaald door al die aanhangers van het koningschap, die onder het consulaat en het keizerrijk noode hadden gezwegen, terwijl vroegere aanhangers van het keizerrijk hunne komst begroetten als eenen waarborg van den zoo vurig begeerden vrede.

In Eugénie ontwaakten oude herinneringen, schijnbaar slechts uitgewischt door den tijd en verdrongen door de schitterende gebeurtenissen der laatste jaren. Het schoot haar weder te binnen, hoe hare moeder en hare tantes weenden, als de namen werden genoemd van Lodewijk XVI, van Marie-Antoinette, van Madame Elisabeth en van den armen kleinen dauphin; hoe men alle bijzonderheden, die men kon te weten komen van *Monsieur*, nu Lodewijk XVIII, met zorg bewaarde en, afgaande op eenige vage gegevens, een bijna dweepzieke bewondering koesterde voor diens broeder, den graaf van Artois. Zij trachtte zich in te denken, hoe groot de vreugde van hare gansche familie moest zijn bij dezen ongedachten keer van zaken, en liet zich meevoeren met den stroom van geestdrift om haar heen bij de hulde, die den koning bij de eerste galavoorstelling in de opera werd gebracht; bij de recepties ten hove en bij de verschillende prinsen van den bloede; bij het feest, dat de stad Parijs den koning aanbood en waarbij de twaalf maires, in ambtsgewaad achter den koninklijken zetel opgesteld, aan tafel dienden, terwijl het gevolg, waartoe ook de maarschalken met hunne echtgenooten behoorden, de schotels ontving uit de handen der leden van den gemeenteraad, mede in gala-costuum.

Doch reeds voelde Oudinot iets van den terugslag der dwepende opgewondenheid, die op de afkondiging der door Lodewijk XVIII naar Engelsch model opgestelde constitutie volgde. Het weldadig gevoel van rust

en veiligheid, dat de terugkeer van den vrede na zoovele langdurige oorlogen met zich bracht, werd reeds spoedig getemperd door kleine wolken, die aan den politieken horizon oprezen. De vrijheid van drukpers gaf aanleiding tot bitterheid en verdeeldheid, en gaf ook uitdrukking aan velerlei, dat beter onuitgesproken ware gebleven. Oudinots waarschuwing om het leger, en althans de oude keizerlijke garde, niet noodeloos te kwetsen in hunne gevoelens van eigenwaarde en van trouw aan een schitterend verleden, werd òf niet verstaan òf slechts ten halve opgevolgd. Over het algemeen bleef het meest bij halve maatregelen, en dat wekte weldra eene doffe ontevredenheid en een kwalijk bedwongen verzet bij alle partijen. »Ik werd er soms »zeer bedroefd onder," schrijft Eugénie; »ik vond altijd, »dat iedereen gelijk had of dat iedereen ongelijk had, »juist zooals men het nemen wil. Evenals mijn echt»genoot zoude ik alles hebben willen doen om te be»middelen en te vereenigen. Als vertegenwoordiger der »belangen van het leger, dat hem verafgoodde en als »de vertrouwde der émigrés, waarvan hij er velen in »hunne verdrukking met raad en daad geholpen had, »was de maarschalk onafgebroken werkzaam; hier om »een gestreng, vermanend woord te doen hooren, daar »om te troosten en te bemoedigen en overal om te »pleiten voor de belangen van iedereen; zoowel bij den »vorst en bij de prinsen van het koninklijk huis, bij »wie hij ten allen tijde toegang had, als bij de minis-

»ters. Zijn tijd was zoo bezet met al die bemoeiingen, »dat ik hem bijna niet zag." Maar te midden van dien chaos van eene regeering, die inéénstortte en van eene andere regeering, die op hare puinhoopen weder moest worden opgebouwd, terwijl hij in de eerste eenen aanzienlijken, werkzamen post had bekleed en een niet minder gewichtig aandeel had aan den arbeid, dien de regeling van de tweede vorderde, kwam de gedachte aan eigen wenschen voor den maarschalk eerst in de laatste plaats. Zoo gaarne waren hij en zijne vrouw ten minste voor korten tijd teruggekeerd naar Bar-le-Duc, om rustig in eigen kring een oogenblik stil te staan bij het verledene en te overwegen, wat het tegenwoordige bracht en wat de toekomst beloofde; maar de heele zomer van het jaar 1814 hield hen onafgebroken aan het hof gebonden.

In het najaar daaraanvolgende gewerd Oudinot, in zijnen rang van opperbevelhebber der oude keizerlijke garde, die sinds de Restauratie in Metz en Nancy was gelegerd, de opdracht om daar alles te regelen voor eene voorgenomen reis van den hertog van Berry, den neef en vermoedelijken opvolger des konings, ten einde zich ook in het Oosten des lands te doen huldigen. »Aan die beschikking," schrijft Eugénie, »dankte ik »de gelegenheid om eindelijk mijne moeder en mijne »familie te Vitry weder te kunnen begroeten: eene »gelegenheid, die ik echter moest waarnemen in de »vlucht, want de uren waren geteld. Maar er kan veel

»worden gezegd en verstaan binnen den tijd van eenige »oogenblikken, en ik vernam tallooze bijzonderheden »van wat de mijnen hadden geleden onder de ver-»schrikkingen van den binnenlandschen oorlog. Ook te »Bar-le-Duc bleven wij kort; de maarschalk had veel »te doen en verhaastte de afreis naar Nancy." Weldra volgde de hertog van Berry op zijnen tocht door de verschillende grensvestingen, waar Oudinot hem rondleidde en Eugénie de taak van gastvrouw had te vervullen. Het vorstelijk bezoek was het sein tot een lange reeks van revues en manoeuvres over dag en van tooneelvoorstellingen, bals en vuurwerk des avonds. De prins was een vroolijk, opgewekt middelpunt voor al de feestelijkheden en Eugénie leerde hem waardeeren om zijn eerlijk en edelmoedig, schoon wat onstuimig karakter, om zijn veelzijdige kennis en fijnen kunstzin. Hij wenschte zijn reis te besluiten met een bezoek aan de familie Oudinot, eerst in haar huis te Bar-le-Duc, en daarna ook nog in haar kasteel te Jean d'Heurs. Het waren drukke dagen voor Eugénie; maar zij wist, dat het den maarschalk gelukkig maakte, als zijn geliefd buitenverblijf zich op zijn voordeeligst voordeed en dat hij van dezen tocht veel verwachtte om de gemoederen te winnen van hen, die nog verre waren gebleven van het vorstenhuis. Het persoonlijk optreden van een der leden van dat geslacht moest daartoe krachtig medewerken en de feesten konden dienen om den toegang tot den prins gemakkelijk te maken.

VI

In het begin van 1815, toen hij nog slechts voor korten tijd te Parijs was teruggekeerd, werd den maarschalk aangezegd, dat hij zich metterwoon moest vestigen binnen Metz, de hoofdstad van zijn gouvernement en niet minder belangrijk als grensvesting dan als garnizoensplaats der oude keizerlijke garde, die daar en te Nancy was ingedeeld. Oudinot betrok er als commandant der stad de zoogenaamde Princerie, waar hij zich voorstelde de notabelen van gemeente en provincie, de officieren en wie al meer, veel bij zich te ontvangen. Naar zijnen gezelligen, opgewekten aard zag hij bovendien bijna dagelijks de officieren van zijn staf aan zijn tafel. Het was eene levenswijze, die Eugénie de handen vol gaf, daar het groote gebouw slechts ten halve was gemeubeld en zij haren echtgenoot niet wilde lastig vallen met bezwaren over allerlei materiëele moeilijkheden. »Ik wist niet, of wij »voor lang of voor kort hier waren ingedeeld," schrijft zij, »en al dat ontvangen en representeeren bij die »gebrekkige en voorloopige inrichting was wel wat »overweldigend; alles schikte zich echter, en in de »eerste dagen van Maart wenschte de maarschalk een »groot bal te geven, wat mijne zorgen als vrouw des »huizes nog verdubbelde.

»De dag kwam; en na nog eenen laatsten blik over »de toebereidselen voor het feest, wilde ik mij gaan

»kleeden, toen ik werd verrast door de ongelooflijke
»tijding, dat de keizer te Cannes was geland en recht
»op Parijs aantrok, te midden van de kern zijner garde
»uit het eiland Elba, een kern, die als een sneeuwbal
»wies en reeds na weinige uren eene indrukwekkende
»macht vertegenwoordigde. Ik stond nog ongeloovig
»en twijfelend, toen de maarschalk mijne kamer binnen-
»trad en mij de bevestiging gaf van het bericht, dat
»een koerier van den minister van oorlog hem zoo
»juist had gebracht. Hij droeg mij op te zorgen, dat
»het bal zoo opgewekt mogelijk verliep, zonder iemand
»recht te geven te veronderstellen, dat ik iets wist, of
»te veroorloven, dat men mij liet blijken dat men reeds
»onderricht was, ten einde hem daardoor in de ge-
»legenheid te stellen in alle stilte een buitengewone
»raadsvergadering te beleggen met de hoofdofficieren
»en de notabelen der stad."

Zijne opdracht werd trouw vervuld. Eugénie danste ditmaal zelve, wat zij anders nooit deed op de feesten van haren reeds bejaarden echtgenoot; muziek en dans gingen onafgebroken voort en eerst na middernacht, na afloop van het bal, uitgeput van vermoeienis, van inspanning en van verlangen naar tijding, kon zij den maarschalk, die zich den geheelen avond niet had vertoond, weder opzoeken om te vernemen, dat hij last had gekregen om met een deel der oude garde op te trekken in de richting van Langres en daar den marsch des keizers, die van Grenoble, waar hij in triomf was

ingehaald, recht op Parijs afging, tegen te houden. Oudinot ontveinsde zich niet, dat de stemming der troepen niet te vertrouwen was en nam de zorgvuldigste maatregelen zoowel voor het behoud van Metz, de belangrijkste grensvesting van het land, als voor zijnen tocht van den volgenden dag. Een deel zijner manschappen had hij reeds op weg gezonden naar Toul, en den volgenden morgen vroeg volgde hij zelf met zijne vrouw, die hij voorloopig, in het voorbij trekken, te Bar-le-Duc bij hare familie wilde brengen.

»Het was reeds avond, toen wij te Toul aankwamen," verhaalt Eugénie, »en onzen intrek namen in een hotel »op de Place d'Armes. Het wemelde er van offi»cieren en men had de grootste kamer wel voor mijnen »echtgenoot opengehouden, maar dat was ook alles »wat er te krijgen was; er bleef geen hoekje over, »waar ik mij kon terugtrekken. Onmiddellijk na zijne »aankomst deed de maarschalk de officieren van alle »rangen bij zich ontbieden, van de kolonels tot de »onderofficieren. Zij kwamen en vulden dicht opéén»gedrongen onze kamer, eenen kring vormend om den »maarschalk heen. Zwijgend wachtte deze, tot allen »aanwezig waren; toen zeide hij ongeveer: »Mijne »»heeren! in de tegenwoordige omstandigheden kom »»ik een beroep doen op uwe goede trouw. Wij zijn »»opgetrokken onder de witte cocarde. Morgen, voor »»ons vertrek, wensch ik eene revue over u te houden; »»met welken kreet zult gij en uwe troepen dan mijn:

»»Leve de koning! beantwoorden?" Nooit had ik iets »zoo aangrijpends bijgewoond. Ik had mij half ver»scholen achter een gordijn en was zoo de gedwongen »getuige van dit geheel eenig tooneel. Twee kaarsen in »gewone herbergkandelaars verlichtten alles voldoende »om geenen enkelen trek te verliezen; hun bleeke weer»schijn op al die mannelijke, ernstige gelaatstrekken »werkte onbeschrijflijk. Maar het aanhoudende zwijgen, »hoe veelzeggend ook, kon den maarschalk toch niet »als een antwoord gelden. Ik zag eene uitbarsting »komen; iedere seconde was een eeuw.... Eindelijk »bracht hij de woorden uit: »Welnu, mijne Heeren?" »Toen trad een jong officier van minderen rang naar »voren en zeide: »Ja, maarschalk, u hebt recht op een »»antwoord en niemand hier zal mij logenstraffen. »»Op uw kreet van: Leve de koning! zullen wij allen »»antwoorden met: Leve de Keizer!" »Ik dank u, »»mijnheer," was al wat de maarschalk antwoordde; »daarna groette hij hen en zij dropen af, de een na »den ander, zonder verder nog één woord te uiten.

»Dien zelfden avond nog bracht de maarschalk mij »naar Jean d'Heurs, om den volgenden morgen, te »Toul teruggekeerd, zich te stellen aan het hoofd zijner »troepen, die toen nog dezelfde kleuren droegen als »hij: want al was aller hart ontwijfelbaar reeds in op»stand, geen enkel uitwendig teeken, geene enkele »tekortkoming aan de gewone krijgstucht had den »opperbevelhebber vooralsnog het recht gegeven te

»handelen, alsof zijne soldaten reeds tot de tegenpartij
»waren overgeloopen. Maar in bitterheid en spanning
»zag hij de crisis naderen en de uitbarsting kwam te
»Chaumont. Daar, terwijl hij het bericht had ontvangen,
»dat de maarschalk Ney, aan het hoofd zijner troepen,
»van den koning tot den keizer was overgegaan, deed
»eene afdeeling zijner grenadiers, die hij vooruitgezon-
»den had, hem aanzeggen, dat zij uit eerbied voor zijn
»persoon tot nog toe de witte cocarde hadden be-
»houden, maar dat zij meenden hem te moeten ver-
»wittigen, dat zij niet langer wilden dralen met de
»driekleur weder aan te nemen en onder dat veldteeken
»den keizer tegemoet te trekken, niet om dezen te
»bestrijden, maar om zich bij dezen aan te sluiten,
»terwijl zij hunnen ouden bevelhebber smeekten, hen
»ook nu niet te verlaten.

»Als eenig antwoord liet de maarschalk onmiddellijk
»zijn postrijtuig voorkomen, haalde mij af van Jean
»d'Heurs en snelde met mij zonder een oogenblik op-
»onthoud terug naar Metz, waar hij terstond den staat
»van beleg deed afkondigen, vóór alles er op bedacht
»die sterke grensstad voor het vaderland te bewaren.
»Hier was de algemeene opgewondenheid sedert ons
»vertrek nog versterkt door al de verschillende, snel
»op elkander volgende berichten aangaande den tocht
»des keizers. De proclamatie, die den staat van beleg
»afkondigde, opgesteld in naam des konings en aan
»alle hoeken der straten aangeplakt, bracht de gemoe-

»deren nog meer in beweging. Een deel der burgerij »en een deel van het garnizoen waren reeds in sterke »gisting, en intusschen hield de maarschalk in de »Princerie zitting met den prefect, de generaals, de »hoofdofficieren en de notabelen. Wat een leven van »spanning leefde ik in die lange uren, die samenvielen »met den intocht des keizers binnen Parijs.

»Mijne vertrekken lagen op de eerste verdieping en »zagen uit op de Place d'Armes. Ik verliet mijne »kamer enkel op het uur van het middagmaal, dat »ongeregeld en onrustig met aanhoudende stoornissen »plaats had. Den avond van den tweeden dag na onzen »terugkeer was ik weder boven gekomen en zat ik »alleen voor het vuur, in eene gedrukte stemming na »te denken over de gebeurtenissen van den dag van »heden en van dien van morgen, toen ik een dof »gedruisch hoorde, waaraan ik eerst geene beteekenis »wist te geven. Het nam echter zoo zeer toe, dat ik »opstond en naar het venster ging, en toen zag ik, dat »de Place d'Armes letterlijk was bedekt met men»schen, terwijl wat eerst een dof gedruisch was ge»weest een dreigenden klank aannam. Met mijn gelaat »tegen de vensterruiten gedrukt en de ooren wijd »geopend, zag en hoorde ik het oproer, dat opkwam »als de golven van de zee. Men wilde de deur van de »Princerie inloopen, toen de maarschalk naar buiten »trad en zich midden onder het volk begaf. Hij sprak, »en ik zag, dat er naar hem werd geluisterd, terwijl

»er maatregelen werden genomen om de menigte te »verdeelen en te doen uitééngaan. Maar het was »moeilijk om van de troepen te verkrijgen, dat zij de »kreten deden verstommen, die maar al te goed hunne »eigene gevoelens uitdrukten. Het slechte weder en »het late uur werkten echter mede om de rust te her-»stellen; men verdubbelde de wacht en den ganschen »nacht bleef de maarschalk aan het werk, berichten »ontvangend, orders zendend en maatregelen nemend »voor de naaste toekomst. Den volgenden dag scheen »de stand van zaken nog wel onrustig, maar minder »dreigend. Ik bleef op post voor mijn raam, van waar »ik alles uitstekend kon overzien en van wat er voor-»viel bericht zenden aan den maarschalk, die, zonder »ophouden werkzaam in zijn hoofdkwartier aan de »andere zijde van het gebouw, verhinderd was om te »zien wat daarbuiten plaats greep.

»In den loop van den ochtend hoorde ik de kreten »weder verdubbelen; maar ditmaal waren het vreugde-»kreten. Alle hoofden waren opgeheven, en toen ik de »algemeene richting volgde, zag ik, dat vlak voor mij, »op den hoogsten toren van de kathedraal, de drie-»kleur werd geheschen.... Het was gedaan; het gezag »van den maarschalk werd niet meer erkend; er bleef »niets anders over dan zich terug te trekken. Daar »kwam nog bij, dat de koning den zetel van het gou-»vernement had ontruimd zonder eenige aanwijzing »voor hem achter te laten; in geen drie dagen had hij

»eene enkele order van de Bourbons ontvangen. Al
»wat hij had gedaan, had hij op eigen hand verricht
»in het gevoel zijner verantwoordelijkheid en van
»zijnen eed aan zijnen vorst, dien hij trouw gestand
»had gedaan. Maar nu hij met eigen oogen de driekleur
»had zien hijschen, die hem eens zoo dierbaar was
»geweest en die hij nu niet meer groeten mocht, gaf
»hij onmiddellijk bevel om af te reizen.

»Het was een bittere tweestrijd voor uwen vader,
»kinderen. Zijnen liefsten wenschen moest hij het zwij-
»gen opleggen en de krachtig sprekende stem van
»oude herinneringen moest hij met geweld onder-
»drukken, opdat nieuwe geloften en plichten, die op
»hunne beurt heilig en bindend waren geworden, de
»overhand zouden behouden. Maar te moeten wijken
»voor die schitterende vlag, waaronder hij twintig jaren
»lang zoo roemrijk had gestreden, o, het was wreed!
»Doch de afstand des keizers had hem ontheven van
»zijnen eed van trouw aan de driekleur, en onder de
»witte vlag had hij het opperbevelhebberschap van Metz
»aanvaard; die stad mocht hij nu niet anders verlaten
»dan onder het laatste embleem... Den geheelen nacht
»reisden wij door in de richting van Parijs, waar de
»maarschalk den keizer zijne houding wilde verklaren,
»hem smeeken die te billijken en hem toe te staan
»zich als ambteloos burger terug te trekken. Halver-
»wege werden wij echter tegengehouden door eenen
»adjudant van den keizer, die den maarschalk een

»keizerlijk bevelschrift overhandigde, waarbij deze werd »verbannen naar zijn landgoed .... De postillons moes»ten keert maken en den volgenden morgen waren »wij te Jean d'Heurs.

»Als altijd in de vele wederwaardigheden van zijn »leven had mijn echtgenoot ook nu in de eerste oogen»blikken een groote zedelijke kracht ontwikkeld; maar »weldra zag ik, dat deze geheel nieuwe en ongewone »zaak: verdacht te zijn in de oogen van het bestuur, »dat zijn land regeerde, hem uitermate moeilijk viel. »Gewoonlijk was neerslachtigheid hem vreemd; als al »eens een enkele wolk zijne stemming benevelde, was »eene kleine afleiding voldoende om die te verhelderen; »en iedereen vond zijne opgewektheid weder, als de »maarschalk de zijne hernam. Maar nu bleef deze ge»bukt gaan onder het gewicht zijner bekommernissen »en dit gewicht, dat ik met hem droeg zonder er »hem van te kunnen bevrijden, was zeer zwaar, ook »voor mij."

Maar de maarschalk bleef zijnen eed van trouw aan de Bourbons gestand, hoe zwaar de verzoeking ook werd, toen eerlang een opontbod des keizers kwam en deze, nadat hij ter audientie was toegelaten, hem vroeg: »Welnu, hertog van Reggio, wat hebben die Bourbons »toch zooveel meer voor u gedaan dan ik, dat gij ze »tegen mij hebt willen verdedigen bij mijne nadering?" Eenvoudig weg antwoordde Oudinot: »Sire, ik zal »niemand dienen, nu ik u niet dienen kan; veroorloof

»mij om mij terug te trekken; maar vertrouw mij en »stel mij niet onder politietoezicht. Red mij daarvan; »ik zoude dat niet kunnen verdragen." De keizer begreep hem en bewilligde zijn verzoek. Een paar dagen later liet hij den maarschalk aan zijne tafel noodigen, maar sedert hebben deze beiden elkander niet meer gezien.

Intusschen was in Frankrijk alles in beweging; men wist, dat de koning en zijn broeder naar België waren gevlucht na hun militaire huis te hebben ontbonden; en de buitengewone lichtingen, die nu door den keizer werden uitgeschreven, veroorzaakten allerwege groote gisting. De gemoederen waren heftig verdeeld. Het leger was den keizer met geestdrift toegedaan en dat was eene groote kracht: want al had het veel van zijne uitgebreidheid verloren, het bezat nog veel van het prestige, dat het voorheen op het volk had uitgeoefend. Maar dat werd weder opgewogen door de algemeene vrees voor eenen naderenden Europeeschen oorlog, die op het punt scheen tegen Frankrijk los te barsten. Het vorige jaar had nog pas geleerd, wat dat zeggen wilde, en het manifest der Verbonden Mogendheden, dat als eenige aanleiding tot den nieuwen krijg den terugkeer van Napoleon noemde, wekte eenen storm van verwijten tegen dezen op. »Wij hebben den vrede zoo »duur gekocht," heette het, »wat wil hij nu nog meer? »Hij was op het eiland Elba na een verdrag, dat hij »met open oogen had aangegaan, en hij had het recht

»niet, weder te keeren, zonder uitdrukkelijk door de »natie te zijn geroepen."

Het was voor Oudinot eene zware beproeving dit alles lijdelijk en werkeloos te moeten aanzien met zijne beide zonen, die partij hadden gekozen als hun vader, en die nu ook van ieder aandeel aan den gang van zaken verstoken bleven, terwijl binnenlandsche onlusten en een buitenlandsche krijg tegelijkertijd het vaderland bedreigden. Het tegenwoordige werd er door vergald, en wat te wachten van de toekomst? Met het oog op de onzekerheid der tijden regelde Oudinot met de uiterste nauwgezetheid al zijne uitstaande schulden, al moesten zijne paarden en een deel van Eugénie's diamanten er voor worden te gelde gemaakt. De gewone inkomsten en jaargelden waren vervallen en al was de leefwijze van het gezin tot het eenvoudigste teruggebracht, het kostte moeite om in de behoeften van het oogenblik te voorzien. Tot den verkoop van Jean d'Heurs kwam het nog wel niet; maar het verblijf op het fraaie kasteel werd te kostbaar en daarom betrok de maarschalk met zijne vrouw en zijne beide zonen een klein optrekje in het dorpje Montmorency bij Parijs.

»Den geheelen dag doorkruisten wij de streek in alle »richtingen," schrijft Eugénie, »meest te voet en soms »op ezels, iets geheel nieuws voor den maarschalk, dat »hem bijwijlen een glimlach ontlokte. Het was juist in »den kersentijd en dikwijls deden wij ons te goed in

»de aardige boomgaarden rondom het dorp. Mijne »stiefzonen en ik, wij waren nog zoo jong van jaren »en mijn echtgenoot was het nog zoo van hart; het »ongewone, rustige samenzijn had iets zeer aantrekke- »lijks voor ieder onzer. Maar toch, het was met een »verdeeld gemoed, dat wij er van genoten. Met span- »ning volgden wij den keizer aan het hoofd van het »leger, dat hij als met eenen tooverslag had weten te »organiseeren, op zijnen veldtocht in België, waar de »eerste strijd stond gestreden te worden. De berichten »waren aanvankelijk gunstig en meldden de overwinning »bij Fleurus; toen gingen er nog twee dagen voorbij »en daarop volgde de tijding van den slag bij »Waterloo!

»Onmiddellijk overzag de maarschalk de ingrijpende »gevolgen dezer gebeurtenis. Hij snelde naar Parijs, »het aan mij overlatende om onze rekeningen te ver- »effenen en het pakken te bezorgen. Ik volgde zoo »spoedig ik slechts kon en vernam toen, dat de keizer »zoo juist was teruggekeerd en nu met het voornemen »omging ten tweeden male afstand te doen, maar »thans ten voordeele van den koning van Rome, voor »zich zelven niets behoudend dan het opperbevel over »de overblijfselen van het leger, dat ten snelste tegen »den op Parijs aanrukkenden vijand moest worden »gekeerd.

»Maar lang kon hij niet in den waan blijven, dat »hem nog eenige schijn van gezag zoude worden ge-

»laten; want in 1815 was het niet de wensch van de »natie maar enkel van het leger, die hem van het »eiland Elba had doen terugkeeren. Wat moet hij zich »toen ongelukkig hebben gevoeld! Veel ongelukkiger »dan vijftien maanden vroeger te Fontainebleau; want »toen moest hij bukken voor de overmacht na roem»rijken en langen strijd; toen had hij met fieren trots »afstand gedaan, want hij zoude zich nog hebben »kunnen verdedigen met het zwaard in de vuist en, »zoo al niet overwinnen, de crisis nog verdagen. Maar »in 1815 was hij eigenmachtig de nederlaag tegemoet »gegaan, die nederlaag, die voor hem zoo verpletterend »en voor Frankrijk zoo noodlottig was. De verdeeld»heid, ik zoude haast zeggen de haat werd wakker, »gevoed door die vrijheid van drukpers, welke hij in »de drie korte maanden zijner tweede regeering niet »had kunnen intrekken. In de Kamers stemden de »meeste leden koortsig en gejaagd voor eene terug»roeping der Bourbons; maar meer uit nooddwang »dan uit gehechtheid aan het oude koningshuis. Wer»kelijke gehechtheid daaraan werd slechts door enkelen »gevoeld. Waarom? Ik weet het niet. Ik vermeld »slechts een feit."

Weldra keerde Lodewijk XVIII terug. Eerst naar Saint-Denis, om van daar zijn intocht te houden in de hoofdstad met een rustig, kalm en vriendelijk gelaat, evenals de vorige maal; doch in het anders altijd zoo levendige Parijs werd hij noode toegejuicht. Op den

weg, dien hij doortrok, heerschte eene drukkende stilte, die te denken gaf. Oudinot, door hem aan het hoofd der nationale garde gesteld, waakte intusschen voor rust en veiligheid en handhaafde waardigheid en orde tegenover de vreemde legertroepen, die in het gevolg van den terugkeerenden koning Parijs binnen trokken. Eene reeks van hoffeesten volgde en wierp als eenen sluier over het vertrek des keizers. »Op dat »oogenblik van reactie," verhaalt Eugénie, »terwijl een »ieder zijne persoonlijke belangen op het spel meende »te zien staan, was de algemeene aandacht van den »keizer afgewend en naar andere dingen gekeerd. »'s Keizers vertrek en zelfs diens inscheping op het »Engelsche schip, de *Bellerophon*, gingen onopgemerkt »voorbij. Eerst later, toen zijn prachtige brief aan het »Engelsche gouvernement openbaar werd en de wijze, »waarop dat gouvernement het vertrouwen van eenen »ontwapenden vijand had misbruikt, werden de herin»neringen van velen en de gehechtheid van sommigen »aan den roemrijken balling weder gewekt. Hij ver»trok om levend niet weer terug te komen. Wie had »toen kunnen denken, dat zijn asch vijf en twintig jaar »later met zooveel geestdrift zoude worden ingehaald!"

De keizer had Frankrijk achter gelaten in eenen toestand van verwarring en verdeeldheid. Het geheele bestuur moest nieuw worden gevormd: geene kleine zaak bij het onderling wantrouwen dat allen, groot en klein, bezielde en bij de vrees, die men koesterde voor

alles wat ook maar van verre in verband stond met het leger. De wederzijdsche verwijten klonken door alles heen en vonden eene uiting tot in de kleinste kleinigheden, zooals in den strijd van de lelie tegen het viooltje. Dat laatste bloempje dankte aan zijnen Maartschen bloei de onderscheiding van het kenmerk, het herkenningsteeken der Bonapartisten te zijn geworden en als zoodanig ook nog na het vertrek des keizers gezocht te blijven, al verscheen toen weder de triomfeerende lelie in vollen glans. In zich zelf een natuurlijk en onschuldig iets, maar waarin zich al de bitterheid openbaarde, die in het diepst der gemoederen wortelde. Ook nu verhief Oudinot zich weder zoo hoog boven de strijdende partijen, dat zijne onverdachte vaderlandsliefde hem aller vertrouwen deed veroveren en dat de gunstbewijzen, waarmede Lodewijk XVIII hem overlaadde, hem door niemand werden betwist, »Al zijnen invloed bij den vorst wendde hij aan om »dezen tot clementie te stemmen," verhaalt Eugénie, »en bij den koning persoonlijk vond hij weerklank »genoeg. Maar zoovele tegenstrijdige elementen werk»ten in op diens gezag, dat de maarschalk zijn streven »slechts zelden met eenen goeden uitslag zag bekroond. »Nooit heeft men geweten en nooit zal men het weten, »wat uw vader, zij het dan dikwijls te vergeefs, voor »de belangen van zoovelen heeft gedaan. Maar God »weet het, en dat was een onuitsprekelijke troost bij »onzen weemoed over de lange lijsten van verbannin-

»gen en doodvonnissen, die weldra volgden." De veroordeeling van den kolonel de la Bédoyère, van den graaf de la Valette, (die nog tijdig ontsnapte), van den maarschalk Ney en wie al meer, vervulde Eugénie en haren echtgenoot met groote droefheid. Zijn leed over de terechtstelling van oude wapenbroeders en vrienden had Oudinot er bijna toe gebracht de benoeming tot commandant der nationale garde van Parijs van de hand te wijzen. Het was eene eervolle en belangrijke betrekking, waarvan de geldelijke voordeelen ook al niet te versmaden waren na de bekrompen omstandigheden, waarin hij zoo juist had verkeerd. Toch was de persoonlijke aandrang des konings noodig om hem te bewegen het mandaat te aanvaarden.

Het hotel, dat van stadswege den commandant werd aangewezen, was weidsch en groot en bijna vorstelijk gemeubeld. Oudinot hernam hier zijne oude gewoonte om dagelijks de offcieren van zijn état-major aan zijn tafel te ontvangen. Eugénie ontving er iederen Zaterdagavond, en driemaal 's weeks gaf zij een diner van dertig couverts. »Ik zuchtte er niet onder," schrijft Eugénie, »want op die wijze zag ik aan mijnen disch »tal van beroemde persoonlijkheden, die het wel de »moeite waard was om te ontmoeten. Staatslieden, »hoofdofficieren, gezanten, bankiers, artisten, schrijvers, »dichters en beroemde tooneelspelers, geheel Parijs van »die dagen ging aan mijne oogen voorbij, en daar ik »per slot van rekening in mijn huwelijksleven nooit

»gewend was geweest aan een stil, huiselijk samenzijn »met mijnen echtgenoot, was die toevloed van gasten, »die den maarschalk zoo welkom was, mij nooit »te veel."

Maar de uren, dat zij met haren echtgenoot alleen kon zijn, werden er te kostbaarder om.

VIII

»Op eenen avond in het laatst van Maart," verhaalt Eugénie verder, »zat ik rustig in de werkkamer van »mijnen echtgenoot, met hem genietende van een van »die oogenblikken van vertrouwelijk samenzijn, die wij »beiden zoo hoog waardeerden en die ten gevolge zijner »vele bezigheden zoo zeldzaam waren. Wij hadden de »deur gesloten voor iedereen; maar er kwam een »stoornis. De maarschalk werd weggeroepen en bij »zijn terugkomst meldde hij mij, dat de hertog van »Berry, die eene zeventienjarige Napelsche prinses ging »huwen, mij den post van dame d'honneur bij »deze deed aanbieden. Ik stond als versteend en barstte »het volgend oogenblik in tranen uit. »Maar bedenk »»toch," pleitte mijn echtgenoot, »dat het op uwen »»leeftijd iets buitengewoons is, zulk een bewijs van »»vertrouwen en van achting." Doch wat ter wereld »kon ik meer wenschen ter voldoening van mijnen

»trots, dan om zijn vrouw te zijn? Met schrik zag ik »mijne vrijheid aan banden gelegd, mijn leven in eigen »huiselijken kring geëindigd, in één woord ik zag er »niets dan eene dienstbaarheid in, hoe schitterend ook »verguld. Ik klaagde dit alles onder tranen aan den »maarschalk, maar hij bleef er bij, dat ik onmogelijk »weigeren kon of mocht, en toen nam ik het aanbod »aan, kinderen, maar met angst en vrees en met veel »leed, een leed nog vermeerderd door de gedachte aan »den nieuwen band, die mij eerlang nog nauwer aan »eigen haard zoude binden: de hoop op vervulling »van eenen reeds tweemaal bitter teleurgestelden »wensch."

Het huwelijk van den hertog van Berry, het eerste in de koninklijke familie sedert haar terugkeer in Frankrijk, was voor de natie eene groote gebeurtenis. De koning was kinderloos èn de hertog van Angoulême, de oudste zoon van 's konings broeder, den graaf van Artois, was het eveneens. Op den tweeden zoon van den graaf van Artois, op den hertog van Berry, rustte nu al de hoop voor het behoud van de uitstervende dynastie der Bourbons. Wel was het een post van vertrouwen en van groote verantwoordelijkheid, dien Eugénie, zelve eerst vier en twintig jaar oud, bij de zeventienjarige prinses, zijne bruid, ging bekleeden; maar de aandrang van den maarschalk om het aanbod niet af te wijzen, stond in verband met het streven, waaraan deze sedert de Restauratie al zijne krachten

had gewijd, met zijn innig verlangen naar eene verzoening tusschen het heden en het verleden, tusschen den ouden adel en dien van het keizerrijk. Eugénie behoorde door hare geboorte tot den eene en door haar huwelijk tot den andere; hare aanstelling tot hoofd der nieuw te vormen hofhouding maakte het dus mogelijk de aanspraken van beide partijen op dezen veel begeerden eerepost tegelijkertijd te bevredigen. Oudinot wist beter dan iemand, hoe noodig het was, ook de kleinste aanleiding tot verdeeldheid en naijver te vermijden. Het kostte hem niet minder dan zijne vrouw, om voor onbepaalden tijd afstand te doen van hun geregeld huiselijk samenzijn; maar de innigheid hunner verbintenis werd er door verhoogd, nu Eugénie zich niet verzette tegen het offer, dat hij wilde brengen aan de algemeene zaak en ook hierin zijne gezellin en zijne medearbeidster bleef. Algemeen scheen men in de hofkringen er iets van te gevoelen, dat het een offer was, dat gebracht werd; vandaar dat niemand zich door Eugénie's benoeming gekrenkt gevoelde en dat de hooge onderscheiding, die haar ten deel viel, luide werd toegejuicht, toen het dochtertje, dat haar weinige dagen later werd geboren, door Lodewijk XVIII in persoon ten doop werd gehouden, terwijl de hertogin van Angoulême, de dochter van koningin Marie-Antoinette, als peetmoeder optrad.

Nauwelijks nog hersteld, moest Eugénie zich haasten naar haren post. Reeds was het huwelijk van den

hertog van Berry bij volmacht te Napels gesloten en was de prinses scheep gegaan naar Marseille, waar de dames van hare nieuwe hofhouding zich bij hare aankomst moesten bevinden. »Het werd nu mijne taak," schrijft Eugénie, »door raad en voorbeeld de leiding »op mij te nemen van eene mij volstrekt onbekende »jonge vrouw, die misschien grillen en wenschen kon »hebben, waaraan ik niet zoude willen toegeven; en »voor dat onzekere vooruitzicht moest ik al mijn »huiselijk geluk verzaken, dat nog zoo in rijkdom en »innigheid was toegenomen in de laatste weken. Maar »het moest; en den 11den Mei 1816 geleidde mijn »echtgenoot mij naar mijne reiskoets. O, wat weende »ik! En dan die nieuwe kamenier, die nieuwe bedien»den in de livrei van het hof en die lange lijst, waarin »de groot-ceremoniemeester mij de verschillende onder»deelen mijner verplichtingen tot in de kleinste bijzon»derheden had opgesomd en waarop zoovele ver»ouderde en verjaarde gebruiken vermeld stonden, die »het dwaasheid was te willen voortzetten in dezen tijd! »En ik was nog zoo zenuwachtig en zoo zwak."

De hertogin van Berry, aan wier persoon Eugénie de eerstvolgende veertien jaren nauw verbonden bleef, en die zij lief kreeg als eene dochter, was niet mooi; maar hare jeugd gaf haar iets zeer innemends. In den beginne was zij wat overweldigd door al het ceremonieel van haren nieuwen rang, de lange reeks van feesten, de recepties en de toejuichingen op haren weg

naar Parijs. De eerste samenkomst met den haar nog onbekenden echtgenoot vond plaats te Fontainebleau, waar zij door haren oom, den koning, met veel vertoon van étiquette werd ontvangen. Daarop volgde met groote staatsie de kerkelijke inzegening in de kerk van Notre-Dame te Parijs, en toen eindelijk kreeg Eugénie, die onafgebroken der prinses ter zijde had moeten blijven om haar in te wijden in hare nieuwe omgeving en in de verplichtingen van haren rang, een paar dagen verlof. »Ik behoef u niet te zeggen," schrijft zij, »hoe verblijd ik was, weder thuis te zijn »en hoe zielsgelukkig, mijn dochtertje op de knieën »te wiegen." Maar dat oogenblik van rust en geluk duurde kort. Hare werkzaamheid van dame d'honneur, die haar de verantwoordelijkheid oplegde voor al wat er in de kleine hofhouding der hertogin plaats greep, omvatte van allerlei en noodzaakte haar haren intrek in den regel in het paleis te nemen. De gewone dagelijksche dienst was verdeeld over acht hofdames; maar het was Eugénie, die alles moest regelen; zij moest tegenwoordig zijn bij alle hoffeesten, bij de audienties van gezanten en hoog geplaatste vreemdelingen, die niet dan door haar aan de hertogin konden worden voorgesteld. Ook bij de bezoeken, welke deze aflegde bij de prinsen van den bloede, de Condé's, de Orleansen, moest Eugénie haar geleide geven. Des zomers volgde zij het hof naar buiten, naar St. Cloud, en in den herfst naar Fontainebleau, Compiègne of

Rambouillet. Het leven was dan ook daar buiten allerminst landelijk eenvoudig, maar altijd afgemeten, met veel ceremonieel, en vurig placht Eugénie naar huis terug te verlangen. Een groote troost was het echter, dat Oudinot als commandant der koninklijke garde ook dikwijls aan het hof moest vertoeven en zij dan soms weken aanéén onder één dak waren, al was het dan ook niet het eigene.

Des winters bewoonde de hertog van Berry niet met den koning de Tuileriën, maar het zoogenaamde Elysée Bourbon. Het leven, dat daar werd geleid, was vroolijk en levendig, geheel anders dan het leven in de ceremonieele atmosfeer, die Lodewijk XVIII omgaf. De aides de camp van den hertog van Berry, jonge officieren, die de laatste oorlogen van het keizerrijk nog hadden mede gemaakt, vormden om dezen heen eenen levenslustigen kring, waarin gemaskerde bals, opera's, tooneelvoorstellingen en soirées aan de orde van den dag waren, in zorgelooze onwetendheid van de verschrikking, die aanstaande was; tot den 13den Februari 1820 een verraderlijke dolksteek den prins, bij diens terugkeer uit de opera, doodelijk getroffen deed nederstorten.

Meer dan ooit sinds dien ongeluksdag gevoelde Eugénie zich verbonden aan de aan hare hoede toevertrouwde prinses, wier radelooze droefheid zij trachtte te matigen, die zij nu ook des nachts niet meer verliet, en wie zij door hare trouwe zorgen de eerste sombere

maanden van haren weduwrouw wist te verlichten. Zij betrok nu in het gevolg der hertogin eenen vleugel in het paleis der Tuileriën, waar alle vertrekken naar voorschrift der strenge étiquette met zwart laken waren behangen, de zoldering zoo goed als de wanden. Geene spiegels, geen verguldsel, niets van dien aard werd er geduld, zoodat zelfs op het midden van den dag de groote vensters nauwelijks licht genoeg gaven voor de gewone dagelijksche bezigheden; het werd als opgezogen door het doffe rouwfloers. »En »des avonds was het nog erger," klaagde Eugénie. »Tevergeefs bracht men tal van kaarsen aan, men »gevoelde er zich altijd als in eenen grafkelder,"

Maar alles veranderde weder als met een tooverslag, toen in September van dat zelfde jaar, weinige maanden na den dood van den hertog van Berry, de hertog van Bordeaux, de latere graaf de Chambord, werd geboren. Als de moeder van den vermoedelijken troonopvolger, werd de hertogin van Berry nu een persoon van groot aanzien, wier invloed toenam, naarmate haar zoon voorspoedig opgroeide en zij zelve meer gelegenheid had om zich te doen kennen. Goedhartig, gemakkelijk in den omgang, zeer toegankelijk en met veel gevoel voor kunst, wist zij hare omgeving nauw aan zich te verbinden, en in het volle genot harer toenemende populariteit wilde zij zich zelve en haren zoon nu ook den volke toonen. In verschillende richtingen doorreisde zij het land, allerwege het sein

gevend tot feesten en recepties en tot veel vertier in afgelegen plaatsen, waar zij als in triomf werd ingehaald en waar zij kwijnende locale industrieën, als ivoorsnijwerk, kloskant en dergelijke, door hare belangstelling en oordeelkundige inkoopen wist te doen herleven. »Ik verheugde er mij van ganscher harte »in," verhaalt Eugénie. »Maar mijne werkzaamheden »werden door dit alles verdubbeld. Men had mij eenen »secretaris toegevoegd; maar weldra moest ik eenen »tweeden aanvragen. Iedere maand moest ik rekening »en verantwoording afleggen van de gelden, die door »mijne handen gingen en in den regel had ik een »vijftiental brieven daags te beantwoorden, een aantal »dat, als de prinses op reis was, wel eens tot honderd »steeg, daar zij voortdurend als overstroomd werd door »aanvragen om voorspraak en hulpbetoon, en zelden »kon ik een gunstig antwoord geven: er werd zooveel »gevraagd. Maar er waren soms zeer aandoenlijke »brieven bij, en dan waren hart en hand der prinses »wijd geopend; zij spaarde geene moeite, als zij »meende, dat er kans op slagen was."

Doch reeds begon de zorg voor de gezondheid des konings eene schaduw te werpen over het hof, en na eene korte krankheid van dezen ging de regeering uit zijne handen over in dien van zijnen broeder, den graaf van Artois, die nu onder den naam van Karel X den troon besteeg. In het gevolg der hertogin van Berry was Eugénie tegenwoordig geweest, toen Lode-

wijk XVIII stierf en de sacramenteele woorden: »De »Koning is dood. Leve de Koning!" in de groote Diana-galerij der Tuileriën voor de zwijgend wachtende hofhouding weerklonken. Zij woonde de statige kroning te Reims bij en werd op nieuw verbonden aan het hof der hertogin, die thans als schoondochter van den regeerenden vorst en als moeder van den vermoedelijken troonopvolger nog in aanzien steeg. De hertogin van Berry voerde een grooten staat; hare bals en recepties waren zeer gezocht en zwaar woog op Eugénie's schouders de zorg voor wat er omging in de onmiddellijke omgeving der levenslustige, bijna uitgelaten vorstin. Hare gezondheid leed er onder en meer dan ooit waardeerde zij het, als de maarschalk werd afgelost als commandant der koninklijke garde en zij met hem verlof kreeg om eenige maanden te gaan doorbrengen in hun geliefd kasteel te Jean d'Heurs. Hare kinderen, thans vier in getal, twee jongens en twee meisjes die zij, meer dan haar lief was, moest overlaten aan gouverneurs en gouvernantes, had zij dan ongestoord bij zich, genietende van hunnen voorspoedigen groei naar lichaam en geest en zich verheugende in den krachtigen, gezonden ouderdom van den maarschalk, die ook nu nog de ziel was van groote jachtpartijen en vroolijke samenkomsten met oude en jonge vrienden.

Maar in vertrouwelijk gesprek met haren echtgenoot rees, naast de dankbaarheid voor veel zegen in eigen

kring, toch eene ernstige bezorgdheid aangaande de naaste toekomst van het gouvernement. »Wij, die den »koning en den prinsen van den bloede zoo na ston- »den," verhaalt Eugénie, »die hunne goede trouw en »hunne oprechte begeerte naar Frankrijks welvaart en »aller geluk zoo goed kenden, wij verontrustten ons »soms over de blindheid, waarmede zij, en velen in »hunne naaste omgeving met hen, geslagen schenen. »De populariteit van Karel X was slechts voorbij- »gaande geweest. Zelfs het ceremonieel zijner kroning, »met al die pracht en praal, had de merkbare ver- »koeling der stemming van het publiek niet voor ons »kunnen verbergen. Het kabinet bestond uit ministers, »die, hoe eerlijk ook en onbaatzuchtig in hunne be- »doelingen, in hunne onkunde van de vormen, die de »noodzakelijke gestrengheid van het gezag kunnen »verzachten, of misschien ook in hunne minachting »daarvan, de publieke opinie noodeloos wondden. Het »was ons te moede, als zagen wij weder binnen korter »of langer tijd de dynastie, zooal niet in haar bestaan, »dan toch in haar veiligheid bedreigd."

In de komende jaren zouden deze voorgevoelens maar al te zeer worden bewaarheid. Het discrediet van het ministerie nam steeds toe en daarmede de ontstemming tegen de leden van het koninklijk huis. De maarschalk wist het beter dan iemand, als hoofd der Parijsche burgerwacht, die meer en meer in ongenade scheen te vallen bij den vorst en eindelijk zonder

voldoende oorzaak werd ontbonden: eene aanleiding tot bitterheid te meer in de algemeene gisting. Wel wisselden de ministers, maar de klachten bleven dezelfde; het was als werden alle maatregelen reeds veroordeeld, eer men de beweegredenen nog recht had kunnen schatten. De expeditie naar Algiers, dat broeinest van zeeroof, werd door de meerderheid van het volk afgekeurd, maar toch met kracht doorgezet; en intusschen ging het vroolijke hofleven voort, in eenen geest van onverstoorbare kortzichtigheid, die Eugénie, voorgelicht als zij was door haren echtgenoot, pijnlijk aandeed. De hertogin van Berry verwachtte in die dagen een bezoek van hare ouders, den koning en de koningin van Napels. Zij wilde, dat die zouden worden ontvangen met groot ceremoniëel en met eene reeks van feesten naar den eisch van hunnen rang.

De moeite en overlast, die Eugénie als dame d'honneur er door ondervond, hoe zwaar die haar ook wogen bij hare toenemend zwakke gezondheid, waren haar niet te veel; »maar," schrijft zij, »ik duchtte »voor de vreemde vorsten het gemis aan sympathie, »waarvan het volk waarschijnlijk blijk zoude geven »bij hunne komst. De aanstaande omwenteling deed »althans te Parijs reeds haar dof gerommel hooren en »ik wenschte zoo, dat dit buitenlandsche hof, dat wij »gehouden waren met eere en met warmte te ont»vangen, niet mocht worden gedeerd door de troe-

»belen, die hier en daar reeds in de hoofdstad uit-
»braken." Het was een spannende tijd voor Eugénie en eene ware verlichting, toen zij na het vertrek der hooge gasten voor eenige weken verlof kreeg. Onmiddellijk begaf zij zich met haren echtgenoot naar Jean d'Heurs, vastbesloten echter om weder te Parijs terug te zijn vóór de opening der Kamers, daar deze naar de meening van den maarschalk het sein moest wezen tot het begin der dreigende worsteling.

Het leven op het kasteel, anders zoo vroolijk en opgewekt, leed ditmaal onder den algemeenen druk, tot den 27sten Juli het bericht kwam, dat de revolutie te Parijs was uitgebarsten. De maarschalk, kort te voren door den koning benoemd tot president van het collège électoral van het departement van de Maas, kon zijnen post niet verlaten; op de plaats, waar hij was, moest hij zich beschikbaar houden voor de orders, die hij ieder oogenblik meende te zullen ontvangen. Voor Eugénie echter, nauw verbonden als zij was aan den persoon der hertogin van Berry, werd het thans plicht te trachten zich ten snelste tot deze te begeven. Het was een overhaast afscheid en een treurig slot aan den korten rusttijd, dien zij naar lichaam en ziel zoozeer behoefde. »Met een beklemd »hart," schrijft zij, »liet ik mijnen echtgenoot en mijne »kinderen achter, zonder eigenlijk recht te weten, »waarheen ik ging en hoe ik alles en iedereen zoude »vinden. Vergeet bovendien niet, dat wij toen nog af-

»hankelijk waren van den gewonen postdienst en dat
»Bar-le-Duc nog niet was aangesloten bij de telegraaf;
»dat tijdingen konden worden opgehouden op eene
»wijze, waarvan men zich thans geene voorstelling
»meer kan maken; dat wij noodgedrongen vier-en-
»twintig tot zes-en-dertig uren ten achteren waren in
»onze berichten. Er werd in de straten van Parijs ge-
»vochten en gemoord; dat was alles wat met zekerheid
»vaststond; en onzeker was het, of ik de hoofdstad
»zoude kunnen bereiken en, trots de barricaden, die
»de straten versperden, doordringen naar mijnen post."

In een der voorsteden van Parijs aangekomen, vernam zij, dat het gepeupel had gezegevierd over het leger en de koninklijke garde, en zich meester had gemaakt van het geschut; ook nog dat de koning en de dauphin achtereenvolgens afstand hadden gedaan van den troon ten behoeve van hunnen kleinzoon en neef, den hertog van Bordeaux, tijdens wiens minderjarigheid de hertog van Orleans, als de eerste prins van den bloede, als regent moest optreden. Tevergeefs trachtte Eugénie nog de stad binnen te komen; welwillende vrienden uit vroeger dagen, thans aanhangers van het nieuwe gouvernement, verklaarden zich bij allen goeden wil, niet bij machte om haar in veiligheid door het opgewonden volk te geleiden. Dit trok toen juist in vollen opstand naar Rambouillet, waarheen de koning met zijn gezin was gevlucht. »In die »uiterste omstandigheden," gaat Eugénie verder, »bleef

»mij niets anders over, dan naar mijnen echtgenoot »weder te keeren, hem verslag te doen van mijn »wedervaren en dan, als hij mij vrijheid tot handelen »liet, mijn kinderen, die nog zoo jong waren, in vei- »lige hoede te brengen, om dan zelve de vorstin, die »ik had gediend, toen zij stond op de trappen van »den troon, te volgen en trouw te blijven in hare »verbanning. In dien geest schreef ik aan de her- »togin van Berry en snelde, na mijn brief aan ver- »trouwde handen te hebben overgegeven, naar Jean »d'Heurs terug."

Daar had men nu ook reeds bericht ontvangen van den afstand van koning Karel X ten gunste van den dauphin, den hertog van Angoulême, en van dezen laatsten weder ten bate van zijnen neef, den hertog van Bordeaux, het regentschap tijdens diens minderjarigheid stellende in handen van den hertog van Orleans. Met stilzwijgend voorbijgaan van deze opdracht aanvaardde de hertog van Orleans echter zelf de kroon, welke het opgewonden volk hem, den burgerkoning, als het ware opdrong. »Misschien," schrijft Eugénie, »meende hij, nu de gevaren rondom den »ouderen tak van zijn stamhuis toenamen op eene »wijze, die alle mogelijkheid om ze af te weren bui- »tensloot, dat zijne dynastie was aangewezen om er »bij te winnen. Ik rechtvaardig deze zienswijze echter »geenszins. Door Karel X tot regent van het rijk be- »noemd, had hij voor alles het erfdeel van den wees,

»het kostte wat het wilde, moeten verdedigen, en zelfs »de blijkbare onhoudbaarheid van diens gezag had »hem niet moeten terughouden het beroep op zijne »goede trouw gestand te doen." Ook Oudinot twijfelde geen oogenblik, dat het erfrecht van den hertog van Bordeaux moest worden geëerbiedigd. »Doch na in »de kamer der pairs krachtig maar tevergeefs er voor »te hebben gestreden," verhaalt Eugénie, »achtte hij »zich verplicht het eenige gezag te huldigen, dat in »die overweldigende crisis Frankrijk kon bewaren voor »de stormen eener republiek met al hare vreeselijke »gevolgen. Hij meende ook, dat hij den steun van »zijn persoon en van zijn hoogen militairen rang ook »in het nieuwe bestuur aan zijn land niet mocht ont»houden. Maar zoo de partij, die hij koos, zijn geweten »al bevredigde, zijn hart leed er onder.

»En ik mijnerzijds zuchtte onder den druk van zoo»vele tegenstrijdige gewaarwordingen en wachtte van »uur tot uur vol spanning af, hoe de hertogin beslissen »zou over mijn lot. Ik wist, dat zij van Rambouillet »de wijk genomen had naar Normandië, maar waar»heen zoude haar weg, allicht ook de mijne, dan verder »leiden? Eindelijk, na acht lange dagen, zond zij mij »met dank voor mijne trouw, het bevel om rustig te »Jean d'Heurs te blijven. Ach, blijven wilde ik gaarne, »maar het rustig doen, dat stond niet in mijne macht. »De positie van den maarschalk, de algemeene toe»stand van mijn land, het herdenken der vorstelijke

»bannelingen, — waren dit geene redenen te over, »om mij des daags met droefheid te vervullen en des »nachts te doen wakker liggen?"

De omwenteling van 1830 bracht, evenals die van het jaar 1815, een geheelen omkeer te weeg in de levenswijze der familie Oudinot. Het leven op Jean d'Heurs werd nu voortaan geregeld afgewisseld met een halfjaarlijksch verblijf te Bar-le-Duc, dat betere gelegenheid bood voor de opvoeding en het onderwijs der kinderen. Zoo verliepen twee rustige jaren, waarin Eugénie zich overgelukkig gevoelde te midden van haar opgroeiend gezin; en toen kwam het bericht van den opstand in de Vendée, door de hertogin van Berry verwekt ten bate van haren zoon. »In gedachte had »ik haar op al hare wegen gevolgd," schrijft Eugénie. »Ik wist, dat zij den koning en de koninklijke familie »tot Edinburg had vergezeld en vervolgens naar Italië »was vertrokken. Maar daarna was ik eenigen tijd »onkundig gebleven van hare handelingen, tot in de »lente van het jaar 1832 de tijding kwam van hare »aankomst in Provence en van haren tocht in de »Vendée. In deze stoutmoedige onderneming herkende »ik de toewijding eener moeder, doch geen oogenblik »kwam de gedachte in mij op, dat er kans op slagen »was. Met angst en spanning volgde ik den gang van »haar gewaagd bestaan, en mijne vage voorgevoelens »werden bewaarheid in de eerste dagen van November, »toen ons met vele aangrijpende bijzonderheden de

»tijding geweerd van de inhechtenisneming der prinses, »die eerst gevangen werd gehouden in het kasteel te »Nantes en vervolgens over zee naar de citadel van »Blaye gebracht. — Natuurlijk was nu de eerste in- »spraak van mijn hart om thans in hare staatsgevan- »genis de plaats te hernemen, die mij vroeger in de »Tuileriën van rechtswege toekwam, en in dien zin »zond ik haar onmiddellijk een brief."

Maar hoe ook getroffen door het edelmoedig aanbod, meende de hertogin toch het te moeten afwijzen, daar het offer te groot was, wat haar gezin betrof, dat hare zorgen nog zoozeer behoefde. Eugénie bleef echter aanhouden; in haar onwrikbaar gevoel van trouw achtte zij zich gebonden aan den dienst der prinses en zij herhaalde haar aanbod met nog sterker drang. Een hevige aanval van cholera, die den maarschalk plotseling overviel en op den rand van het graf bracht, maakte het haar echter onmogelijk dadelijk uitvoering te geven aan haar voornemen. En toen zij haren echtgenoot zag herstellen en weder kennis kon nemen van den loop der dingen om haar heen, bleek het, dat het onberaden huwelijk der hertogin van Berry met eenen Italiaanschen graaf haar alle politieke beteekenis had doen verliezen; in die mate zelfs, dat het Fransche gouvernement er geen bezwaar in zag, haar hare vrijheid te hergeven.

Het bericht trof Eugénie diep; zij had de prinses lief gehad met eene zekere mate van moederlijk gevoel

en was haar trouw gebleven in haar hart, al was er in het optreden der hertogin van Berry veel geweest, dat haar ernstige geest niet billijken kon of mocht. Een geheel tijdperk van haar leven was nu ook weder afgesloten, en voor goed trok zij zich terug op Jean d'Heurs, dat zij alleen nog maar verliet, als de maarschalk te Parijs de zittingen der Kamers ging bijwonen. De beste dagen van het jaar waren nu die der vacanties, de eenige tijd, waarop zij al hare kinderen nog om zich kon verzamelen. Hare beide zoons, evenals hun vader voor den militairen stand bestemd, ontvingen hunne verdere opleiding buitenshuis en reeds jong trad eerst haar oudste dochter, daarna ook de tweede in het huwelijk. Het werd nu leeg en stil in huis; maar Eugénie herleefde in hare kleinkinderen, en het was alsof het scheiden der kinderen de ouders nog dichter tot elkaar bracht. De gezondheid van den maarschalk, thans diep in de zeventig, begon aanleiding tot veel zorg te geven; maar met groote opgewektheid aanvaardde deze toch nog in 1845 de benoeming tot gouverneur van het hôtel des Invalides. »Het was een post, dien »hij in alle stilte zeer had begeerd tot slot zijner car»rière en waartoe hij ook was aangewezen als anders »geen," schrijft Eugénie, »maar ik voelde wel, dat dit »de laatste pleisterplaats was." Sedert dien tijd vertoefde zij natuurlijk meest te Parijs; en terwijl Oudinot zich wijdde aan de belangen dier dapperen, die met

hem de roemrijke oorlogen van het keizerrijk hadden medegemaakt en de driekleur gevolgd over gansch Europa, gaf Eugénie een goed deel van haren tijd aan het opvoedingsgesticht voor de dochters van officieren en van minderen te Saint-Denis, welke inrichting eene voortzetting was van het instituut van Madame Campan te Écouen. »Ik had er geene bepaalde, officieele »taak te vervullen," schrijft Eugénie, »maar zoo dik»wijls mogelijk bezocht ik die school, en ik werd er »dan met de meeste hartelijkheid ontvangen. De maar»schalk deelde mijn belangstelling in de inrichting, »waarvoor hij allerlei verbeteringen beraamde, en her»haaldelijk vergezelde hij mij, maar niet zonder eenig »ontzag voor dien zwerm van jonge meisjes. Hare »heldere oogen op zich gevestigd te zien, vond hij al »zoo indrukwekkend als eene revue over zijne grena»diers," schertste hij. Maar deze laatste, zonnige herfstdagen waren geteld. De krachten van den maarschalk begonnen merkbaar af te nemen, eerst langzaam, maar na zijn tachtigsten verjaardag met eene snelheid, die Eugénie het ergste vreezen deed. In den zomer van 1847 bracht zij hem voor eenige maanden naar Jean d'Heurs, waar zij nog eenmaal zijne kinderen om hem verzamelde; maar de maarschalk kon er geen rust vinden. Hij dreef en verlangde naar het hôtel des Invalides terug; hij wilde op zijnen post gevonden worden; hij bereikte dien ook nog; maar toen....

»God heeft mij de kracht geschonken om nog te

»blijven leven na den dood van mijnen echtgenoot," staat er in Eugénie's Mémoires te lezen; »maar Hij »heeft mij de kracht onthouden om er over te spreken."

Wel echter wijdde zij zich daarna met haar gansche hart aan het opstellen dier gedenkschriften, waarin zij het veelbewogen leven van den geliefden doode in al zijn lotswisselingen niet alleen, maar ook in zijn hooge beteekenis van warme vaderlandsliefde, vrij van alle partijzucht, van belangelooze toewijding aan de algemeene zaak en van onwrikbare trouw aan eed en plicht, voor zijn kinderen wilde teekenen. In die Mémoires doorleefde zij weer al de oude indrukken; haar schuw ontzag als verloofde en als jonge bruid voor den vier-en-twintig jaren ouderen bruidegom; het leed over het eerste afzijn, »dat bij al de »dreigende gevaren en de onzekere kansen van den »krijg reeds eene voorafschaduwing van de laatste »groote scheiding was"; de aanhankelijkheid aan den innig geliefden echtgenoot, »die nu eenmaal het kom»pas was geworden, waarnaar zij hare gangen richtte;" het fiere bewustzijn zich »de vrouw te weten van den »man, die zoo krachtig en zoo trouw den maarschalks»staf van Frankrijk droeg"; haar trots bij de hoffeesten der Tuileriën, te midden van den ouden adel, »op haren uitheemschen hertogstitel, veroverd met het »zwaard in de vuist, die zoo'n goeden klank had »naast Montmorency, Noailles, Périgord en welke »andere namen meer"; hare deelneming aan het

streven van haren echtgenoot, die haar daaraan zelfs het offer harer vrijheid deed brengen en haar in hare nauwe betrekking tot het hof met fijnen tact steeds het juiste midden deed vinden tusschen den eerbied voor de rechten van het volk, waaruit de maarschalk was voortgekomen en waarvan hij steeds de tolk was gebleven, eenerzijds en anderzijds den eerbied voor het souverein gezag der vorsten, in wier dienst hij optrad.

Zij had zich na den dood van haren echtgenoot voor goed te Bar-le-Duc gevestigd, in het middelpunt der oude herinneringen, die alle zoo dierbaar waren en waar zij omgeven was door de liefde van kinderen en kleinkinderen, van verwanten en vrienden, van hare armen, voor wie zij hand en hart geopend hield als eene, die bij ervaring wist wat honger en koude zeggen wilden. In het jaar 1868 werd zij weggenomen, nog juist in tijds om haar, die land en volk zoo lief had, niet in 1870 ten derde male getuige te doen zijn van den intocht van een vijandelijk leger in Parijs. De twintig jaren van haren weduwrouw waren haar nog verzwaard door het leed om haren oudsten zoon, den kolonel Oudinot, dien zij in 1858 verloor. »Wat »is God goed", schrijft zij in hare Mémoires bij het herdenken der blijdschap, die de geboorte van dien zoon haar gaf; »wat is God goed, dat Hij een »sluier werpt over de toekomst, wanneer het in Zijn »raadsbesluit is vastgesteld, dat de moeder haar kind

»zal overleven." Toch gevoelde zij zich niet somber of ongelukkig gestemd. Haar kenmerkte tot het einde niet enkel eene stille berusting maar ook een blijmoedig vertrouwen, dat zijnen grond echter niet vond in den troost en in den steun, dien hare kinderen en hare verwanten trachtten haar te doen toekomen, noch in de blijken van hoogachting en vereering van haren echtgenoot, die in grooten getale toestroomden van heinde en ver. »Wat zouden die voorbijgaande licht-»stralen, die vluchtig een donkeren horizon verhelderen, »toch vermogen," schrijft zij, »wanneer men niet »eenen hemel zag doorschemeren, die niet meer ver-»duisterd worden kan, en die ons voor altijd in eene »betere wereld hen te aanschouwen zal geven, die wij »hier op aarde zoo innig hebben lief gehad."

LETIZIA RAMOLINO.

LETIZIA RAMOLINO.
(Naar de schilderij van GÉRARD.)

LETIZIA RAMOLINO.

1749—1836.

I

De lotswisselingen en veranderingen, welke het werkelijke leven met zich brengt, blijken soms bonter in hare verscheidenheid, fantastischer in hare ontwikkeling en tragischer in hare ontknooping, dan de levendigste verbeelding ze zich kan uitdenken. Weinigen hebben dit in dezelfde mate ondervonden als Letizia Ramolino, die, toen zij als dertienjarige bruid hare hand reikte aan den achttienjarigen advocaat Carlos Bonaparte, zeker niet vermoedde, dat zij eens eene plaats zoude innemen onder de vorsten van Europa, om ten slotte, oud en blind geworden, als eene vergeten ballinge te Rome te sterven. Op Corsika ook, waar zij en haar echtgenoot waren geboren en opgegroeid, en waar dergelijke vroege echtverbintenissen eene alledaagsche zaak waren, zag men in dit huwelijk niets bijzonders; want ofschoon beiden tot de patricische families van het eiland behoorden, gaven

noch hun fortuin, noch hunne maatschappelijke positie aanleiding om voor hen buitengewone verwachtingen te koesteren van de toekomst. Ongewoon was alleen de zeldzame schoonheid der jeugdige bruid, die zelfs in dit om de schoonheid zijner vrouwen beroemde land algemeen de aandacht trok. Maar al mocht deze haar eene meer schitterende verbintenis hebben mogelijk gemaakt, met hart en ziel gevoelde zij zich verbonden aan den man, die haar noch vermogen, noch eenen aanzienlijken rang kon aanbieden, maar wiens vurige, ondernemende geest in haar gemoed eenen helderen weerklank had gevonden.

Letizia gaf daar reeds dadelijk blijk van, toen in de eerste jaren van hun huwelijk opnieuw de vrijheidsoorlog uitbrak, dezelfde hopelooze strijd, dien de eilandbewoners bijna onafgebroken hunne geheele geschiedenis door hadden gestreden ter handhaving van een onafhankelijk volksbestaan: in de vroegste tijden met de Karthagers, met de Gothen, daarna met de Lombarden, met de Genueezen, en nu ten slotte met het machtige Frankrijk, waaraan de republiek van Genua in het jaar 1768 hare vermeende rechten op Corsika had afgestaan. Al had het kleine eiland telkens en telkens op nieuw voor de overmacht moeten bukken, met kracht en moed had het zich verweerd; en zoo het in den ongelijken strijd al vallen moest, het viel met eere en met roem, de herinnering achterlatende aan daden van heldhaftige zelfverzaking en van on-

overwinlijke trouw, waarvan de sage overging van geslacht op geslacht. Ook in Letizia's hart leefde de overlevering der grootsche daden uit de geschiedenis van haar land. Ofschoon zij uit den aard der zaak nog te jong was en te weinig gevormd van karakter om de volle beteekenis te kunnen vatten van de vrijheidsdenkbeelden, waarvoor haar echtgenoot als moedig kampvechter optrad, zijn ijver voor de zaak van vrijheid en recht roerde een der diepste snaren van haar gemoed. Sedert vier jaren nu gehuwd, in het bezit van een kind, eenen zoon, en in de verwachting van een tweede, bleef zij niet lijdelijk toezien, toen de bevolking van Corsika als één eenig man opstond tegen het decreet, waarbij het eiland Fransch grondgebied verklaard werd. Zoodra de Fransche troepen hare woonplaats Ajaccio, de hoofdstad van Corsika, binnenrukten, verliet zij huis en hof om, met haar kind, de wijk te nemen naar het leger, waar Carlos Bonaparte aan het hoofd der leden zijner p i è v e of stam zich met hartstochtelijke geestdrift bij Pascal Paoli, den leider der algemeene volksbeweging, had aangesloten. Aan zijne zijde deelde Letizia nu onvervaard in al de gevaren, de vermoeienissen en de ontberingen van den krijg, die een ware guerilla-oorlog was, gevoerd in de onherbergzame dalen van het binnenland met zijne dichte bosschen, zijn bijkans onbegaanbare bergpaden, zijn verraderlijke moerassen. Op haar klein, levendig inlandsch paardje was zij

weldra een bekende figuur onder die vele andere vrouwen, grijsaards en kinderen, die door hunne tegenwoordigheid de weerbare manschap van het eiland wisten aan te vuren tot een verzet zoo krachtig en zoo beslist, dat de Fransche troepen aanvankelijk moesten terug deinzen. Met sterker macht echter keerden dezen terug. Een laatste, beslissende slag werd gestreden, waarin Frankrijk wel overwon, maar zijne overwinning zoo duur moest betalen, dat het zijne heldhaftige tegenpartij een vredesverdrag aanbood, waarbij Corsika niet als wingewest werd ingelijfd, maar in eervol bondgenootschap met Frankrijk werd vereenigd.

Letizia had de ellenden van den oorlog, de platgetreden velden, den vernielden oogst, de verbrande dorpen van te nabij aanschouwd om niet onuitsprekelijk dankbaar te zijn voor het herstel van den vrede. Hoe ijverig zij ook de zaak van haar land had gediend en daarbij noch haren echtgenoot had weerhouden, noch zich zelve en haar kind gespaard, — nu het verbond met Frankrijk eenmaal op zoo eervolle wijze was gesloten, achtte zij zich ook gehouden tot dezelfde trouw aan het nieuwe vaderland en aan den Franschen vorst, Lodewijk XV, die thans te Corsika werd gehuldigd. Van dien dag werd zij van ganscher harte eene Fransche vrouw, en juist toen het verbond met Frankrijk een voldongen feit was, werd haar de zoon geboren, dien zij met den in haar geslacht voor den

tweeden zoon gebruikelijken naam Napoleon noemde, en die dien Corsikaanschen naam onverbrekelijk aan Frankrijks geschiedenis heeft verbonden.

De legende weet wonder veel te verhalen van voorteekenen en geheimzinnige openbaringen, die der moeder reeds dadelijk de oogen zouden hebben geopend voor de grootsche toekomst van haar kind. Zij zelve glimlachte, als men haar later daarover ondervraagde. Wel koesterde zij van den aanvang eene groote verwachting van de geestesgaven van den zooal niet ziekelijken, dan toch lichamelijk zwakken knaap met zijn vroegrijpen, trotschen, moeilijk te bedwingen aard, wiens ontwikkeling zij met te grooter aandacht gadesloeg en leidde, naarmate de geestelijke overeenkomst tusschen hem en haar scherper uitkwam. De esprit de principauté, dien het oog der moeder alras in den opgroeienden jongen waarnam, was als de afdruk van haren eigenen onbuigzamen, fieren geest. Want hoewel zelve nog haast een kind, toen zij haren zoon voor het eerst in de armen drukte, zij had zich, deels door de ondervindingen tijdens den vrijheidsoorlog opgedaan, deels door het besef der verantwoordelijkheid, welke hare taak als opvoedster harer kinderen haar inboezemde, reeds spoedig ontwikkeld tot eene krachtige vrouw in den vollen zin des woords. In liefdevolle toewijding onderwierp zij zich aan haren echtgenoot, ook waar zij diens inzicht niet deelde; maar voor hare kinderen en voor hare

bedienden was haar wil wet, — eene wet, waarvoor de kleine Napoleon, hoe onhandelbaar ook voor vreemden, zich telkens opnieuw moest bukken. Aan haar gezond gestel dankte zij eene groote veerkracht, die 't haar mogelijk maakte het bestuur over haar snel aangroeiend gezin, vijf zoons en drie dochters, te beheerschen met eenen koelen, practischen, berekenenden blik, die des te meer werd vereischt, omdat de geldelijke middelen altijd klein, meest onvoldoende bleven. Maar het waren toch ook haar vurige, hartstochtelijke geest, haar afkeer van iedere laagheid, haar onverbiddelijke maar strikt rechtvaardige gestrengheid, waardoor zij, meer nog dan haar echtgenoot, de vertrouwde, de leidsvrouw werd harer zonen en meest nog van dien tweeden zoon, haar zoo gelijk. De verwachtingen, de idealen harer kinderen deelde zij met hen, doch met nadrukkelijken ernst bepaalde zij hen ook bij de stoffelijke eischen van het leven, voor hen te dringender als jonge edellieden zonder fortuin. Tevens kweekte zij in hen een gevoel van verantwoordelijkheid aan, van solidariteit met land en familie; en althans Napoleon heeft, hoe hoog hij steeg, zijne moeder, zijne broeders en zijne zusters steeds met zich opgeheven in zijne vlucht.

Voorloopig echter was die tijd van voorspoed nog ver en buiten alle berekening. Het zag er meer naar uit, alsof het eene onmogelijkheid zoude worden den zoons eene ook maar eenigszins voor hunne maat-

schappelijke positie passende opleiding te schenken. Carlos Bonaparte, hoewel algemeen in aanzien om de belangeloosheid zijner bemoeiingen in de jongste staatkundige verwikkelingen en om zijne bekwaamheid als rechtsgeleerde, bezat, zoo min als zijne vrouw, niet alleen geen fortuin, maar hij was er ook de man niet naar om zich door middel der zekere mate van populariteit, die hij genoot, te verzekeren van openkomende, winstgevende betrekkingen. Goedhartig en gul, was hij steeds de vraagbaak van ieder, die tot hem kwam om raad en voorlichting en de onbekrompen gastheer van wie zijn huis binnentrad. Af en toe besteedde hij groote, te groote sommen voor den aanleg van den tuin en voor de verfraaiing der woning te Ajaccio, die met een paar wijnbergen, eene kleine pachthoeve en eenige landerijen het geheele familiekapitaal uitmaakte, terwijl een slepend proces en herhaalde malen een mislukte wijnoogst de toekomst toch reeds zorgvol genoeg maakten. Letizia moest nauwlettend toezien op wat er omging in huis en hof, ten einde aan de wenschen van haar echtgenoot zooveel mogelijk te voldoen zonder den kinderen, althans wat hun opleiding betrof, het noodige te onthouden. Er werd heel wat overleg en berekening toe vereischt, en zoo zij er in slaagde het maken van schulden te vermijden, het was te danken aan eene bijna pijnlijke spaarzaamheid, waartoe zij zich menige opoffering getroostte in haren afkeer van geld opnemen, een

afkeer, dien zij op hare zonen overdroeg. Napoleon beroemde er zich later op, dat hij als jong officier wel armoede had geleden, maar nimmer schulden had gehad; en achtte de onafhankelijkheid, welke hij daardoor behield, eene der eerste sporten van de ladder, waarlangs hij later zoo snel omhoog steeg.

Onder deze omstandigheden scheen het Letizia bijna eene uitredding toe, toen er voor hare beide oudste zonen, Jozef en Napoleon, plaatsing werd gevonden op een der koninklijke opleidingsscholen, die in Frankrijk thans ook voor jongelieden uit den Corsikaanschen adel werden opengesteld. Maar hun vertrek bracht ook het leed der eerste scheiding in het gezin. Weinig tijds daarna stierf Carlos Bonaparte, zijne weduwe en acht kinderen nagenoeg onverzorgd achterlatende. Op Letizia alleen drukte thans de last om orde te stellen op de verwarde financiëele aangelegenheden en de kinderen tot eene bestemming te brengen. Zij was nog jong, eerst twee en dertig jaren oud, en nog altijd van eene ongeëvenaarde schoonheid, maar ieder huwelijksaanzoek dat haar sedert gewerd, werd steeds met beslistheid door haar afgeslagen. Zij had haren echtgenoot te innig liefgehad om het ook maar in overweging te kunnen nemen; rustig en kalm aanvaardde zij hare zware taak, zonder zich in het minst te ontveinzen hoeveel zelfverloochening en inspanning deze van haar zoude eischen, wilde zij door een tweede huwelijk er zich niet van ontslaan. Maar de loop der

omstandigheden, de voortdurende strijd met bekrompen geldmiddelen, terwijl de behoeften zoo vele waren, drukten allengs een stempel van stroefheid op haar persoon, die haar vroeger niet eigen was. Een peinzende ernst kenmerkte haar en weerspiegelde zich in de zuivere, strenge lijnen harer klassieke Romeinsche gelaatstrekken, tevens een groote diepte van uitdrukking gevend aan den doordringenden blik harer donkere, sprekende oogen.

Zij leefde thans geheel voor hare kinderen, die hunnerzijds haar met groote warmte aanhingen. Jozef, de oudste zoon, legde zijn reeds aangevangen ingenieursstudiën ter zijde, daar die te kostbaar bleken om te worden voortgezet, en vestigde zich bij zijne moeder, om die zooveel mogelijk tot steun te zijn, terwijl Napoleon, zoodra hij als luitenant zich zelven kon onderhouden, zich bovendien belastte met de opvoeding van zijnen broeder Lodewijk, den lateren koning van Holland. M a m a bleef voor hare kinderen, hoe ver hunne wegen uitéén mochten loopen, het centrum der familie, het rustpunt hunner gedachten, de persoon van wier goed- of afkeuring hunne zelfwaardeering afhing. Soms werd Napoleons stemming, althans als hij met verlof in den huiselijken kring verkeerde, gedrukt door een onbevredigd verlangen naar ruimer sfeer, naar wijder veld van handeling, en door het machteloos aanschouwen van het leven van betrekkelijke ontbering, dat zijne moeder en zijne zusters leiden moesten. Eene

melancolie, die tot sombere zwaarmoedigheid dreigde over te slaan en meer dan eens de gedachte aan zelfmoord wakker riep, maakte zich bijwijlen van den jongen luitenant meester. Steeds was het dan de strenge ernst zijner moeder, gepaard aan eene innige teederheid in den omgang met haren zoon, die de nevelen verjoeg, zijn gevoel van verantwoordelijkheid wakker riep, hem opwekte door hare verhalen uit den vrijheidsoorlog, hem aanzette tot geregelde studie, en de hoop op een betere toekomst in hem levendig hield, tot in het jaar 1789 de Revolutie het aanzien der dingen ook voor hem eene ongedachte verandering deed ondergaan.

Letizia, zoo goed als hare zonen, was eene vurige aanhangster der denkbeelden van vrijheid, gelijkheid en broederschap, die thans naar aller verwachting Frankrijk zouden verjongen en wier aanvankelijken triomf zij begroette met vreugde, weinig voorziende welk een tijd van verschrikking aanstaande was. De bestorming der Tuileriën, de veroordeeling en de dood van Lodewijk XVI veranderden hare blijdschap in leed en verslagenheid; want in haar eenvoudig, oprecht gemoed rekende zij zich toch ook verplicht tot dankbaarheid en trouw aan den vorst, in wiens opleidingsgestichten te Saint-Cyr, te Brienne en te Autun hare zonen, en laatstelijk ook hare oudste dochter Elisa, eene opvoeding hadden genoten, die zij hun uit eigen middelen onmogelijk had kunnen bijbrengen.

En het was immers de ongelukkige koning zelf, wiens handteekening nog zoo pas de bevordering van Napoleon tot kapitein der artillerie had bekrachtigd! Hare ontzetting steeg, toen de gruwelen van het Schrikbewind haar in bijzonderheden werden gemeld en er een tijd van regeeringloosheid aanbrak, die ook op Corsika zijnen invloed gelden deed.

Pascal Paoli, de oude leider der volksbeweging, die in 1769 zoo moedig tegen de vreemde overheersching had gestreden en sedert als balling rondgezworven had, keerde thans terug met het doel om Corsika van Frankrijk los te maken en aan Engeland te brengen. Hij achtte zich zeker van den steun der zonen van Carlos Bonaparte, die een zijner meest aanhankelijke volgelingen was geweest. Maar hij vond deze vast besloten om ieder aanzoek tot vervreemding van het vaderland (men had zich immers niet aan Frankrijk onderworpen, maar er een eervol bondgenootschap mede aangegaan) beslist terug te wijzen. Een oogenblik nog hoopte Pascal Paoli de zonen door middel der moeder te winnen. Hij liet deze aanzeggen, toen hij reeds aan het hoofd van een sterken aanhang zijn wil als wet kon doorzetten, dat zij, zoo zij slechts te kennen gaf, dat zij het gedrag harer zonen jegens hem veroordeelde, in geen enkel opzicht zoude worden verontrust. Met fieren trots antwoordde Letizia hierop: »Ik meende, »dat Paoli mij beter kende. Hij zal het nu onder- »vinden, dat ik zelve mijnen zonen hunne gedragslijn

»heb voorgeschreven; en als het moest, zoude ik het »weder doen. Ik ben eene Fransche vrouw geworden »en eene Fransche wil ik blijven. Mijne kinderen en ik, »wij kennen geene andere wet dan die van plicht en »eer." Maar dit antwoord, dat wist zij, hield nu ook in, dat er voor haar noch voor de haren aan langer oponthoud op het eiland viel te denken. De aloude Corsikaansche vendetta werd over haar uitgesproken, hare roerende en onroerende goederen werden met beslag belegd en alleen door eene overhaaste vlucht ontkwam zij aan de handen der soldaten, die Paoli had afgezonden om haar met hare jongste kinderen op te lichten. Van eenige trouwe vrienden vergezeld doolde zij ettelijke dagen door de bosschen en langs woeste bergpaden, in de hoop onopgemerkt de kust te kunnen bereiken en daar gelegenheid te vinden om over te steken naar Frankrijk. Het was een heen en weer trekken, een zich verschuilen op ieder loos alarm, dat haar, verstoken als zij was van voldoende voeding, kleeding en huisvesting bij nacht, onuitsprekelijk zwaar viel, ziende hoe hare dochtertjes er voor hare oogen onder dreigden te bezwijken. Toch kwam er over hare lippen geene klacht of eenig woord van leed over hare handelwijze. Rustig en kalm trotseerde zij de moeilijkheden van den tocht, en toen zij eindelijk het strand aan hare voeten zag en men aan boord van een Fransch vaartuig, dat in de nabijheid kruiste, door hare noodseinen opmerkzaam gemaakt, eene boot afzette om

tot haar te komen, — bleek dat vaartuig te staan onder bevel van haren zoon Napoleon Bonaparte. Na zelf in vermomming aan de posten van Paoli te zijn ontkomen, was deze, vernemende dat het huis te Ajaccio in vlammen stond en dat zijne moeder met hare jongste kinderen had moeten vluchten, op kondschap uitgegaan om te zien, hoe hulp te bieden in den nood. Dwars door de vijandelijke Engelsche schepen voerde hij nu de zijnen naar Frankrijk heen, om ze ongedeerd te doen landen in Toulon.

Van alles beroofd ter wille van hare trouw aan het Fransche volk, betrok Letizia vervolgens een paar kamers op de vierde verdieping van een huis in een der onaanzienlijkste buurten van Marseille. Het waren moeilijke dagen, die zij er doorleefde en waarin zij de ellende van honger en gebrek van zeer nabij leerde kennen. Nu haar huis verbrand was, hare meubelen waren geplunderd, de bibliotheek van haren echtgenoot was vernield, zoodat er niets overbleef dan de te haren name staande landerijen, waarvan zij echter huur noch rente kon verwachten, bestonden de eenige inkomsten van het gezin uit Napoleons kapiteinstractement, dat hij grootendeels aan zijne moeder afstond en uit eene kleine toelage van levensmiddelen en brandstoffen, die door het gemeentebestuur van Marseille werd uitbetaald aan hen, die ter wille van het vaderland waren uitgeweken. Intusschen hoorde zij dagelijks onder hare vensters de karren voorbij rollen, waarop de slacht-

offers van het Schrikbewind naar de guillotine werden gevoerd. Het was een toestand, die haar zuchten en klagen deed, weinig vermoedende dat haar zoon Napoleon de man was, die Frankrijk zoude ontrukken aan alle jammeren eener bloedige anarchie.

De geregelde promotie van dien zoon was het lichtpunt in dezen moeilijken tijd en als een waarborg van betere tijden in de toekomst. Eerlang commandant van de afdeeling artillerie voor het beleg van Toulon, werd Napoleon na de inneming dier stad tot generaal zijner brigade benoemd. Warm klopte Letizia's hart bij deze eerste lauweren van haren zoon. De aandacht was nu eenmaal op hem gevallen, en na den val van Robespierre werd de jeugdige generaal door Barras naar Parijs geroepen. Door zijn krachtig optreden wist hij daar eene uitbarsting van verzet tegen het nieuwe gezag van het Directoire nog tijdig te onderdrukken en de orde te handhaven. Weinige dagen later zag hij zich tot opperbevelhebber der binnenlandsche troepen benoemd.

Eindelijk scheen de fortuin Letizia en haren kinderen toe te lachen. Het bevel over het leger in Italië werd aan Napoleon opgedragen. Hij aanvaardde die benoeming in het volle bewustzijn zijner kracht, als wist hij reeds, hoe schitterend de naaste toekomst zich voor hem ging ontplooien. »Pas op u zelve, cara signora »madre, en zorg er voor nog lang te leven, want »als ik u miste, zoude ik alleen nog maar mijne min-

»deren om mij heen hebben," voegde hij half schertsend zijne moeder bij het afscheid toe. Dat gezegde teekende toch, dat hij reeds nu, ofschoon niet de oudste zoon, zich als hoofd van het gezin ging beschouwen, een hoofd, dat weldra tegenspraak duldde noch verzet. En terwijl hij steeg op de maatschappelijke ladder, kwamen ook de zijnen meer en meer in aanzien. Door haren zoon er toe in staat gesteld, betrok Letizia eene betere woning, waar zij geregeld bezoeken begon te ontvangen en waar zich een kring van vrienden vormde, voor wie de buitengewone schoonheid harer dochters (die echter hare eigene schoonheid nimmer heeft geëvenaard) eene groote aantrekkingskracht was; terwijl zij, wien er aan gelegen was de gunst van den steeds meer naam makenden generaal Bonaparte te verwerven, wel wisten, dat oplettendheden aan diens verwanten bewezen een goed middel waren om er zich van te verzekeren.

Zoo sloot voor la signora madre een levenstijdperk, dat zich vooral had gekenmerkt door trouwe toewijding aan haar gezin onder huiselijke en maatschappelijke rampen. Een tweede tijdperk brak nu aan, zoo rijk aan roem en verheffing, dat zij er door werd verontrust, meer er zich bij nederleggende dan er zich in verheugende; om eindelijk te komen tot een derde tijdvak, een tijdvak van eenzaamheid en verlatenheid, waartoe het eerste tijdperk van haar leven haar als eene voorbereidende oefenschool was geweest.

II

Napoleons schitterende, roemrijke eerste veldtocht in Italië bewerkte ook het einde der ongeregeldheden op Corsika, dat bij het vredesverdrag van Campo-Formio weder onvoorwaardelijk onder Fransch bestuur werd gebracht. Letizia haastte zich nu om terug te keeren naar de oude woonplaats en daar hare woning, dank zij den ruimen onderstand, dien zij thans van hare zonen genoot, weder uit het puin te doen opbouwen. Twee jaren bleef zij er, genietende van de rust en de welvaart, die op Corsika zoo goed als in Frankrijk na het eindigen van den burgeroorlog wederkeerden, steeds begeerig uitziende naar tijding van hare kinderen, thans allen wijd en zijd verspreid, en meest wel naar tijding van hem, dien zij in gedachten met bezorgdheid volgde op zijnen tocht naar Egypte. »Wees niet onvoorzichtig »en bega geene waagstukken meer dan noodig is om »u te doen eerbiedigen. O, wat zal de afwachting van »den uitslag van iederen veldslag mij moeilijk vallen!" had zij bij het afscheid geklaagd. Maar trots klopte haar hart, toen zij bij zijnen terugkeer uit het verre Oosten getuige mocht zijn van zijnen zegevierenden intocht te Parijs.

Doch met de verheffing en den voorspoed kwamen ook de onrust en de verdeeldheid haar huis binnensluipen. Zij waardeerde het wel als een onschatbaar voorrecht, dat zij thans ontheven was van alle geldelijke

zorgen; het was haar wel eene groote voldoening hare dochters achtereenvolgens in het huwelijk te zien treden met de edelsten onder de wapenbroeders van haren zoon; zij was wel dankbaar gestemd jegens Napoleon, door wiens tusschenkomst al dat goede haar gewerd, — maar zij nam niettemin aanstoot aan den hoogen heerscherstoon, dien hij ook begon aan te slaan in eigen kring, als ware hij het hoofd van het gezin, terwijl zij zelve zich nadrukkelijk als zoodanig wenschte te handhaven. Het griefde haar diep, dat Napoleon geheel buiten haar om een huwelijk sloot met de weduwe van zijn gewezen ambtgenoot, den generaal de Beauharnais. Zij moest zich geweld aandoen om hare schoondochter, wier oppervlakkigen, zoo al niet lichtzinnigen aard zij wantrouwde, met vriendelijke voorkomendheid te bejegenen; het kostte haar een zelfbedwang, dat eene zware beproeving was voor eene zoo weinig plooibare natuur als de hare. Ook Napoleons politieke inzichten deelde zij niet. Republikeinsche met hart en ziel, kon zij zich reeds dadelijk niet vereenigen met allerlei, dat Napoleons optreden na diens verheffing tot eersten consul kenmerkte. Trots zijn herhaald aandringen weigerde zij hardnekkig en beslist om hem te volgen, toen hij zijnen intrek nam in de Tuileriën. Maar ook om zijns zelfs wil duchtte zij de bedwelming van macht en grootheid en zij zag het zuchtend aan, hoe zijn machtige, geniale geest naar de opperheerschappij begon te streven en er tevens door eenen samenloop van

omstandigheden als heen gedreven werd. De snelle vaart, waarmede Napoleon klom van trap tot trap, vervulde haar met vrees en beven; die voorspoed kon niet blijvend zijn, meende zij, en in haar waken en droomen werd zij geplaagd door sombere voorgevoelens aangaande de toekomst. Zelve te groot van hart en geestelijk te nauw verwant aan haren roemrijken zoon om blind te zijn voor wat er schoons en edels was in zijne verheven plannen, of ongevoelig voor het weldadige van zijn krachtig handhaven van rust en orde in dat Frankrijk, waarvoor zij zelve zooveel ten offer had gebracht, droeg zij toch juist in deze dagen van ongekenden glans het bewustzijn met zich om, dat de natie vroeg of laat ontwaken moest en dat dan het schitterende steigerwerk, dat haar zoon zoo fier had opgebouwd, inéén moest storten en hem begraven onder de puinhoopen. Wel trachtte zij zoo min mogelijk blijk te geven van wat er in haar omging, maar niet altijd kon zij zich bedwingen. Met warmen ijver bepleitte zij de zaak van den hertog van Enghien, en toen haar dringend smeeken vruchteloos bleek, riep zij Napoleon met profetische verontwaardiging toe, »dat hij zelf eenmaal de eerste zoude zijn om te ver»dwijnen in den afgrond, die thans door zijn eigen »toedoen zich opende voor zijnen voet, om hem en de »zijnen te verzwelgen."

Nauwer dan vroeger sloot Letizia, onder den indruk van wat er in haar omging, zich aan bij haren oudsten

zoon Jozef, die naar zijnen kalmen, bezadigden aard haar een rustig afwachten aanried, en bij haren derden zoon, Lucien. Deze laatste had aanvankelijk het meest te lijden onder de willekeur van den oppermachtigen broeder, die hem wilde dwingen zijn zeer gelukkig huwelijk te verbreken, om hem eene verbintenis te doen aangaan met een Etrurische prinses. Met nadruk deed Letizia haar moederlijk gezag gelden ten gunste van Lucien en op Napoleons hartstochtelijk verwijtende vraag, »of zij hem dan niet lief had," antwoordde zij kort en beslist, dat zij zich steeds het meest verbonden gevoelde aan dat kind, dat ongelukkig en verdrukt was. De daad bij het woord voegende, volgde zij Lucien in diens verbanning naar Rome, tot groot leedwezen van den aanstaanden keizer, die haar zeer ongaarne zijn hof zag verlaten, en die haar nog had hopen te verzoenen door allerlei maatregelen, die haar aangenaam moesten zijn: de stichting van een hospitium op den Simplon en op den Mont-Cenis: het herstel van den tijdens het Schrikbewind afgeschaften Zondag: de terugroeping der geestelijke liefdezusters, die, in de booze dagen der Revolutie ruw verdreven, thans weder haar leven van toewijding in de hospitalen, de gasthuizen en de holen der armoede zouden hervatten. Het was te vergeefs. Letizia was op deze wijze niet te winnen. Zij verliet Parijs en verlengde haar oponthoud te Rome met opzet, om er geen getuige van te zijn, hoe de eerste consul allengs het keizerrijk

ging voorbereiden en de aloude, bijna vergeten hof-étiquette deed herleven door een begunstigen van het vroegere ceremoniëel en van de gebruiken van het ancien régime. Zij bleef vasthouden aan het denkbeeld, dat Napoleon in de geschiedenis van zijn volk van grootscher beteekenis ware geweest, indien hij niet keizer had willen zijn.

Zoo was Letizia willens en wetens afwezig, toen haar zoon den 18den Mei 1804 tot keizer van Frankrijk werd uitgeroepen. Niet twijfelende of zij zoude op het laatste oogenblik nog wel terugkomen op haar besluit om zijne plechtige kroning door den paus niet bij te wonen, had Napoleon op de groote schilderij (thans in den Louvre), die hij den schilder David reeds bij voorbaat van de plechtigheid deed ontwerpen, het portret zijner moeder in de groote tribune aan de rechterhand op de eereplaats laten aanbrengen. Hare plaats bleef dien dag echter ledig; en het was eerst later, eerst aan het einde van het jaar, dat Letizia, gehoor gevend aan Napoleons dringend aanhouden, naar Parijs terugkeerde. De keizer heette haar met warmte welkom, al had hare opzettelijke afwezigheid bij gelegenheid van zijne kroning hem diep gegriefd. Hij had behoefte aan eene innige, ongestoorde familie-verhouding; en Letizia wees zijne pogingen om eene toenadering tot stand te brengen niet terug. In den grond van haar hart waren Lucien en Napoleon haar even dierbaar en zij hoopte nu van den tijd en van

eene geduldige overreding, wat hare bestraffende woorden niet hadden vermocht. Had zij ook Napoleon, trots alles, niet lief met eene liefde, die zooals zij hem eens schreef »begonnen was met zijn bestaan en eerst kon »eindigen met het hare"?

Voor goed vestigde zij zich nu te Parijs, waar hare maatschappelijke positie als de moeder van den regeerenden vorst eene geheel andere was geworden; den glans, die van haren zoon op haar afstraalde, kon zij niet weren. Zij moest den titel voeren van: Hare Keizerlijke Hoogheid Madame Mère, terwijl haar een jaargeld van een millioen francs werd toegelegd. Bovendien ontving zij het kasteel Pont-sur-Seine, in de nabijheid van Parijs, ter woning, benevens eene gift van 60.000 francs om het kasteel nieuw te doen meubelen. Zij richtte er zich in naar haren strengen, ietwat soberen smaak. Hare kleine hofhouding was zonder eenig vertoon en het inkomen van een millioen francs, waarover zij te beschikken had, werd slechts ten halve verteerd, al wist zij zeer goed, dat de keizer er aan hechtte, dat de leden zijner familie en zijne voornaamste officieren ook werkelijk zouden leven overeenkomstig de schitterende toelagen, welke hij hun verschafte. »Signora Letizia," vermaande hij haar eens, »gij moet uw millioen ook jaarlijks gebruiken." »Zeker, Sire," antwoordde zij, »dat zal ik ook doen, »zoodra gij er mij twee geeft," daarmede bedoelende, dat zij op ieder inkomen, hoe groot ook of hoe klein,

de helft steeds wilde besparen, ten einde den armen te kunnen geven, of haren kinderen, zoo die later hulp mochten behoeven.

Nu deze voorshands haren bijstand niet van noode hadden, deelde zij onbekrompen den armen hun deel. Op haar landgoed Pont-sur-Seine deed zij een Engelsch park aanleggen, meer met de gedachte aan werkverschaffing dan om er zelve van te genieten; en van ganscher harte verheugde zij er zich in, dat Napoleon haar benoemde tot protectrice générale des établissements de bienfaisance et de charité de l'Empire. Hare persoonlijke ondervinding van gebrek en geldzorgen had haar reeds vooraf als bekwaamd voor deze werkzaamheid, waarbij zij veel leed verzachten kon. Hoe spaarzaam zij ook was, grootendeels uit bezorgdheid voor de toekomst, waren het toch groote sommen, die zij uit eigen kas aan de door den keizer beschikbaar gestelde fondsen toevoegde.

Na de verheffing van haren zoon Jozef tot koning van Spanje volgden die van Lodewijk tot koning van Holland, van Jérôme tot koning van Westphalen. Het waren koningen tegen wil en dank, die dien hoogen rang weinig hadden begeerd, en hunne moeder hechtte nog minder dan zij aan die hersenschimmige grootheid. Zij geloofde nu eenmaal niet, dat die van duur kon zijn. Zij verontrustte zich over de toekomst van al die gekroonde hoofden en herhaalde telkens opnieuw,

naar aanleiding van hare zucht tot sparen, dat alles allicht zou blijken te zijn opgelegd voor die gevallen en onttroonde vorsten, die zij ter wereld had gebracht. De onvastheid der dingen, die immers op zoo onzekere grondslagen rustten, drukte haar, en het hinderde haar, dat zij, die den keizer hunne verheffing dankten, zich niet dichter aansloten bij zijne staatkunde; dat Napoleon in zijne broeders terug vond den geest van verzet, die de volkeren bezielde, welke hij, door ze aan zijne familie te brengen, onverbrekelijk aan zich had willen verbinden. Had niet koning Lodewijk zijn koninkrijk Holland los en onafhankelijk van Frankrijk trachten te maken, instede van het, in het belang zijner dynastie, ten nauwste met het keizerrijk te verbinden? Dit feit griefde haar te dieper, nu zij zelve, levende in de onmiddellijke nabijheid van Napoleon, eene der eersten was om, trots alle verschil van inzicht, de groote aantrekkingskracht te ondervinden van dezen man, die zich door zijne naaste omgeving heeft weten te doen liefhebben als weinigen, en ze aan zich te verbinden met eene warme aanhankelijkheid, die wel degelijk allermeest zijn persoon, hem zelven gold.

»Al moge het dikwijls niet zoo schijnen, de keizer »meent het toch goed," placht Letizia te zeggen; en dat was ook de meening van keizerin Joséphine, die Napoleon meest heeft liefgehad »om zijn goed hart." Madame Mère was deze schoondochter nooit genegen geweest; maar zij waardeerde toch hare warme,

oprechte gehechtheid aan haren zoon, en van ganscher harte was zij met haar begaan, toen staatkundige oogmerken eene echtscheiding teweeg brachten. Zoude de schitterende verbintenis met de aartshertogin Marie Louise den keizer schenken, wat deze in zijn eerste huwelijk had gemist: hem in zijne echtgenoote eenen weerklank doen vinden van wat er groot en schoon was in zijn streven? De eerste indruk was niet gunstig; zou die de blijvende zijn? Marie Louise gaf reeds dadelijk blijken van eene koude, stugge, zelfzuchtige natuur. In haar trotsch zelfgevoel als Oostenrijksche vorstin en in het volle bewustzijn van haren hoogen, keizerlijken rang meende zij alleen den keizer eenige toenadering schuldig te zijn, zonder zich daartoe in het minst gehouden te achten tegenover de leden zijner familie. Madame Mère had het reeds dadelijk bij den intocht der jonge keizerin pijnlijk en scherp gevoeld; maar zij was als ziende blind en als hoorende doof, in afwachting van eene gelegenheid om zich door hare schoondochter te doen eerbiedigen. Eens kwam Marie Louise tot haar met klein ceremonieel, naar haar eigen zeggen bij haar binnentreden, enkel als schoondochter en niet als keizerin. Zonder zich van haren zetel op te heffen sloeg Letizia den arm om haar heen, deed haar met zachten dwang naast zich nederzitten en antwoordde met eene rustige waardigheid: »Ik zal mijnerzijds ook geene officiëele »plichtplegingen met u maken. De echtgenoote des

»keizers is ten allen tijde welkom bij de moeder des »keizers."

Maar Marie Louise schonk Napoleon den zoon, dien hij zoo hartstochtelijk had begeerd. Met onuitsprekelijke dankbaarheid in het hart hield Madame Mère in de Notre Dame haren kleinzoon ten doop, en evenals de omstanders kon zij hare tranen niet bedwingen, toen de keizer, na afloop der heilige handeling, het kind van haar overnam en hoog ophief in zijne armen, als om de gansche verzamelde menigte te doen deelen in zijn geluk.

III

In het begin van het jaar 1811 bereikte Napoleon het toppunt zijner macht. Het bezit van den zoo vurig begeerden zoon, die bezegeling als het ware van zijn streven, die bevestiging van den troon, die nog steeds den erfgenaam had gemist, zette hem aan tot nog grootscher plannen. Vol moed beraamde hij de toebereidselen tot eenen nieuwen veldtocht, die ditmaal het Fransche leger tot in het hart van Rusland voeren moest. Met bekommernis en bange voorgevoelens vervuld, zag Madame Mère het aan. »Eén enkel »schot is immers genoeg om den keizer te doen vallen, »en God is toch niet gehouden een wonder te doen

»om hem te redden," hoorde men haar zuchten, als er gesproken werd over al het wonderbare, dat deze laatste jaren den machtigen heerscher hadden gebracht. In stille teruggetrokkenheid, op haar kasteel te Pont-sur-Seine, verbeidde zij met angst en beven den uitslag van den kamp, die zoo hoopvol begon en zoo vreeselijk is geëindigd. Ongewoon en ontzettend klonk na al die berichten van roem en overwinning, waaraan men langzamerhand als gewoon was geraakt, de sombere tijding van den brand van Moskou, van den terugtocht van het Fransche leger, van de koude en de ellende, die het bij den dag deden slinken, van de vlucht des keizers, die zelf, evenals zoovelen, een deel van den moeilijken weg had moeten afleggen te voet, geplaagd door honger en gebrek en in voortdurend gevaar krijgsgevangene te worden gemaakt door de Kozakken. In den avond van 12 December 1812 zag Letizia hem nog geheel onverwachts te Parijs terugkeeren, uitgeput door vermoeidheid en zorg. Onmiddellijk deed zij hem uit hare spaarpenningen een millioen francs toekomen, om te voorzien in de meest dringende behoeften van het oogenblik; het was eene gift, die bijna als eene uitredding werd aanvaard.

Bij de zorg om Napoleon voegde zich voor Letizia ook nog de zorg voor haren oudsten zoon, wiens heerschappij in Spanje onhoudbaar bleek en die door zijnen broeder naar Frankrijk werd teruggeroepen. Drie harer kinderen: Jozef, de gewezen koning van Spanje,

Lodewijk van Holland, Jérôme van Westphalen, stonden nu reeds als onttroonde vorsten om haar heen, voor een groot deel levende van den onderstand, dien hunne moeder hun deed toekomen, en steeds banger en donkerder werd de toekomst voor hem, aan wiens lot dat der zijnen zoo nauw was verbonden.

Intusschen trachtte deze door kracht en moed het verlorene te herwinnen. Opnieuw wist hij een leger uit te rusten, opnieuw den vijand tegemoet te trekken. Letizia's hart echter smachtte naar vrede. Zij wist zoo goed, hoezeer het uitgeputte volk dien behoefde; en kon de uitslag van dezen laatsten, wanhopigen kamp gunstig zijn? Zij sprak het zoo dikwijls uit, dat de gravin de Montesquiou, de gouvernante van den kleinen koning van Rome, dezen aan zijn avondgebedje leerde toevoegen: »Goede God, geef Papa het ver»mogen om vrede te maken voor het geluk van »Frankrijk." De keizer, die er eens bij tegenwoordig was en het hoorde, drukte zijnen zoon teeder in de armen, maar glimlachte somber voor zich heen; hij werd meegesleept door eenen stroom, dien hij niet meer kon beheerschen, maar die hem medevoerde in zijne vaart. Weldra gold het de verdediging van Frankrijk zelf, van het vaderland, tegen den inval der Verbonden Mogendheden, een inval, die niet meer te keeren bleek. De vijandelijke legers drongen met spoed vooruit, tot onder de muren van Parijs. »Ik zal niet klagen, hoe »het ook gaan moge, zoo Napoleon zijne eer slechts

»kan handhaven," zuchtte Madame Mère, die den loop der dingen met spanning gadesloeg. »Te vallen »is niets, als men met eere valt, maar alles, als men »valt als een lafaard." Of Napoleon toen, al strijdende, gevallen ware!

Met groote snelheid volgden de gebeurtenissen elkander op: de vlucht van het hof naar Blois, de capitulatie van Parijs, de afstand des keizers te Fontainebleau. De tocht van het hof naar Blois, waarbij zij zich wel had moeten aansluiten, — waartoe ook alleen achtergebleven op de puinhoopen der grootheid van haar zoon? — was voor Madame Mère een gang geweest zoo zwaar, dat zij trots haren zwakken gezondheidstoestand in hare diepe smart als onbewust bleef van de moeielijkheden der overhaaste reis, van de door het aanhoudende regenwater verzakte wegen, waar de wagens der vluchtelingen onophoudelijk vastraakten en elkander verdrongen. Voortdurend bleef haar voor oogen het instinctmatig heftig verzet van haren kleinzoon, den koning van Rome, toen men hem wegvoerde uit de Tuileriën, en als een onoplosbaar raadsel pijnigde haar de vraag, waarom Marie Louise niet stand hield voor de rechten van haren zoon, maar dien nu reeds dadelijk met zich naar Oostenrijk voerde, als ware er haast bij, de verbintenis met den vader te verloochenen en haar kind zelfs zijnen roemrijken naam te ontnemen, om dien te vervangen door den niets zeggenden titel van hertog van Reichstadt.

Toch was er iets in het koude hart der keizerin, dat haar in die jaren van samenzijn had geleerd hare schoonmoeder te waardeeren, getuige het in deze omstandigheden wel is waar zonderlinge aanbod om haar met zich te nemen naar Weenen — naar het hof van den vijand, van den overwinnaar van haren zoon. Met rustige waardigheid antwoordde Letizia, dat zij willens zich nooit van hare kinderen scheiden zoude, en toen Marie Louise haar bij het afscheid nog vroeg, haar in welwillendheid en vriendschap te willen blijven gedenken, antwoordde zij treurig en berustend: »Mevrouw, »dat zal afhangen van uw gedrag in de toekomst." Het was de eenige critiek, welke zij zich veroorloofde op eene handelwijze, die haar grievend wondde, te meer daar zij gevoelde, hoe die moest snijden door de ziel van haren zoon, die toch, trots alles, bleef volharden in het geloof aan de trouw eener echtgenoote, die hem zelfs het aanhouden van eenige betrekking met zijnen zoon onmogelijk ging maken. Op het eiland Elba, waar hij eerlang als balling toeven moest, bleef hij verlangend uitzien naar haar en naar zijn kind, maar altijd te vergeefs.

Wie hem echter onveranderlijk trouw bleef, dat was zijne moeder, die, zoo snel als de omstandigheden het toelieten, tot hem kwam en die hij met vreugde ontving. Misschien zijn de dagen met hem op Elba doorgebracht, wel de gelukkigste geweest uit Letizia's leven, nu zij, na in den vroegeren tijd van roem en

geluk dikwijls te hebben moeten klagen, dat zij hare kinderen zoo zelden zag, dezen zoon, haar thans op zijne beurt de liefste omdat hij de ongelukkigste van allen was, ongestoord bij zich had, zonder dien voortdurenden angst voor zijn leven bij zijne gewaagde veldtochten en bij die onuitgesproken, maar drukkende afkeuring zijner staatkunde, die haar leven in de laatste jaren zoo moeielijk gemaakt hadden. Het was haar een genot haren zoon ook geldelijk te kunnen bijstaan met dien overvloed, dien hare bedachtzame spaarzaamheid haar had doen opleggen voor den kwaden dag. Haar gansche vermogen stelde zij te zijner beschikking en maakte zelfs hare diamanten te gelde ter bestrijding der onkosten van zijn onderhoud, de noodige vergrooting der hem ten verblijf aangewezen gebouwen, en de soldij der troepen die hij had mogen aanhouden.

Maar duurzaam kon ook dit niet zijn. Napoleons onrustige geest kon geene rust vinden in dit leven, dat zijne moeder zoo weldadig aandeed. Het krenkte hem, afhankelijk te zijn van haren onderstand, terwijl het door de Verbonden Mogendheden hem toegekende jaargeld niet werd uitbetaald en de particuliere eigendommen zijner familieleden, waarvan het behoud hun in het vredestractaat nadrukkelijk was gewaarborgd, wederrechtelijk met beslag werden belegd. Deze handelwijze, gevoegd bij de waarschuwing welke hem gewerd, dat men voornemens was hem weg te voeren van Elba en onder strengere bewaking te stellen, gaf hem het

recht, meende hij, ook zijnerzijds zich door de voorwaarden van dat verdrag niet verbonden te achten en, desnoods met geweld, door eenen onverwachten terugkeer, te herwinnen wat hem rechtens toekwam. Wel wetende, dat deze beweegredenen zijne moeder niet bevredigen konden, maakte hij haar eerst op 't allerlaatst tot de vertrouwde zijner plannen. Maar al te goed overzag Letizia de gevolgen van deze daad, die, als zij faalde, haren zoon trots diens roemrijk verleden kon doen omkomen als een gewoon misdadiger. »Gij zult »misschien niet slagen," voegde zij hem toe, »en dan »zal uw dood snel op de mislukking volgen. Maar hier »blijven kunt gij ook niet, ik zie het tot mijn smart. »Laat ons bidden, dat de Heer, die u in vele krijgs»gevaren behoedde, u ook ditmaal bescherme."

Zij zelve bleef op Elba achter en volgde eerst, toen haar het bericht bereikte van den triomfeerenden intocht des keizers te Lyon. De statige keizerskroning had zij niet willen bijwonen; maar thans haastte zij zich naar Parijs, om tegenwoordig te zijn bij de nieuwe inhuldiging van haren zoon. Toenmaals, voor nu tien jaren, hadden een onafzienbare hofstoet en een wijde kring van verwanten den keizer omstuwd; en nu, terwijl zijn echtgenoote zelfs geen poging deed om zich bij hem te voegen, waren het alleen zijne moeder en zijne stiefdochter Hortense, die met de dames van haar gevolg de plechtigheid opluisterden. Madame Mère trok daarbij aller oogen tot zich. In haar hoog, nauw-

sluitend kleed van zwarte kant met wijde, lang afhangende, met oranje satijn gevoerde mouwen en witte vederen met prachtige diamanten in haar kapsel, onderscheidde zij zich door hare edele houding en door de rustige, ernstige waardigheid van haar optreden. Trots hare vijf en zestig jaren had zij de regelmaat harer klassiek zuivere gelaatstrekken, welke aan die van een antiek beeld herinnerden, geheel behouden en de fraaie zwarte oogen met de lange, donkere wimpers en fijngebogen wenkbrauwen schitterden met ongedoofden glans. »De moeder des keizers moet eene der schoonste »vrouwen geweest zijn, die ooit geleefd hebben," schrijft een ooggetuige.

Maar reeds drie maanden later, den 18den Juni 1815, werd Napoleons macht te Waterloo voor goed geknakt. Tevergeefs zocht hij te vallen met het zwaard in de vuist, den dood te sterven dien zijne moeder eens den eenigen dood zijner waardig had genoemd. Drie dagen daarna verlieten twee vrouwen in diep rouwgewaad en in zwijgende smart het Elysée: het waren Madame Mère en koningin Hortense met haar. Beiden konden haast geen geloof slaan aan dien snellen omkeer, aan dien onherstelbaren val, aan dien vergeefschen afstand des keizers ten behoeve van zijnen zoon, die immers reeds niet meer koning van Rome heette, die als Oostenrijksche prins in Oostenrijk gevangen werd gehouden, en dien men hertog van Reichstadt noemde, omdat hij nooit naar Frankrijk komen en

nooit den naam van Napoleon II dragen moest. Eéne enkele gedachte overheerschte alle andere; het verlangen om door te dringen tot hem dien zij lief hadden, in zijn afzondering op la Malmaison. Zij wisten het: daar, op het landgoed, dat hij had gekocht na zijnen eersten roemrijken veldtocht in Italië, om het als huwelijksgift aan zijn gade te schenken, wachtte Napoleon op de beslissing der Verbonden Mogendheden aangaande zijn voornemen om zich naar de Vereenigde Staten van Amerika te begeven. Het gebouw stond ledig sedert den dood van Joséphine. Maar gedurende de vier dagen, die nog verloopen moesten voor de inscheping, vorschte de keizer er naar iedere herinnering aan de vrouw, die hem had liefgehad met een liefde, waarbij de koude zelfzucht van Marie Louise thans dubbel pijnlijk afstak. Op dat verlaten buitenverblijf had het afscheid plaats tusschen moeder en zoon. Groote tranen blonken in Madame Mère's oogen, maar met kracht drong zij ze terug, en zonder eenige klacht te uiten, sprak zij rustig en kalm de enkele woorden: »Vaarwel »mijn kind!" Weenend drong koningin Hortense den keizer een halssnoer van diamanten op, dat hij eerst weigerde; maar ten laatste, op haar dringend aanhouden, liet hij toe, dat zij het tusschen zijne kleederen verbergde. Na haar met zijne broeders en ten slotte zijne moeder nog eenmaal te hebben omhelsd en een handdruk te hebben gewisseld met de hem trouw gebleven generaals, steeg hij in het rijtuig, dat hem

wegvoerde, terwijl de soldaten zijner garde in tranen uitbarstten.

Madame Mère had zich bij het afscheid sterk gevoeld in de zekerheid, dat zij haren zoon spoedig zou kunnen volgen naar Amerika; maar verpletterend voor haar klonk eerlang de tijding, dat men hem onmiddellijk na zijne inscheping op de Bellerophon Engelsch krijgsgevangene had verklaard en weggevoerd naar het eiland Sint-Helena, om hem daar onder strenge bewaking als levend begraven te houden.

IV

Toen na de Honderd Dagen, waarin zooveel gebeurde en die zoo snel voorbij waren, de Bourbons voor de tweede maal hunnen intocht deden te Parijs, lag Madame Mère op het ziekbed uitgestrekt, buiten machte om zich te onderwerpen aan het vonnis, waarbij alle Bonaparte's uit Frankrijk werden verbannen. Maar zij voelde den grond haar als onder de voeten branden, en zoodra haar toestand het slechts eenigermate veroorloofde, haastte zij om weg te komen en zich te verschuilen. Maar waar? Tevergeefs smeekte zij de Verbonden Mogendheden het lot van haren zoon te mogen deelen, of ten minste een enkel bezoek te mogen brengen aan de plaats zijner ballingschap. Het

werd haar niet toegestaan; en Napoleon, hoe ook getroffen door haar aanbod om tot hem te komen, weigerde beslist om haar te ontvangen; hij beschouwde zich op Sint-Helena, verklaarde hij, als eenen ter dood veroordeelde en het zoude hem bij de komst zijner moeder te moede zijn, als ging zij nevens hem het schavot bestijgen.

Nu Sint-Helena onbereikbaar was en Frankrijk haar niet herbergen wilde, omdat men daar een gevaarlijk staatkundig persoon in haar zag, en Oostenrijk en ook Duitschland evenzeer voor haar gesloten waren, bleef haar geen andere wijkplaats open dan Rome, »het »vaderland van alle groote ballingen", zooals haar werd toegevoegd door paus Pius VII, die haar welwillend in zijne bescherming nam. Letizia betrok er het paleis van haar broeder, kardinaal Fesch, en leefde er in volstrekte afzondering en in diepen rouw om haren grooten zoon, thans trotscher op zijn verleden en naijveriger op iedere aanranding van zijnen roem dan zij het ooit in de vroegere dagen van voorspoed was geweest. Zij behield den haar zeer lief geworden titel van Madame Mère, kleedde hare bedienden in de schitterende kleuren, groen en goud, der keizerlijke livrei en voerde niet het geslachtswapen van haren echtgenoot, maar het keizerlijke op de paneelen van haar rijtuig. »Waarom niet?" antwoordde zij, toen men trachtte haar te overtuigen van het gevaar van ergernis te geven: »Europa heeft jaren lang gebogen voor dit

»blazoen en de vorsten zijn er wel aan gewoon geraakt »het voor oogen te hebben."

Al haar denken en trachten was er thans op gericht, den balling in het voor zijne gezondheid moordende klimaat en in het niet minder folterende gevoel zijner verlatenheid te geven, wat hij meest behoefde: tijding van vrienden en verwanten en liefdevolle en teedere woorden, waarnaar hij in zijne eenzaamheid te sterker haakte, nu zijn hopend wachten op Marie Louise in bittere teleurstelling overging en deze plichtvergeten echtgenoote hem zelfs nimmer eenig bericht deed toekomen aangaande zijnen zoon. Maar Letizia ondervond groote moeilijkheid bij het voeren harer briefwisseling, daar het Engelsche gouvernement ieder geschrift door zijne achterdochtige bewakers deed openen en telkens brieven en geldzendingen achterhield, geldzendingen die zij haren zoon deed toekomen met eene mildheid welke weinig in overeenstemming was met hare beschikbare middelen. »Wat doet het er toe," zeide zij, wanneer men haar op de gevolgen voor haar zelve wees, »als ik niet meer over heb, zal ik den bedelstaf »opnemen en eene aalmoes vragen voor de moeder »van Napoleon."

De steeds ongunstiger luidende berichten aangaande de gezondheid van haren zoon, welke daar in de verte onder den druk van geestelijk lijden langzaam maar zeker werd ondermijnd, vervulden haar het hart met machteloos leedgevoel en ook met bitterheid jegens

hen, in wier macht het ware geweest verlichting aan te brengen. Eens, in het jaar 1819, zond keizer Frans van Oostenrijk, die in Italië reisde, eenen kamerheer tot haar, om haar een bezoek van Marie Louise aan te kondigen. »Wat gij daar zegt," voegde Madame Mère met fieren trots den bode toe, »verwondert »mij meer dan ik zeggen kan. Gij beleedigt mij in »mijne schoondochter, door het te doen voorkomen, »alsof die langs 's Heeren wegen ronddoolt, in plaats »van bij haren echtgenoot op Sint-Helena te vertoeven. »Deze vrouw, waarvan gij spreekt, kan mijne schoon»dochter niet zijn. Dat moet eene intrigante wezen, »die misbruik maakt van mijnen naam; en intrigantes »ontvang ik niet." Zij was te hooghartiger jegens Marie Louise en den keizer van Oostenrijk gestemd, nu zij schijn noch schaduw ontving van antwoord op een dringend, smeekend verzoekschrift waarin zij, bij gelegenheid van het congres te Aken in 1818, de Verbonden Mogendheden had gewezen op den schadelijken invloed van het klimaat van Sint-Helena op de gezondheid van haren zoon en diens overplaatsing naar gezonder streek gevraagd. »Ik wist wel, dat men »mij dooden wilde," klaagde zij en verdubbelde hare pogingen om verzachting te brengen in het lijden, waarvan, naar zij maar al te duidelijk zag, alleen de dood verlossing brengen kon.

Eindelijk na zes lange scheidingsjaren, den 20sten Juli 1821, twee en eene halve maand na het overlijden

des keizers, kwam de hartbrekende tijding tot haar. Toch was het, alsof de zekerheid aan het arme, geplaagde moederhart zijne rust hergaf; er kwam eene kalmte over haar, een berusten in het gebeurde, dat haar de laatste jaren vreemd was geweest. Maar de slag had haar, die zoo lang jong was gebleven, toch voor goed verouderd. Zij was klein en mager geworden. Hare bevende hand kon nauwelijks meer de oude handteekening Madame Mère onder hare brieven zetten en het gezicht van de zeventigjarige verduisterde geheel. Gedeeltelijk verlamd tengevolge van eenen val, die haar het heupbeen had ontwricht, bracht zij hare dagen door, liggende op eene chaise longue, levende in hare herinneringen, aandachtig luisterende naar de voorlezing van ieder nieuw geschrift, dat over Napoleon verscheen, of brieven dicteerende aan kinderen en kleinkinderen. »De zon »bezoekt mij nog af en toe als een goede oude vriend; »maar ik kan zijn schijnsel niet meer zien," zeide zij eens. »Ik heb geene enkele afleiding meer en ik lig »altijd maar te denken, te denken...." Steeds kleiner werd de kring, die haar omgaf. Staatkundige achterdocht bleef het moeilijk maken om tot haar door te dringen; de bijeenkomsten te haren huize mochten eens eene politieke bedoeling verbergen. Maanden lang stelde haar zoon Jozef te Londen pogingen in het werk om zich een paspoort te doen uitreiken om naar Rome te reizen; maar het was tevergeefs. Slag op slag ontviel

haar eene dochter, een veelbelovende kleinzoon, terwijl de dood ook onder hare achterkleinkinderen herhaaldelijk op de meest ongedachte wijze een offer eischte. »Het is of er een vloek ligt op het derde geslacht der »Bonaparte's", mompelde men in hare omgeving; maar hoe haar hart door al die verliezen mocht worden gegriefd, zij klaagde niet. »Mijn zoon is gevallen," sprak zij, »en verre van mij ellendig omgekomen. Mijne »andere kinderen leven in ballingschap en ik zie den »een na den ander voor mijne oogen sterven met die»genen onder mijne kleinkinderen, die het meest be»loofden voor de toekomst. Ik ben oud en eenzaam »geworden, beroofd van glans en eer en toch — ik »zoude mijn lot niet willen ruilen met dat der eerste »vorstin ter wereld."

Nog eenmaal zoude voor hare thans omfloerste oogen, die zoo veel hadden zien gaan en komen op het tooneel der staatkundige wereld, een omkeer der dingen plaats grijpen. In Juli 1830 brak te Parijs opnieuw de revolutie uit; binnen den tijd van drie dagen zagen de Bourbons zich verworpen en verbannen. De tijding trof Madame Mère in het diepst der ziel. Zoude zij haar nu toch nog beleven, de verheffing van dien kleinzoon, op wien sints den dood des vaders al haar hoop, al haar trots was overgegaan, van dien hertog van Reichstadt, die rechtens den titel van Napoleon II droeg en die den 22sten Juli 1815 feitelijk tot keizer uitgeroepen was? Zoo zij al een oogenblik aan die

mogelijkheid gedacht heeft en iets gehoopt van de proclamatie, die daags na de Julirevolutie den zoon van den grooten Napoleon als souverein aan het Fransche volk voorstelde, — deze droom was kort en voorbijgaand. En nog geen twee jaren later moest zij ook hem beweenen, den jongen man, met wien zij nimmer, sints zij hem als driejarig kind voor het laatst had omhelsd, eenigen omgang had kunnen aanhouden, van wien zij nimmer tijding mocht ontvangen, van wien zij zelfs niet wist, dat hij verteerd werd door eene brandende vereering van dien vader, wiens naam hij zelfs niet dragen mocht. »Deze tweede wijze van mijn »zoon te verliezen valt mij nog zwaarder dan de »eerste", zuchtte Letizia, toen de tragische tijding van zijn verscheiden haar werd geboodschapt. »Moet ik »dan al mijne kinderen overleven en rouw over ze »bedrijven? Alleen achter blijven en één voor één »zien ten grave dalen wie ik ter wereld heb gebracht? »En ik heb geen tranen meer.... Maar de naam des »Heeren zij geloofd."

Madame Mère had zich steeds de schatbewaarster geacht der geestelijke nalatenschap van Napoleon ten behoeve van zijnen zoon, en wat zij nog van het leven had gehoopt, dat was, dezen eenmaal als man die erfenis te zien aanvaarden. Voor hem had zij als heilige reliquiën verzameld, wat zij slechts verwerven kon van voorwerpen, waaraan eenige herinnering was verbonden aan het roemrijk verleden van zijnen vader. Ook

dit was thans voorbij. Met nauwlettende zorg regelde zij nu nog hare uiterste wilsbeschikkingen: de verdeeling harer familieschatten onder wie er nog leefden van hare kinderen en een legaat aan de stad Ajaccio ter oprichting van een Napoleontisch museum. Van toen af verminderde hare gezondheid met den dag. Hare toenemende verlamming maakte haar bedlegerig en voor korte oogenblikken slechts verliet zij het kleine ijzeren veldbed, dat eens Napoleon op zijne legertochten had gediend en waarop zij nu hare slapelooze nachten sleet onder het schijnsel van de zilveren nachtlamp, die eens op Sint-Helena de lange nachtwaken van haren zoon had verlicht. Nog vier jaren lang echter zoude haar sterk gestel weerstand bieden, terwijl haar geest onbeneveld bleef. De nu zes-en-tachtigjarige was zeer los geworden van het aardsche. »Ik leef in geene »andere hope dan in die van het toekomende leven," zeide zij, »gescheiden als ik ben van hen om wie ik »aan het leven hechtte en aan wier persoon al mijne »herinneringen verbonden zijn, en al mijn geluk, voor »zoover dat nog voor mij bestaanbaar is hier op aarde." Toch bekroop haar somwijlen een verlangen naar Frankrijk, naar opheffing van dat verbanningsvonnis, waardoor zij sterven moest in den vreemde, onbereikbaar voor wie er nog leefden van hare kinderen. Diep trof het haar, toen de Chambre des députés aan koning Louis Philippe volmacht verleende om naar zijn goedvinden en keuze enkelen leden der familie

Bonaparte den terugkeer naar het vaderland open te stellen. Maar het was nog de oude, ongebogen geest, die Letizia deed uitroepen: »Mijne zonen behoeven »niemands gunsten af te wachten. Zoo zij ooit in »Frankrijk wederkeeren, zal het zijn, als de stem van »het volk hen uit de verbanning terugroept. Wat mij »betreft, ik heb mijne kinderen willens nooit verlaten »en zal het ook nu niet doen. Ik wil liever uit Frankrijk »gebannen blijven, dan er wederkeeren zonder hen."

De laatste groote verandering was nu echter zeer nabij gekomen voor haar, die zoovele en zoo groote veranderingen had aanschouwd, en die er van had leeren getuigen: »God alleen is onveranderlijk. Hij was te »mild voor mij geweest en wat Hij gaf, heeft Hij weder »genomen. Zijn wil geschiede. Ik beklaag slechts mijne »kinderen; wat hebben zij moeten lijden!" Den 2den Februari 1836 kwam het einde en ontsliep zij, wier uitvaart eenige jaren vroeger met vorstelijke eerbewijzen zoude zijn gevierd. Thans hielden slechts enkele nonnen en een paar oude bedienden de laatste doodenwacht bij het praalbed van zwart fluweel met zilveren franjes, waarop men haar had nedergelegd met de keizerlijke adelaars aan haar voet. Eenige weinige vertrouwden kwamen met stillen eerbied opzien naar het in zijne uiterste rust dubbel schoone en indrukwekkende gelaat van haar, die als jong meisje Letizia Ramolino heette en door haar huwelijk La signora Carlo Bonaparte werd; die men onder het Directoire burgeres Bonaparte

noemde en Madame Bonaparte-Mère onder het consulaat, om haar tijdens het keizerrijk te begroeten als Keizerlijke Hoogheid met den titel van Madame Mère; wier levensgeschiedenis in die opéénvolgende namen als het ware ligt besloten, en wier persoonsbestaan als met eenen enkelen trek wordt geteekend in dien laatsten van Madame Mère.

BRONNEN.

Madame Campan. Mémoires sur la vie privée de Marie-Antoinette. 2 vol.

Correspondance de Madame Campan avec la reine Hortense. 2 vol.

Madame Campan. Traité de l'éducation. 2 vol.

Louis Bonneville. Madame Campan à Ecouen. 1 vol.

Leopold Langer. Madame Campan. Inaugural Dissertation.

Gaston Stiegler. Le maréchal Oudinot, duc de Reggio, d'après les souvenirs inédits de la maréchale. 1 vol.

Larry. Madame Mère. 2 vol.

C. Brachvogel. Madame Mère. 1 vol.